

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Л. І. Дегтерева

М. В. Дегтяр

Конспект лекцій

з курсу

Туристське природокористування

*(для студентів 2 курсу денної і заочної форм навчання
напряму підготовки 6.030601 «Менеджмент»)*

Харків – ХНАМГ – 2011

Дегтерева Л. І. Конспект лекцій з дисципліни «Туристське природокористування» (для студентів 2 курсу денної і заочної форм навчання напрямку підготовки 6.030601 «Менеджмент») / Л. І. Дегтерева, М. В. Дегтяр; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва – Х.: ХНАМГ, 2011. – 86 с.

Автор: Л. І. Дегтерева
М. В. Дегтяр

Рецензент: проф. С. С. Душкін

Рекомендовано кафедрою водопостачання, водовідведення та очистки води
протокол № 1 от 28.08.2009 р.

	ЗМІСТ	Стор.
ВСТУП.....		4
	Науково-методичні засади екологічного права і туристського природокористування.....	5
Лекція 1	1.1 Вживання лексичних термінів.....	5
	1.2 Природоресурсне право.....	8
	Туристські ресурси і їхній вплив на розвиток туристського ринку. Кількісні параметри ГДК.....	14
	2.1 Закономірності функціонування туристичного ринку.....	14
Лекція 2	2.2 Вплив туристських ресурсів на формування туристського ринку.....	20
	2.3 Санітарні аспекти забруднення навколишнього середовища.....	22
	Природні зони України. Природно-заповідний фонд України. Охорона і раціональне використання природних ресурсів.....	30
Лекція 3	3.1 Природні зони України.....	30
	3.2 Природні території, що підлягають особливій охороні.....	33
	Природні ресурси морських узбереж.....	44
	4.1 Природні ресурси морів і океанів.....	44
	4.2 Районування берегової зони.....	46
Лекція 4	4.3 Рекреаційні ресурси морських узбереж.....	49
	4.4 Гідромінеральні ресурси.....	51
	4.5 Грязелікування.....	51
	4.6 Сучасні геологічні процеси в північній частині Чорного та Азовського морів.....	52
Лекція 5	Туристське районування.....	54
	Концепція сталого розвитку сучасного туризму. Вплив масового туризму на навколишнє середовище та туристські ресурси.....	62
	6.1 Концепція сталого розвитку сучасного туризму.....	62
Лекція 6	6.2 Вплив масового туризму на навколишнє середовище.....	65
	6.3 Вплив туризму на туристські ресурси.....	67
	6.4 Охорона природи в більшості країн Європи.....	77
	6.5 Екологічний аспект менеджменту туристичної діяльності..	78
	Перспективи розвитку міжнародного туризму в Україні.....	81
Лекція 7	7.1 Економічне значення туризму.....	81
	7.2 Туристичний бізнес в Україні.....	83
	7.3 Організація міжнародного туризму.....	84

ВСТУП

Туризм є однієї з ведучих галузей світової економіки, що розвиваються найбільш динамічно. За швидкі темпи зростання він визнаний економічним феноменом минулого сторіччя і йому пророкують блискуче майбутнє у сторіччі прийдешньому. Згідно із прогнозом Всесвітньої Туристичної Організації (ВТО) зростання туристичної індустрії буде необоротним в ХХІ ст., і до 2020 року кількість міжнародних туристичних відвідувань складе 1,6 білльона одиниць.

Як відомо, дана галузь господарства є фундаментальною основою багатьох розвинених країн світу, і країн, що розвиваються. За даними ВТО, внесок її у світову економіку (валове виробництво послуг) оцінюється в 3,5 трлн. дол. (дані 1993 року), що еквівалентно 10,9% світового валового внутрішнього продукту. Подорожі й туризм забезпечують понад 11% міжнародних інвестицій і приносять у скарбницю держав у вигляді податкових надходжень 302 млрд. дол. Все це пояснює те, що туризм на сьогодні відіграє одну з головних ролей у світовій економіці, є в даний час одним із самих прибуткових видів бізнесу у світі. Тому питання про майбутнє даної галузі світового господарства, про її перспективи й динаміку її розвитку в наступаючому третьому тисячоріччі є такими важливими. У наші дні пересування людей у туристських цілях охопило всі країни земної кулі, завдяки цьому контакти між людьми з різних країн стали повсякденною реальністю. У результаті - туризм є тепер одним із самих динамічних видів, міжнародного бізнесу. Інтерес до нього підприємців очевидний і пояснюється рядом факторів. По-перше, для того, щоб почати займатися туристським бізнесом, не потрібно занадто більших інвестицій. По-друге, на туристському ринку успішно взаємодіють великі, середні й малі фірми. При цьому даний вид бізнесу дозволяє швидко обертати капітал, а також (у сфері міжнародного туризму) вилучати відомі вигоди за рахунок валютних операцій.

Природно, що для високої ефективності цього виду бізнесу, його рентабельності й прибутковості від зайнятих у ньому людей потрібні, насамперед компетентність і глибоке розуміння міжнародного туризму в цілому. Щоб преуспіти в туристському бізнесі, необхідне гарне знання міжнародних правових норм і правил, практики туристського менеджменту й маркетингу, кон'юнктури туристського ринку, але, насамперед, потрібно професійна, заснована на потребах споживача туристських послуг організація виробництва й реалізації туристського продукту, потрібна повна й всебічна інформированність виробника туристських послуг щодо всього того, що стосується клієнта як споживача цих самих послуг.

Саме тому на рубежі століть питання про майбутнє туризму, про попит на туристичні послуги в третьому тисячоріччі є таким актуальними. Хто він, турист ХХІ ст.? Які його особливості? Які фактори й тенденції розвитку попиту на ринку туризму? Які у цілому особливості туризму прийдешнього тисячоріччя?

Безумовно, ці питання хвилювали й хвилюють багатьох, вони не залишаються без уваги. Вони відбиті в різних дослідженнях фахівців і вчених-футурологів. Даній проблематиці присвячені, зокрема, роботи Сапрунової В.Б., Сеніна П.Б., Несбітт Дж. і ЕбурдІн П. і ін.

Лекція 1.

Науково-методичні засади екологічного права і туристичного природокористування

1. Вживання лексичних термінів

2. Природоресурсне право

1 Вживання лексичних термінів у туристичній діяльності

Сучасний розвиток суспільства в Україні надає реальні можливості для розвитку туризму й особистої участі громадян в мандрівках і подорожах. Майже кожна, пов'язана з туризмом, людина звертає увагу на існування різних термінів - наприклад, у деяких випадках вживається слово "туристський", в інших - "туристичний". Деякі лідери й ідеологи туризму одностайно затверджують існування тільки слова "туристський".

Звертаючись до літературних джерел, можна сказати, що ці терміни існують і позначені практично у всіх тлумачних словниках. Так, словники, видані в 1990 - 2000 рр. зі змінами й доповненнями до попередніх варіантів, пояснюють значення цих слів. Звернемося спочатку до словників української і російської мов у хронологічному порядку.

Так, у тлумачному словнику В.І.Даля, випущеному в 1998 р. у видавництві "Терра - Книжковий клуб", пояснюється тільки слово "турист": "фрн., touriste, мандрівник, переважно аматор-мандрівник", а слова "туристський", або "туристичний" у словнику Даля не зустрічаються. У "Тлумачному словнику російської мови", виданому за редакцією Д.Н. Ушакова в московському видавництві "Російські словники" в 1940 р. і перевиданому в 1994 р., вживаються обидва варіанти: "туристичний - прил. до туризм. Туристичний журнал, Туристський - прил. до турист. Туристський костюм.

У п'ятнадцятому томі "Словника сучасної російської літературної мови", виданому з ініціативи Інституту російської мови АН СРСР в 1963 р., вжиті обидва терміни однаково щодо туризму й туриста. "Туристичний - стосовний до туризму й до туриста. Туристична база. Ми ходили з ним у туристичні походи, лазили по печерах, один раз ледве не заблукали у старих каменоломнях"; "Туристський» - стосовний до туризму й до туриста. Туристська база. Подорожувати за туристською путівкою.

Далі звернемося до "Тлумачного словника російської мови" за редакцією С.І. Ожегова й Н.Ю. Шведової, видавництво "Азъ", 1993 р. У цих поясненнях "туризм 1. Вид спорту - групові походи, що мають за мету фізичне загартування організму. 2. Вид подорожей, чинених для відпочинку й з освітніми цілями. Міжнародний туризм // прил. туристичний і туристський. Туристичні буклети. Туристська (туристична) путівка. Туристичний табір". А "турист - людина, яка займається туризмом, робить туристичні подорожі // ж. туристка // прил. туристський. Туристські тропи" [6, с.846].

У "Словнику-Довіднику з російської мови" за редакцією А.Н.Тихонова (видання 1996 р.) слова "туристичний" і "туристський" вживаються в

рівнозначному змісті: "Туристичний: турист -> туристичний і туризм -> туристичний. Туристський: турист -> туристський" [13].

У "Великому тлумачному словнику російської мови", укладачем і головним редактором якого був Є.А.Кузнєцов (СПб., "Норинг", 1998 р.), також ужито обидва терміни: "туристичний - до туризму й туриста. Туристичні походи. Туристична база. Туристський - до туриста й туризму. Туристичний табір. Туристичне спорядження".

Цікаве дослідження наведене в "Історико - етимологічному словнику сучасної російської мови", автором якого є П.Я.Черних, (видавництво "Російська мова", 1999 р.) У цьому словнику сказано: "Турист - мандрівник, що здійснює поїздки або піший перехід з пізнавальною метою або для відпочинку. Прил. туристський, туристичний. У російській мові слова турист, туризм відомі із середини XI ст.

У „великому тлумачному словнику сучасної української мови ” (вийшов в 2001 р. у київському видавництві "Ірпінь " за редакцією В.Т.Бусела) уже чітко пояснюються кілька термінів: "туризм - подорожі, що здійснюються по певних маршрутах по своїй країні, або за кордоном; поєднують відпочинок з пізнавальною метою, у ряді випадків мають елементи спорту; тимчасовий виїзд людини з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових цілях без заняття оплачуваною діяльністю"; "турист - той, хто займається туризмом"; "туристичний - стосовний до туризму ", "туристична індустрія - сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури спорту й т. ін.), що забезпечують прийом, обслуговування і перевезення туристів"; " туристично-оздоровчий - стосовний до оздоровчого туризму"; "туристський - стосовний до туриста".

Окремо необхідно зупинитися на словниках з туризму. У цьому напрямку привертає увагу "Туристський термінологічний словник", авторами-укладачами якого є І. В. Зорин і А. В. Квартальнов (М.: "Сов. спорт", 1999), що виданий з ініціативи Російської міжнародної академії туризму. У цьому виданні автори детально характеризують туризм і всі його види.

У "Туристському словнику-довіднику" авторів В. К. Федорченко й І. М. Миновича видавництва художньої літератури "Дніпро" (м. Київ, 2000 р.) також наведені поняття туризму, дається характеристика видів туризму, а також уживаються і пояснюються терміни "туристська валютна квота", "туристська індустрія", "туристська фірма", "туристське природокористування", "туристський комплекс", "туристський комплекс відпочинку", "туристський курс", "туристський об'єкт", "туристський центр", "туристські зв'язки", "туристські ресурси" .

" Словник-довідник з географії туризму, рекреації і рекреаційної географії" автора О.О. Бейдика (надруковано у видавництві "Палітра" в 1997 р.) має аналогічний стиль формування.

Разом з тим слід звернути увагу на те, що цікавим у туристичній лексиці є існування слова "туристика". У "Туристському термінологічному словнику" воно пояснюється як "цілісна система сучасних фундаментальних і прикладних

наук у туризмі, туристській діяльності, туристській економіці менеджменту туризму й туристському законодавстві. Туристика характеризує туризм як: національне явище сфери реалізації різноманітних форм і потреб людини (здоров'я, відпочинок, пересування й т.п.); сферу технології реалізації рекреаційних потреб і попиту (туристська індустрія, форма організації, анімація, турінформатика, підготовка кадрів та ін.); особливий сектор сучасної національної й регіональної економіки (туристський ринок, менеджмент, підприємництво, бізнес, туристський продукт, послуги й т.п.); сферу соціальної й економічної політики держави й регіонів".

Таке саме поняття наведене в "Словнику-довіднику" О. Бейдика. Він пояснює, що "туристика - комплексна дисципліна, яка досліджує фактори і явища, пов'язані з туризмом. Термін використовується в Польщі, Чехії, Словаччині та інших країнах.

Проаналізувавши наведені інформаційні літературні джерела, можна зробити такі висновки.

По-перше, у тлумачних словниках з туризму зберігаються однакові підходи до вживання строку "туристський". Ідеологами такого трактування виступають В. А. Квартальнов (Росія) і В. К. Федорченко (Україна). Автор географічно-рекреаційного словника О. О. Бейдик, уживаючи термін "туристський", приділяв більше увагу його сутнісному, тобто географічному змісту, ніж формальному.

По-друге, у філологічних тлумачних словниках, словниках-довідниках, ці терміни вживаються одночасно, паралельно, в однаковому істотному контексті.

По-третє, в історико-етимологічному словнику П. Я. Черних дається слово "турист" з похідними від нього прикметниками "туристський" і "туристичний".

Із цього треба зробити висновок, що немає підстав виключати з лексикону слово "туристичний", як на цьому наполягають автори словників з туризму.

Позитивним моментом у дослідженні цього питання є трактування слів "туристичний" і "туристський" в українському словнику В.Т.Бусела. Тут автором досліджений зв'язок слів зі словами "туризм" і "турист". Так, "туристичний" уживається щодо туризму, а "туристський" - щодо туриста, туристів. Це характеризує підходи сучасних вітчизняних фахівців до використання даних термінів. Підтвердження цієї думки ми знаходимо в основному загальноустановчому документі з питань туризму, яким є Закон України "Про туризм" від 15 вересня 1995 р. № 324/ 95-ВР. У статті 1 цього Закону визначені терміни "туризм", "турист", "туристична діяльність", "туристичні ресурси", "туристичні послуги", "туристичний продукт", "туристський ваучер-путівка", "тур", "керівник туристської групи", "ліцензія на здійснення діяльності, пов'язаної з наданням туристичних послуг".

Розглянувши наведені терміни, можна відзначити існування одночасно двох варіантів - "туристський", так і "туристичний". Взявши до уваги думку й обґрунтування доктора філологічних наук, професори, академіка Академії освіти України А. П. Загнітка, немає необхідності ставити під сумнів існування прикметника "туристичний". Воно вживається в тих випадках, коли мова йде про

туризм і використовується для ознаки туристичної діяльності в комплексі й усіх інших аспектах, які з нею пов'язані. Це туристичні послуги, туристичний бізнес, туристична індустрія, туристичний продукт та ін. У сучасній практичній діяльності воно вживається як туристичні мережі, фірми, агентства, компанії та ін..

Щодо слова "туристичний" слід відзначити, що воно побудовано в стрімкій сучасній дійсності, знайшло використання завдяки м'якості вимовлення. Звертаючись до теорії словотвору, це досягнуто використанням голосного "і" і "м'якого" "н" замість другого суфікса "- ск -" у слові "туристський".

Державними установами й комітетами використовується термін "туристичний" у всіх випадках, де мова йде про туристичну діяльність. У назвах керівних органів у справах з туризму, таких, як туристична адміністрація й туристична асоціація України, також використаний термін "туристична". Всі названі документи зареєстровані в Міністерстві юстиції України, що надає їм законодавчою сили.

Природоресурсне право

За природно-ресурсним потенціалом Україна належить до найбагатших країн світу. Найціннішим природним ресурсом є земля. Близько 27 відсотків чорноземів земної кулі розміщені в нашій державі.

Право має своїм завданням забезпечити охорону природи і раціональне використання природних ресурсів правовими засобами. Природоохоронні норми визначають правовий режим природних ресурсів, регулюють відносини щодо збереження, раціонального використання, відтворення та розвитку всіх природних ресурсів, встановлюють відповідальність за порушення цих норм.

Серед таких нормативних актів важливе місце посідає Закон «Про охорону навколишнього природного середовища». Він визначає мету, зміст, принципи охорони природи, об'єкти, що підлягають охороні, та ін.

Земельний кодекс (ЗК) регулює раціональне використання земельних ресурсів і охорону ґрунтів, передусім у сільському господарстві, передбачає обов'язки землекористувачів. Особлива увага приділяється здійсненню комплексу організаційно-господарських, агротехнічних, гідротехнічних заходів щодо попередження ерозії ґрунтів, їх засмічення, заболочування, забруднення тощо.

Правове регулювання використання лісових ресурсів і надр забезпечують відповідно Лісовий кодекс і Кодекс про надра.

Проблема правового забезпечення раціонального використання природних ресурсів багатогранна. Відносини раціонального природокористування, що мають важливе суспільне значення, регулюються, крім екологічного, адміністративним, цивільним, фінансовим, кримінальним правом.

Принцип цільового характеру природокористування закріплений усіма базовими актами природоресурсного законодавства України. Особливістю вітчизняного законодавства є поширення цього принципу не тільки на природокористувачів, а й на власників природних ресурсів. Зміст цільового характеру природокористування полягає в обумовленій законодавством можливості використовувати природний об'єкт (його частину) тільки за тим цільовим

призначенням, для якого він переданий у власність чи наданий у користування і недопустимість його використання за іншим цільовим призначенням.

Деякі акти природоресурсного законодавства поділяють природні ресурси на категорії, визначаючи особливості режиму використання кожної з таких категорій. Цей поділ вирішально впливає і на цільовий характер природокористування конкретних суб'єктів, яким відповідні ресурси передаються у власність чи надаються в користування. Так, відповідно до ст. 19 ЗК землі України за основним цільовим призначенням поділяються на такі категорії:

- землі сільськогосподарського призначення;
- землі житлової і громадської забудови;
- землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;
- землі оздоровчого призначення;
- землі рекреаційного призначення;
- землі історико-культурного призначення;
- землі лісового фонду;
- землі водного фонду;
- землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Віднесення земель до тієї чи іншої категорії здійснюється на підставі рішень органів державної влади й місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень. Зміна цільового призначення земель провадиться органами виконавчої влади або місцевого самоврядування, які приймають рішення про передачу цих земель у власність або надання в користування, вилучення (викуп) земель, і затверджують проекти землеустрою або приймають рішення про створення об'єктів природоохоронного й історико-культурного призначення.

Зміна ж цільового призначення земель, які перебувають у власності громадян або юридичних осіб, здійснюється за ініціативою власників земельних ділянок у порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України. Законодавство захищає порядок встановлення та зміни цільового призначення земель. Використання землі виключно за цільовим призначенням є головним обов'язком як власників земельних ділянок (ст. 91 ЗК України), так і землекористувачів (ст. 96 ЗК України).

При наданні земельних ділянок у цільове користування (так само як і у власність) обов'язково враховується поділ земель на відповідні категорії. Крім того, надання у власність чи передача в користування земельних ділянок тієї чи іншої категорії також здійснюється для певних потреб. Законодавство при цьому встановлює ряд обов'язкових правил природокористування. Одним із найважливіших серед них є пріоритетність сільськогосподарського використання земель, тобто землі, придатні для потреб сільського господарства, повинні надаватися насамперед для сільськогосподарського використання (ст. 23 ЗК України).

Кодекс України про надра чітко закріплює принцип цільового характеру використання надр. Згідно з його ст. 14 надра можуть надаватися у користування для такого цільового призначення:

- геологічного вивчення, в тому числі дослідно-промислових розробок родовищ корисних копалин загальнодержавного значення;
- видобування корисних копалин;
- будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод;
- створення геологічних територій і об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади та ін.);
- задоволення інших потреб.

Принцип додержання екологічних і санітарно-гігієнічних вимог при використанні природних ресурсів полягає у здійсненні системи правових, організаційних, техніко-технологічних, економічних та інших заходів, спрямованих на охорону природи, її ресурсів і об'єктів, а також здоров'я людини у процесі природокористування. Цей принцип досить повно відображений у ст.40 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Його суть полягає в тому, що використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами та організаціями здійснюється з додержанням обов'язкових екологічних вимог, а саме:

- раціонального і економного використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій;
- здійснення заходів щодо запобігання псуванню (тобто спричиненню шкоди природним об'єктам), забрудненню (тобто несприятливим змінам складу і властивостей природних об'єктів та ресурсів у результаті надходження в них забруднюючих речовин), виснаженню (тобто кількісному вичерпанню) природних ресурсів, негативному впливу на стан навколишнього природного середовища;
- здійснення заходів щодо відтворення відновлюваних природних ресурсів;
- застосування біологічних, хімічних та інших методів поліпшення якості природних ресурсів, які забезпечують охорону навколишнього природного середовища і безпеку населення;
- збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, що підлягають особливій охороні;
- здійснення господарської та іншої діяльності без порушення екологічних прав інших осіб;
- виконання інших екологічних вимог, встановлених законодавством України.

Ці загальні правила щодо додержання екологічних і санітарно-гігієнічних вимог у процесі природокористування розвиваються і конкретизуються в природоресурсному і санітарно-гігієнічному законодавстві України.

Земельним законодавством, зокрема, регламентується система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель

сільськогосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення. Ці заходи включають:

- обґрунтування і забезпечення досягнення раціонального землекористування;
- захист сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників від необґрунтованого їх вилучення для інших потреб;
- захист земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, пересушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними та радіоактивними речовинами та від інших несприятливих природних і техногенних процесів;
- збереження природних водно-болотних угідь;
- запобігання погіршенню естетичного стану та екологічної ролі антропогенних ландшафтів;
- консервацію деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь (ст. 164 ЗК України).

З метою забезпечення екологічної та санітарно-гігієнічної безпеки громадян законодавством визначаються вимоги щодо якості земель, допустимого антропогенного навантаження на ґрунти та окремі території, допустимого сільськогосподарського освоєння земель тощо шляхом встановлення таких нормативів:

- а) оптимального співвідношення земельних угідь;
- б) якісного стану ґрунтів;
- в) гранично допустимого забруднення ґрунтів;
- г) показників деградації земель та ґрунтів (ст. 165 ЗК України).

Додержання вимог законодавства про охорону довкілля, підвищення родючості ґрунтів та збереження інших корисних властивостей землі належить до обов'язків землекористувачів (ст. 96 ЗК України).

Як об'єкти права власності природні ресурси за загальноприйнятою схемою характеризуються сукупністю притаманних їм внутрішніх властивостей:

а) властивості природного об'єкта — типові для даного об'єкта ознаки (наприклад: родючість ґрунтів земель сільськогосподарського призначення, продуктивність лісових насаджень і їх корисні властивості та ін.);

б) стан природних об'єктів чи ресурсів — зміни, що виникли в них в результаті природних процесів чи господарської діяльності (наприклад, зміна родючості ґрунтів внаслідок розвитку вітрової та водної ерозії, заболочення і засолення земель; руйнування берегів, дамб у результаті шкідливої дії вод; забруднення і засмічення вод внаслідок втрат мастила, хімічних, нафтових речовин; зсуви гірських порід);

в) природні процеси, що відбуваються в даному природному об'єкті (наприклад, втрата гумусу, погіршення структури ґрунту, пошкодження насаджень кореневою губкою і т. ін.).

Залежно від форм власності природні ресурси класифікуються на природні ресурси державної власності, природні ресурси колективної власності, природні ресурси приватної власності. За видовою ознакою об'єкти власності на природні ресурси об'єднані в фонди — земельний, водний, лісовий, тощо.

Так, об'єктом державної власності є незагальнопоширені корисні копалини загальнодержавного значення відповідно до Переліку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України, куди входять горючі корисні копалини (газ природний, конденсат, вугілля, сланці, нафта, торф), метали (чорні і кольорові), рідкісні, благородні, розсіяні, рідкісноземельні), неметали, води, інертні гази.

Однак загальнопоширені корисні копалини місцевого значення (пісок, глина, гравій тощо) і торф можуть бути об'єктом колективної чи приватної власності за умови, що вони знаходяться в межах ділянок землевласників.

Нерідко деякі юридично відокремлені природні ресурси виступають як об'єкти права спільного природокористування. Такими можуть бути не всі, а лише деякі види природних ресурсів (ліси, води та ін..), окремі ділянки яких можна використовувати за різним основним цільовим призначенням. Об'єктом такого спільного природокористування може бути окремих вид природних ресурсів, закріплений не за одним, а за певним колом суб'єктів. При цьому спільне використання декількома особами одного юридично відокремленого природного об'єкта пов'язане з певними обмеженнями прав одних суб'єктів на користь інших.

Як об'єкт права природокористування, досить часто виступає якийсь один, відокремлений вид природних ресурсів, хоча практично цей об'єкт являє собою цілий комплекс різних природних ресурсів.

Збалансованість економічних і екологічних чинників як принцип права природокористування набув послідовного втілення в законодавстві України тільки останні десятиліття. Він є похідним від однієї з найпоширеніших у сучасному праві навколишнього середовища теорії взаємовідносин суспільства й природи - концепції сталого розвитку. Остання посідає дедалі вагомніше місце у правових системах багатьох країн світу.

Практичній реалізації принципу збалансованого поєднання економічних і екологічних чинників у процесі природокористування сприяє запровадження відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» економічного механізму природокористування та охорони навколишнього середовища, що постійно вдосконалюється і поглиблюється. Велика увага приділяється забезпеченню збалансованого, сталого розвитку України.

Принцип екосистемного підходу до природи як до цілісного організму, не заподіяння у процесі використання одного природного ресурсу шкоди іншим має основоположне значення для права природокористування, як і для екологічного права в цілому. Поява цього принципу в праві пов'язана з усвідомленням взаємозв'язку природних процесів і явищ, їх впливу на загальний стан екосистем. Так, хімічне забруднення атмосфери внаслідок осідання забруднюючих речовин призводить до забруднення ґрунтів, надр, зміни стану водойм і всього

різноманіття біологічних ресурсів, як рослинного, так і тваринного походження. Причому внаслідок залежності природних процесів від метеорологічних умов перенесення забруднень може здійснюватися на великі відстані й негативно впливати на природні ресурси далеко за межами їх виникнення. Невипадково в зв'язку з цим, що навіть атмосфера над Антарктидою не позбавлена негативних забруднень, джерелами виникнення яких є господарська діяльність у місцях, значно віддалених від цього материка.

Екологічне право України послідовно втілює принцип екосистемного підходу до природи в процесі природокористування. Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» навколишнє природне середовище розглядається як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів (ст.5). До цього в законодавстві домінував природоресурсний принцип диференційованого регулювання земельних, водних, лісових, гірничих, атмосфероохоронних та інших відносин. Останнє десятиліття у праві природокористування позначене поєднанням традиційного диференційованого підходу до регулювання природокористування з інтегрованим, комплексним підходом до нього. Найбільш послідовне втілення це знаходить в розвитку інституту екологічної експертизи, в результаті якої комплексній оцінці й прогнозуванню піддається запланована господарська та інша діяльність з погляду її можливого впливу не на якийсь окремо взятий природний ресурс, а на навколишнє природне середовище в цілому. Вдосконалюються критерії якості навколишнього природного середовища, починається поступовий перехід від диференційованих критеріїв якості: ГДК (гранично-допустимі концентрації забруднюючих речовин в елементах природного середовища / ГДР (граничнодопустимі рівні фізичних впливів на нього) до комплексних критеріїв, певних індексів якості середовища.

На принципі екосистемного підходу до природи як до цілісного організму базувалось і реформування органів управління природокористуванням і охороною навколишнього середовища, пов'язане із зосередженням управлінських, у тому числі контрольних функцій, у сфері природокористування в руках єдиного органу. На сьогодні це Мінприроди України.

Список джерел

1. Закон України «Про туризм» від 15 вересня 1995 р. № 324/ 95-ВР: Збірник нормативно-правових активів «Туризм в Україні». – Т.1. Закони України. Ужгород: ІВА, 1999. - 326 с.
2. Бейдик О.О. Словник-Довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії / Федерація профспілок України, інститут туризму. - К., 1998.-130с.
3. Зорин И.В., Квартальнов В.А. Туристський термінологічний словник / Російська міжнародна академія туризму. - М.: Сов. спорт, 1999. - 662с.
4. Федорченко В.К., Минович І.М. Туристський словник-довідник: Навч. посібник. - К.: Дніпро, 2000. - 160с.

5. Новий тлумачний словник української мови / Укладач проф. В.В. Яременко, к.ф.н. О.М. Сліпушко. - Т. 4. - К.: Вид «Аконіт», 1999. - 941с.
6. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Тлумачний словник російської мови / Російська Академія наук, Російський фонд культури. - М: «Азъ», 1993. - 955 с.
7. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. голів. редактор В.Т. Бусел. - К., Ірпень: ВТФ «Барун», 2001. - 1440 с.
8. Тлумачний словник російської мови / Під ред. Д.Н. Ушакова. - М.: Изд. Російські словники, 1994 (1940). - 1489 с.
9. Чорних П.Я. Історико-етимологічний словник сучасної російської мови. В 2-х т., 3-е изд., стереотипне. - М.: Російський мова, 1999. - 559 с.
10. Закон України «Про охорону навколишнього середовища» № 1264-//В редакції Закону N 824-IV від 22.05.2003, ВВР, 2003, № 35, ст.269.
11. Екологічне право України: Підручник./ А.П.Гетьман, С.В. Разметаєв В.К.Попов та ін. – Харків: Право, 2001. – 479 с.
12. Сафранов Т.А. Екологічні основи природокористування: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. - Львів: «Новий Світ-2000», 2003. - 248 с.

Лекція 2

Туристські ресурси і їхній вплив на розвиток туристського ринку.

Кількісні параметри ГДК

- 1. Закономірності функціонування туристичного ринку***
- 2. Вплив туристських ресурсів на формування туристського ринку***
- 3. Санітарні аспекти забруднення навколишнього середовища***

1.1 Закономірності функціонування туристичного ринку

Закономірності є формою прояву фундаментальних законів, що відтворюють необхідні, стійкі, суттєві взаємозв'язки, які визначають розвиток і функціонування реальних об'єктів та явищ. Визначення закономірностей є результатом теоретичного узагальнення всієї множини емпіричних даних з особливостей функціонування суспільно-географічного об'єкта.

Географічні об'єкти звичайно складні, підпорядковані дії природничих і суспільних законів. Для суспільно-географічних об'єктів природничі закони проявляються в трансформованому вигляді через дію окремих чинників розвитку чи обмеження природокористування (наявність природних ресурсів, їх якість, обсяги, можливість використання при даному рівні розвитку продуктивних сил тощо). Природно-ресурсна складова турпродукту, тобто використання природно-рекреаційних умов та ресурсів в туризмі, обумовлює необхідність урахування дії природничих законів геосфери (єдності й цілісності геосфери, ритмічності, зональності). Туризм є явищем суспільного життя, яке виникло на певному етапі розвитку людської цивілізації, детерміноване рівнем соціально-економічного розвитку країн та умовами життя населення. Туризм, як суспільний феномен, підвладний дії суспільних законів: закону вартості, закону неухильного зростання продуктивності суспільної праці, закону

суспільного поділу праці, закону постійного зростання людських потреб та іншим. Зокрема, закон зростання потреб населення спричинив появу туризму як суспільного явища, що виникло на певному етапі розвитку людства. Цей закон, реалізований в обсягах й структурі туристичного споживання, є основою динамічності та диверсифікації туристичного ринку, територіальної диференціації споживання туристичних послуг. Закон суспільного поділу праці лежить в самій основі туристичної діяльності як галузі послуг, що в подальшому знайшло відображення в ускладненні внутригалузевої структури та зв'язків, у формуванні міжгалузевого комплексу індустрії туризму, який став основою функціонування ринку виробника. Закон економії часу є основою ефективної організації виробництва товарів та послуг у цій галузі, проявляючись не тільки в зростанні продуктивності праці, а й в економії часу, грошей та зусиль на отримання послуги завдяки оптимізації територіальної організації туристичної галузі, раціональній організації виробництва послуг та їх споживання. Закономірності функціонування туризму як об'єкту суспільно-географічного дослідження є частковими проявами дії фундаментальних економічних законів, а геопросторові форми його організації - суспільно-географічних законів і закономірностей.

Масштабність туризму як суспільного явища, а саме прискорений розвиток в часі й поширення по території (з орієнтацією на наявні туристсько-рекреаційні природні й культурно-історичні ресурси, особливо на перших етапах розвитку), комплексність, обумовлена функціональною єдністю складових, глобальність, спрямована на «всеохоплення» світу, при одначасній конкретності, основаній на неповторності, унікальності регіонів за сполученням умов та чинників розвитку туризму, - дозволяє визначити його сутність як туристичний процес з властивою йому хронологічною структурою, яка відтворює послідовну зміну станів та стадій розвитку. Соціально-економічною сутністю туристичного процесу є формування потреби у змістовному проведенні вільного часу в подорожі й задоволення цієї потреби через формування певного виду діяльності з надання послуг та виробництва товарів спеціального призначення. Рушійними силами даного процесу є об'єктивні потреби людського організму у відпочинку, обумовлені, соціально-економічними умовами його здійснення, в тому числі шляхом подорожування. В основі туристичного процесу лежить рух: рух як розвиток в часі (прогресивна динаміка туристичних потоків, зростання економічної, соціо-культурної, екологічної ролі туризму і нарощування обсягів діяльності) і рух як переміщення в просторі (туристів-споживачів від місць проживання в місця відпочинку, робочої сили та кваліфікованих кадрів, грошей у вигляді платежів, інвестицій тощо, інформації рекламного, службового та іншого характеру). Наслідком руху є поширення туризму як складової стилу життя та індустрії туризму як складової господарського комплексу країни.

Туристичному процесу притаманна: єдність, взаємозв'язність механізмів формування попиту і пропозиції, які обумовлюють інтернаціоналізацію

процесу задоволення туристичних потреб впровадженням міжнародних стандартів обслуговування, діяльністю суб'єктів ринку в глобальних розподільчих та інформаційних мережах тощо. Саме ця єдність обумовлює глобальність туризму, його динамізм. Циклічність, обумовлена планетарною ритмікою Землі (річний та добовий цикли) і суспільною практикою (тижневі й сезонні цикли, обумовлені процесами життєдіяльності людей - відпустки, свята, вихідні дні). Граничність, наявність об'єктивних ресурсних можливостей для розвитку туризму з урахуванням екологічних навантажень на територію і соціокультурних, психологічних навантажень на місцеве населення. Ресурсна зорієнтованість туристичного процесу потребує інвентаризації, оцінки наявних ресурсів задля інтенсифікації їх використання та посилення атрактивних властивостей з одночасним створенням нових туристично привабливих об'єктів відповідно до економічних можливостей територій (країн, регіонів). Зональність, обумовлена природно-рекреаційною складовою туристичного продукту і є похідною загальногеографічного закону природної зональності. Регіональність, що проявляється в неповторності, унікальності місцевих умов формування попиту і пропозиції, визначає стадійність туристичного процесу, напрямки й обсяги переміщень і обумовлює формування територіальних ринків різного рівня, типу та виду.

Формою функціонування туристичного процесу є ринок туристичних послуг. Специфічні ознаки цього ринку:

1. Ринок туристичних послуг утворюється внаслідок виникнення потреб та запитів населення на змістовне проведення дозвілля в подорожі, зреалізоване у платоспроможному попиті на пропоновані послуги та товари. Ринок туристичних послуг є похідною суспільного поступу і в той же час певною ознакою соціально-економічного рівня розвитку країни, її інтегрованості в світогосподарську систему. Він пов'язаний з іншими ринками процесами обміну, характер та інтенсивність яких великою мірою залежить від рівня соціально-економічного розвитку території. Чим розвиненішою і стабільнішою є економіка країни, чим різноманітніша її спеціалізація на світових ринках, тим більш сталі позиції займає національний ринок турпослуг.

2. Туристичний попит і відповідна туристична пропозиція стосується одразу певного комплексу природних благ, матеріальних і нематеріальних ресурсів, послуг та товарів як загального так і спеціального призначення, який є туристичним продуктом і виступає специфічним товаром на ринку туристичних послуг. Формою споживання турпродукту є туристична подорож - переміщення туриста від місця постійного проживання в місця проведення дозвілля, тобто туристи повинні бути доставлені до місця споживання туристичного продукту. Попит на послуги туризму формується під дією об'єктивно-суб'єктивних умов та чинників, тому характеризується нестабільністю, мінливістю в часі і в просторі та мобільністю. Мобільність попиту (як на традиційні, так і на нові види, форми та райони туризму) зростає пропорційно рухомості населення і потребує відповідної мобільності від пропозиції. У той же час існує певний

розрив (у часі й просторі) між рухомим, динамічним попитом та стаціонарною постійною пропозицією, можливості якої обумовлені місцевими умовами.

Туристичний попит підвладний коливанням, що обумовлюють сезонний характер туристичної діяльності. Ці коливання проявляються як у часі, так і в просторі, впливаючи на характер туристичного процесу: його ритміку, напрямки руху, величину потоків та інші параметри. Туристичний ринок характеризується рівнем розвитку - спроможністю виробника турпродукту задовольнити існуючий попит, та ємністю - інтенсивністю та обсягами операцій з купівлі-продажу туристичного продукту залежно від співвідношення умов та чинників внутрішнього та зовнішнього ринкового середовища. Розвинена індустрія туризму дає можливість країні зайняти певне місце на світовому ринку турпослуг, забезпечивши конкурентоздатність власного турпродукту.

Відповідно до умов і потреб туристичного процесу об'єктивною є територіальна концентрація туристичної діяльності і спеціалізація територій на наданні туристсько-рекреаційних послуг, внаслідок чого формуються різноманітні таксони (центри, курорти, райони, зони) -територіально-структурні елементи туристичного ринку. Ієрархічна структура багаторівнева. Кожному з рівнів відповідає певний туристичний ринок, механізм функціонування якого відмінний від ринків інших рівнів: глобальний рівень - світовий ринок туристичних послуг; макрорівень -макрорегіональний ринок; мезорівень - національний ринок; мікрорівень - місцевий ринок; топорівень - маркетингова зона туристичного підприємства.

Створення туристичного продукту ґрунтується на наявних ресурсах та вимогах певного кола споживачів і тому територіально обмежене, його споживання просторово локалізоване. Властивості турпродукту містять яскраво виражені регіональні ознаки, але він є складовою частиною не тільки місцевого туристичного ринку, а й ринків вищого порядку (від національного до світового в залежності від характеру турпродукту). Кожен суб'єкт ринку має можливість вийти зі своїм продуктом на ринок будь-якого рівня. Таким чином, кон'юнктура попиту, а також вимоги до якості турпродукту формуються на світовому рівні, а забезпечуються місцевим туристичним ринком. Діяльність суб'єктів національного ринку регулюється державною туристичною політикою, що є системою сполучення державних та бізнесових інтересів із задоволення туристичних потреб населення шляхом розвитку індустрії туризму і виконання туризмом його економічних, політичних, соціально-культурних, екологічних і просвітницьких функцій. Місце національного ринку туристичних послуг у світовому туристичному процесі є результатом співвідношення факторів, представлених туристсько-рекреаційними, трудовими ресурсами та капіталом, що забезпечують абсолютні та порівняльні переваги країнам на світовому ринку туристичних послуг, визначаючи обсяги та напрямки турпотоків.

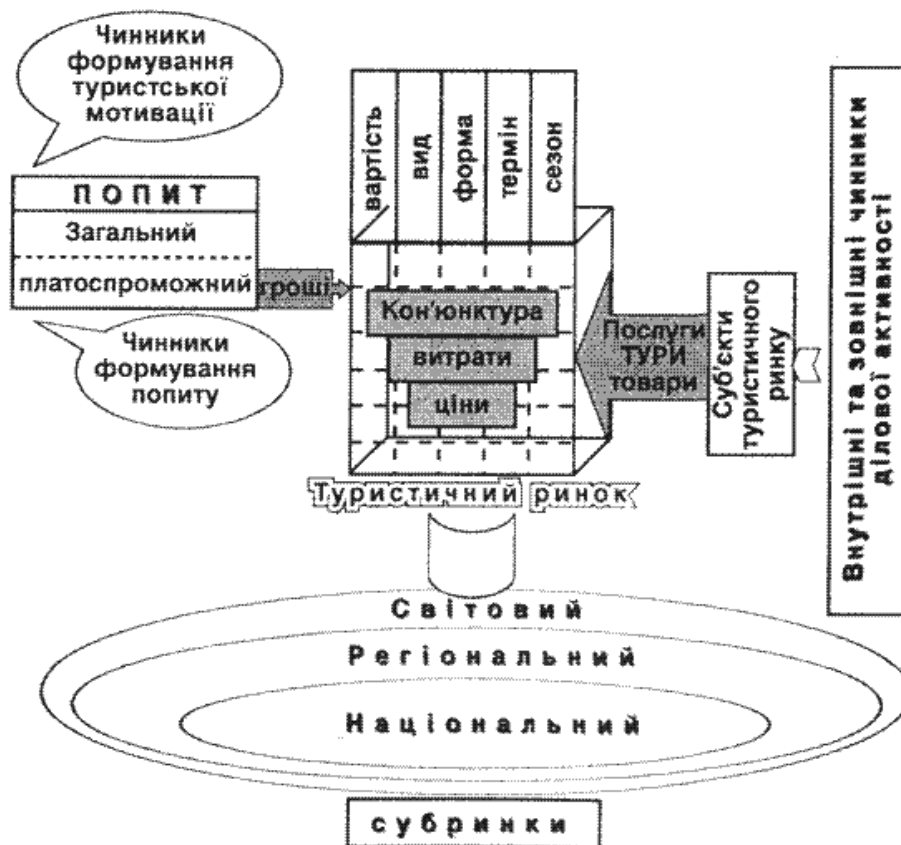

Рис. 2.1 Елементи сітьової структури

Що забезпечує країні місце на ринку послуг? Це - загальний рівень розвитку економіки країни, система її організації, що стимулює рух основних факторів виробництва: фінансових, сировинних та трудових ресурсів. Тому вивчення будь-якої сфери економічної діяльності передбачає дослідження середовища такої діяльності, тобто дослідження умов та чинників, що впливають на певну галузь, в даному випадку, на туризм. Розвиток туризму в країні стимулюється попитом перш за все на унікальні туристичні ресурси.

Якість обслуговування в туризмі, його ефективність діяльності. значною мірою залежать від кваліфікації кадрів, що стимулює систему їх підготовки та перепідготовки, обміни в цій сфері. Таким чином, розвиток національного ринку туристичних послуг є результатом співвідношення факторів, представлених туристсько-рекреаційними, трудовими ресурсами та капіталом, що забезпечують абсолютні та відносні переваги країнам на світовому ринку туристичних послуг, визначаючи обсяг та напрямки потоків та характер участі в світовому туристичному процесі. Величина туристичних потоків залежить ще й від вартості послуг, від ціни на основні та додаткові послуги, супутні послуги та товари, що впливають на рівень цін індустрії туризму. Цінова політика країни в галузі туризму, а також обмінний курс валют створюють порівняльні переваги і впливають на конкурентні позиції національного туристичного ринку на ринках вищих рівнів. Пропорції між зазначеними групами факторів виробництва товарів і послуг в туризмі впливають на спеціалізацію країн в цій сфері. Так, країни з унікальними

туристсько-рекреаційними ресурсами та ресурсами, що користуються стабільним попитом спеціалізуються на іноземному туризмі, експортуючи послуги індустрії туризму (Іспанія, Греція, Єгипет, Туніс). Серед факторів, що забезпечують порівняльні переваги, визначальну роль відіграє капітал. Тому можливість залучення капіталу в сполученні з кваліфікованими кадрами та різноманітним тур-продуктом надає переваги на туристичному ринку економічно розвиненим країнам (Велика Британія, Франція, Німеччина, США тощо), які виступають як генераторами туристичних потоків, так і реціпієнтами туристичних послуг.

Відповідно до дії законів соціального поступу, що проявляються в процесі історичного розвитку суспільства, національні туристичні ринки можна класифікувати наступним чином: а) ринки країн, де туризм зародився і розвивався як форма проведення дозвілля - це перш за все європейські країни, що зараз відносяться до типу високорозвинених (Велика Британія, Швейцарія, Франція та інші) й країни Англо-Америки, де туризм є складовою стилю життя населення; б) ринки країн, які сприйняли туризм як спосіб проведення дозвілля і де туризм поступово, у формах, характерних для масового ринку, ввійшов до стилю життя основної маси населення (наприклад, постсоціалістичні країни Європи); в) ринки країн, куди туризм був привнесений як складова європейського стилю життя, коли він сприймається не як спосіб проведення вільного часу, а як спосіб отримання прибутку (країни, що розвиваються). Відповідно до процесу становлення туристичного ринку та умов ринкового середовища по-різному проходили процеси формування індустрії туризму, що є основою функціонування національного туристичного ринку - в країнах першого класу, де проведення дозвілля в подорожі стало складовою стилю життя, а модель соціально-економічного розвитку є моделлю «вільного часу» сформувалась повноструктурна, динамічна, диверсифікована індустрія туризму, що інтенсивно розвивається за рахунок урізноманітнення турпропозиції; у країнах другого класу, внаслідок відсутності ринкового механізму, індустрія туризму розвивалася значний час як галузь керованої економіки з жорсткою регламентацією попиту/пропозиції, внаслідок чого сформувалась деформована туристична галузь, яка в подальшому процесі перебудови і переростання в індустрію туризму орієнтована на стандарти ринку країн першого класу і де розвиток туризму інтенсифікується за рахунок створення сприятливих інвестиційних умов; третій клас складають країни дуже різноманітні за умовами формування індустрії туризму: з одного боку, це країни, де туризм розвивається на підставі унікальності пропозиції (культурно-історична та природна спадщина людства), з іншого - країни, що не мають абсолютних переваг, але мають сприятливі умови для залучення міжнародного капіталу (наприклад, острівні країни), але всі ці країни об'єднує те, що індустрія туризму в них формується внаслідок наявності попиту в країнах переважно першого класу за моделями і стандартами цих країн при сприянні місцевої влади в залученні транснаціонального капіталу. Таким чином, на глобальному рівні спостерігається сполучення двох напрямків у розвитку туристичного процесу: 1) інтенсивний (розвиток індустрії туризму «вглиб»), спрямований на урізноманітнення пропозиції на ринках всіх рівнів і відповідними провідними позиціями на світовому

та регіональному ринках - країни-законодавці стандарту туристичного обслуговування; 2) екстенсивний (розвиток індустрії туризму «вшир»), спрямований на прилучення нових територій (регіонів, країн і окремих їх частин). Туристичний ринок є результатом, так би мовити, «зустрічного» руху попиту та пропозиції. Задоволення попиту або туристичне споживання тим інтенсивніше, чим інтенсивніше розвинена пропозиція - індустрія туризму.

2.1. Вплив туристських ресурсів на формування туристського ринку

Узагальнення емпіричного досвіду з сучасних процесів розвитку туризму як суспільного явища, і функціонування ринку туристичних послуг як форми споживання туристичного продукту, відбиття загальних економічних законів і суспільно-географічних закономірностей дозволяють простежити ряд закономірних тенденцій, що стосуються механізму формування туристичного ринку, його функціонування у змінних умовах ринкового середовища, форм цього функціонування (організаційних, галузевих, територіальних) та їх проявів на ринках різних масштабів. Обґрунтована О.І. Шаблієм у монографії «Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії» (2001) система законів і закономірностей суспільної географії, є цілком прийнятною для досліджуваного об'єкта і визначення просторово-часових закономірностей розвитку та функціонування ринку туристичних послуг. На основі геопросторових зв'язків між явищами, предметами й процесами, які вивчає суспільна географія, визначено чотири типи законів: генетичні, структури, відповідності та функціональні. До найважливіших генетичних законів віднесені закони географічного поділу й інтеграції праці. Географічний поділ праці в туризмі проявляється, по-перше, в зосередженні туристичної діяльності з комплексного туристичного обслуговування в місцях, які мають для цього найсприятливіші природні і суспільні умови. Різномасштабність проявів дії закону дозволяє виділити міжнародний і внутрішній державний територіальний поділ праці і, відповідно, міжнародний та внутрішній туризм. По-друге, дія цього закону простежується в туристичному (внутригалузевому) поділі праці, характерному для ринків всіх рівнів, сутність якого полягає в спеціалізації територіальних рекреаційних систем на наданні тих послуг, для споживання яких існують найоптимальніші умови як з точки зору наявності та сполучення туристичних ресурсів, так і їх експлуатації як ринкового продукту. Територіальна спеціалізація проявляється у формуванні місцевих туристичних ринків та базі ТРС різного рівня. Зростання попиту (як поступальний процес, обумовлений внутрішньою логікою, так і пов'язаний з кон'юнктурою ринку) призводить до концентрації виробництва турпродукту в спеціалізованих ТРС, тобто простежуються гравітаційні просторові процеси тяжіння виробників-продуцентів туристичних послуг (послуг розміщення, екскурсійного обслуговування, дозвілля, харчування та інших складових гостинності) до місцевих ТРС як до джерел туристичних і трудових ресурсів, та посередницької діяльності з формування комплексного турпродукту - до місць концентрації

споживачів (формування місцевих ринків на основі маркетингових зон туристичних підприємств). В основі формування індустрії туризму лежить комплексність туристичної послуги як найхарактерніша специфічна ознака туристичної діяльності, яка передбачає наявність стійких взаємозв'язків між елементами (видовими та регіональними суб'єктами туристичного ринку) і компонентами (функціональними структурами) ринку пропозиції й пропорційність (збалансованість) їх розвитку відносно попиту населення. Комплексно-пропорційний розвиток індустрії туризму всіх рівнів забезпечується її стійкістю і лабільністю (здатністю змінюватися не втрачаючи функціональності відповідно до змінних умов середовища), основою на виробничо-технологічних, соціально-економічних, соціально-екологічних та еколого-господарських зв'язках. Повноструктурна збалансована індустрія національного туризму здатна не тільки до інтенсифікації використання наявних туристичних ресурсів, але й до створення таких ресурсів (техногенні об'єкти спеціального туристичного призначення - Діснейленди, аквапарки, музейні експозиції «просто неба», фестивалі, виставки тощо).

Будь-яка структурна невідповідність індустрії туризму обумовлює екстенсивний шлях розвитку і призводить до переексплуатації наявних ресурсів, спричиняючи дегресивні процеси, що негативно впливає на всі функції туризму (від економічних до соціокультурних). Крім того, розвиток такої індустрії туризму нестійкий, підвладний зовнішнім впливам, які почасти гальмують процеси ринкоутворення та консолідації суб'єктів ринкової діяльності.

Властива туристичному ринку нестрога ієрархічність проявляється в доступності турпродукту саме місцевих турринків, сформованих на базі ТРС. При цьому зона впливу такого ринку вимірюється співвідношенням витрат часу, зусиль та грошей до цінності в очах споживача пропонованого турпродукту. Тому наявність прямих, безпересадочних, швидких та комфортних сполучень (зв'язків), «стискуючи простір і час», розтягує цю зону, а відсутність таких умов, навпаки, звужує її. Розтягування обмежене співвідношенням «комфортність - вартість»: радіус зони тяжіння місцевого ринку прямо пропорційний витратам часу та обернено пропорційний вартості подорожі, особливо частці транспортних послуг у загальній вартості туру. Зростання та урізноманітнення попиту обумовлює відповідні процеси на ринку пропозиції, веде до зростання конкуренції при одночасній монополізації та транснаціоналізації діяльності виробника турпродукту, посилюючи можливості його впливу на формування попиту. Тобто, формується замкнене коло: високий економічний рівень розвитку країни гарантує розвиненість індустрії туризму, яка здатна, урізноманітнюючи турпродукт інтенсивним та екстенсивним шляхом, утримувати лідерські позиції за рахунок формування попиту на даний продукт.

Постійність туристичного потоку обумовлює великі обсяги прибутків від туризму, які спрямовуються як на розбудову індустрії туризму, так і інших, особливо поєднаних ефектом мультиплікації, суміжних галузей. Для ринків акумулюючого типу це - можливість загальної розбудови економіки та поліпшення життєвого рівня населення, для ринків інших типів також потужна

складова господарства, і чим інтенсивніший тип ринку, тим більшу роль починають відігравати позаекономічні функції туризму. Тобто, відтворення туристичного процесу, нарощуючи оберти, формує не тільки економічні, а й соціальні структури, стає складовою стилу життя все більшої частини людства. Туристична мотивація завжди буде виходити з неповторності тих природних, культурно-історичних чи техногенних об'єктів (в тому числі об'єктів, спеціально створених задля використання в туризмі), які пропонуються як основа турпродукту, або обираються при самостійній організації подорожі. Із зростанням глобалізаційних тенденцій можна прогнозувати посилення ролі не тільки унікальних об'єктів, а й етно-релігійних ресурсів, які становлять сутність розмаїття етнічної сфери. Таким чином, саме георозмаїття - комплекс природних, соціокультурних та соціально-економічних відмін життя населення - є основою формування туристичного попиту/пропозиції, зреалізованій у формуванні, спрямованості, інтенсивності туристичних потоків та обсягах споживання туристичних послуг.

Національний туристичний ринок України є ринком країни перехідної економіки з середнім рівнем соціально-економічного розвитку, що формує ринкові структури та індустрію туризму відповідно до регіональних (європейських) стандартів. Сучасний етап характеризується відносно незначною участю у світовому туристичному обміні і переважанням експорту туристичних послуг. Але активна туристична політика, спрямована на стабілізацію споживчого ринку, комплексно-пропорційний розвиток індустрії туризму сприяє інтенсифікації внутрішнього туристичного ринку, посиленню участі країни в регіональному та світовому туристичному процесі. Розвиток національного ринку туристичних послуг України ґрунтується на її туристсько-ресурсному потенціалі. Мотиваційними цінностями для розвитку внутрішнього та іноземного туризму залишаться класичне поєднання природних і культурно-історичних ресурсів, посилене етно-релігійною самобутністю регіонів країни. На цій основі доцільно розвивати культурно-пізнавальний туризм, створюючи комплексні та ексклюзивні тури. Перспективними, відповідно до сучасних тенденцій зміни мотиваційної орієнтації у формуванні попиту на макрорегіональному (європейському) та субрегіональному ринках, є ринки екологічного, курортно-лікувального напрямків туризму, та ринок комбінованих (ріка - море) круїзних турів. Релігійні ресурси, представлені християнськими, іудаїстськими та іншими святинами, що становлять мотиваційну цінність паломницьких турів як в межах країни, так і на міжнародному ринку, є основою розвитку сегменту релігійного туризму. Нарешті, транзитне географічне положення країни на перетині основних євразійських транспортних коридорів потребує створення інфраструктури автотуризму і розвитку даного ринкового сегменту.

2.2 Санітарні аспекти забруднення навколишнього середовища

Організм людини зазнає впливу від факторів середовища, причому забруднення повітря, водойм, ґрунтів і рослин становить більшу небезпеку для

здоров'я. У справі створення сприятливих умов для життя й здоров'я населення певну роль повинні зіграти санітарно-гігієнічні нормативи й критерії. Так, для санітарної оцінки ступеня забруднення навколишнього середовища використовують гранично припустимі концентрації (ГПК). Є кілька видів ГПК.

Гранично припустимі концентрації забруднюючої речовини в повітрі робочої зони (ГПК_{р. з}, мг/м³) — концентрація шкідливої речовини в повітрі, що не викликає в людини при щоденному вдиханні протягом 8 годин або при іншій тривалості (не більше 41 год. на тиждень) протягом робочого стажу захворювань, відхилень у стані здоров'я.

Гранично припустима середньодобова концентрація забруднюючої (шкідливої) речовини в повітрі населених місць (ГПК_{с.д}, мг/м³) — концентрація в повітрі населених пунктів, що не здійснює на людину прямого або непрямого шкідливого впливу при невиразно довгому цілодобовому вдиханні.

Гранично припустима максимальна разова концентрація забруднюючої (шкідливої) речовини в повітрі населених місць (ГПК_{м.р.}, мг/м³) — концентрація, що не викликає рефлексних реакцій в організмі людини.

Гранично припустимі викиди забруднюючих речовин в атмосферу (ГПВ, мг/м³) — максимально припустимі кількості забруднюючих речовин, виділених джерелами забруднення в одиницю часу, установлені з обліком, що вони не створять приземну концентрацію, що перевищує ГПК для людини, рослин і тварин.

Гранично припустимі концентрації забруднюючої (шкідливої) речовини у воді водойм (ГПК_в, мг/л) — концентрація хімічної речовини у воді, що не робить шкідливого впливу на організм людини при різних видах уживання її (для питва, готування їжі, гігієнічних цілей, для відпочинку).

Медиками-гігієністами визначені ГПК важких металів, залишкових кількостей пестицидів, радіонуклідів у ґрунтах по показниках їхньої шкідливості. Нормування підрозділяють на транслокаційне (перехід нормованого елемента в рослину), міграційне повітряне (перехід у повітря), міграційне водне (перехід у воду) і загальсанітарне, гігієнічне (вплив на здатність, що самоочищає, ґрунтів і ґрунтовий мікробіоценоз).

Граничні концентрації елементів у ґрунтах іноді встановлюють, виходячи із критичних концентрацій їх у продуктах рослинного походження (табл. 1).

Особливе значення має забруднення ґрунтів біологічними організмами, переважно патогенними, представленими бактеріями, вірусами, нематодами, найпростішими, комахами й іншими паразитами, переносниками яких є людина й тварини. Ці організми попадають у ґрунти з різними відходами. Зараження типу "людина - ґрунт - людина" характерне для хвороб, що викликаються такими патогенами, як палички тифу, паратифу, дизентерії, холерні вібріони, віруси поліомієліту, що передаються через шлунково-кишковий тракт. Зараження типу "тварина - ґрунт - людина" характерно для хвороб, що викликаються бактеріями правця, сибірської виразки, газової гангрени, бруцелл при наявності ушкоджених ділянок шкіри у тварин або людини.

Таблиця 1- ГПК важких металів і миш'яку в продовольчій сировині й харчових продуктах, мг/кг (СанПін 42-123-4089-86)

Елемент	Харчові продукти рослинного походження		
	хліб	овочі	фрукти
Ртуть	0,02	0,02	0,02
Кадмій	-	0,03	0,03
Свинець		0,5	0,4
Миш'як		0,2	0,2
Сурма			0,3
Мідь			5,0
Цинк			10,0
Нікель			0,5
Хром			0,2
Олово			200

У контролі за якістю навколишнього середовища особлива роль приділяється природоохоронному законодавству, стандартизації (Дст), екологічній експертизі й екологічному моніторингу.

Центральними органами по контролі за якістю природного середовища й керуванню ним є Державний комітет з охорони навколишнього середовища й Міністерство природних ресурсів. Вони здійснюють такі функції на основі конституції, законів "Про охорону навколишнього природного середовища" (1991 р.), "Основи лісового законодавства" (1993 р.) і ін.

Контроль природного середовища здійснюється відповідно не тільки до програм й концепцій екологічного відродження України, але з міжнародних програм, таких як "Людина й біосфера" (МАБ), прийнятої ЮНЕСКО в 1970 р., а також програм Міжнародного комітету з навколишнього середовища. Основне завдання - попередження природних і антропогенних змін стану природного середовища, здатних нанести економічну, моральну й соціальну шкоду людству.

Основним джерелом інформації при проведенні оцінки служать дані, отримані в процесі спостережень за навколишнім середовищем. Потреба в спостереженнях (нової, додаткової або контрольної інформації) виникає на всіх етапах оцінки (рис. 2).

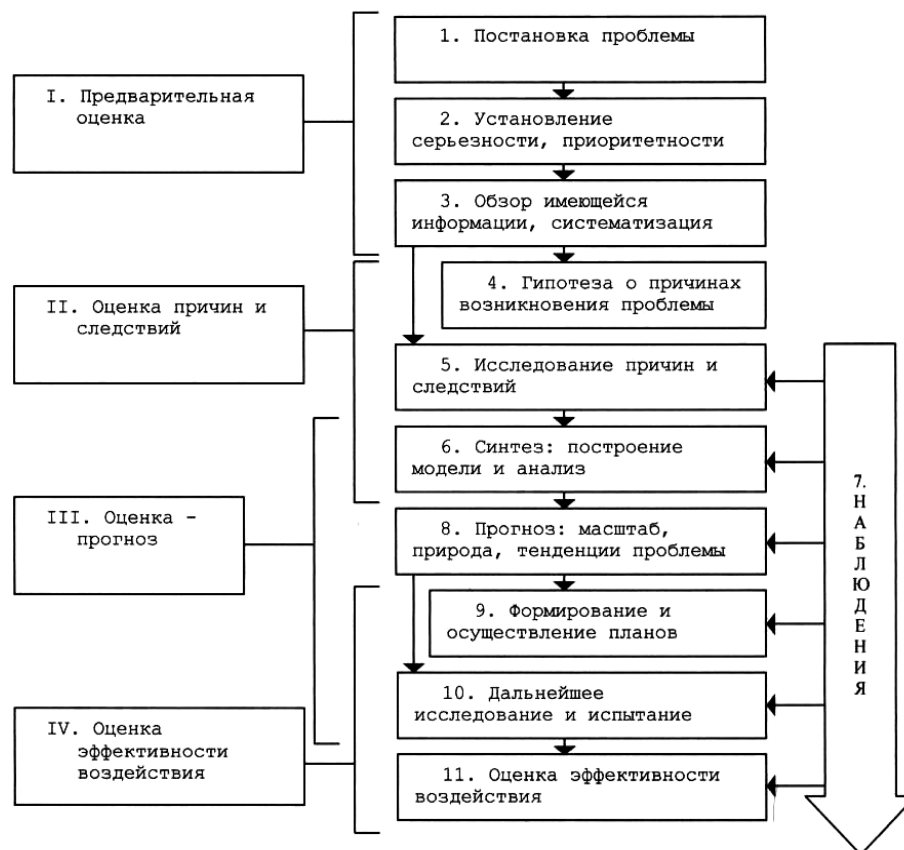

Рис. 2. Роль спостережень у системі оцінки навколишнього середовища

Екологічна експертиза

Це система комплексної оцінки стану території, що охоплює всі види господарської діяльності. Її мета - визначення відповідності або невідповідності сформованої структури використання території потенційним природним можливостям, а також розробка рекомендацій зі збереження екологічної рівноваги. Розрізняють державну й відомчу експертизи. Державну екологічну експертизу здійснюють Державний комітет з охорони навколишнього середовища й Міністерство природних ресурсів, що створюють спеціальні експертні комісії. Відомчу екологічну експертизу проводять структурні підрозділи по охороні природи й санітарно-епідеміологічні установи міністерств і відомств. Вони перевіряють предплановую, проектно-планувальну й іншу документацію на предмет відповідності її екологічним нормам і правилам, що регламентують господарську діяльність землекористувача, будь-якого підприємства й викладеним у санітарних нормативах і природоохоронних законодавчих документах. Від рівня екологізації господарювання у всіх сферах виробництва багато в чому залежить ефективність природокористування. Екологічна експертиза не повинна залишати без уваги жодного проекту перетворення природи (введення нових господарських об'єктів, освоєння земельних, водних, лісових і інших природних ресурсів). Реалізація будь-якого проекту повинна виключати можливість прояву процесів антропогенної деградації в конкретному регіоні й у країні в цілому. Одна з головних функцій при проведенні експертизи - складання проекту екологічного

прогнозу на найближчу й віддалену перспективи. Це може бути зроблене у формі науково обґрунтованих висновків, картографічних і математичних моделей, інших матеріалів, що характеризують можливий режим використання господарських систем регіону при намічуваних планах його соціально-економічного розвитку.

Екологічна експертиза складається із трьох частин: вступної (протокольної), що констатує (описової), заключної (оціночно-узагальнюючої). У вступній частині втримуються дані про склад експертної комісії, зазначені завдання й методика їхнього рішення, наведені перелік всіх використовуваних матеріалів і організацій, відомості про замовників, строки виконання. У частині, що констатує, розглядаються загальний рівень соціально-економічного розвитку регіону (його промислових, лісогосподарських, агропромислових комплексів), інфраструктура, проблемні галузі й підприємства, через які створюються певні екологічні проблеми. Окремо повинні бути розглянуті технологічні, санітарно-гігієнічні, економічні й інші заходи щодо раціонального використання природних ресурсів і охороні їх від різних забруднень. Важливо виявити всілякі негативні процеси, джерела забруднень і їхній розподіл, оцінити гостроту екологічних проблем і ситуацій. Все це оформляють у вигляді самостійного розділу по конфліктах.

У заключній частині повинна бути відзначена ступінь ефективності природоохоронних заходів, застосовуваних на даній території; дана оцінка з екологічних позицій документації великих господарських об'єктів; повинні бути зазначені можливі несприятливі екологічні й соціально-економічні наслідки при здійсненні проєктованих перетворень; повинні бути наведені висновки про стан сучасного природокористування й охороні середовища, рекомендації з рішення всіх екологічних проблем у регіоні в обсязі його комплексного господарського розвитку.

Відсутність комплексних науково обґрунтованих нормативів і методичних рекомендацій із проведення експертизи, обмежена інформація, недостатня забезпеченість необхідними матеріалами для екологічної оцінки території створюють більші труднощі при проведенні екологічних експертиз.

Всі проєкти, галузеві схеми, плани, програми добувної промисловості, енергетики, агропромислового й лісогосподарського комплексів, інших галузей господарства підлягають обов'язковій державній експертизі. За результатами експертизи розроблювачам видається дозвіл на викиди забруднюючих речовин стаціонарними джерелами із вказівкою терміну дії. При експертизі проєктів розміщення великих промислових комплексів необхідно визначити їх можливий негативний вплив у радіусі 20...30 км. Розмір санітарно-захисної зони повинен відповідати нормативним вимогам і руководствам по проектуванню санітарно-захисних зон підприємств. Твердження проєктів, планів і програм не допускається без проведення екологічної експертизи. Порядок проведення експертизи регламентується діючими нормативно-правовими актами, від досконалості яких буде в значній мірі залежати об'єктивність оцінки екологічного стану будь-якої території.

2.3 Туристичні ресурси і їхній вплив на навколишнє середовище

Для того щоб туризм розвивався в якому-небудь регіоні необхідно, щоб у цьому регіоні було досить природних ресурсів, у першу чергу рекреаційних (оздоровчих). Туристичні ресурси незалежно від форми власності доступні для використання, якщо не існує яких-небудь обмежень, установлених законом.

Туристичні ресурси кількісно обмежені і якісно диференційовані. Вони фіксуються в нормативному документі, що називається «Кадастр природних ресурсів». Він може бути представлений або в тематичній формі або в регіональній. До туристичних ресурсів крім лікувально-оздоровчих відносять також історичні природні ресурси.

Рекреаційні ресурси – це та частина туристичних ресурсів, що являє собою природні й антропогенні екосистеми, явища природи, які можуть бути використані для відпочинку й оздоровлення певного контингенту людей у певний час за допомогою існуючих технологій.

Ємність рекреаційних ресурсів визначається виходячи з нормативів: антропогенних навантажень, з метою недопущення порушення екологічного стану природного середовища; гранично-припустимих навантажень, перевищення яких приводить до необоротних змін стану здоров'я населення. Гранично-Припустимі навантаження встановлені відповідно до законодавства держави.

Лікувальні природні ресурси – це ті рекреаційні ресурси, які призначені для лікування й відпочинку й ставляться до особливо охоронюваних природних об'єктів і територій. До них відносять: мінеральні води, лікувальні бруді, лікувальний клімат і інші ресурси які використовують для лікування й профілактики захворювань і організації відпочинку.

Крім природних до туристичних ресурсів відносять інформаційні й трудові ресурси. Інформаційні ресурси забезпечують духовні й інтелектуальні потреби.

Рекреаційні ресурси забезпечують відновлення психофізіологічного стану, крім природних ресурсів до них відносять харчування, сон і т.д.

У туризмі способами задоволення потреб людини виступають різні туристичні продукти. Природними мотивами туризму найбільш привабливими є море, гори, рослинність і інші лікувальні ресурси. Таким чином, до природних ресурсів ставляться як природні об'єкти, так і інші фактори навколишнього середовища, які забезпечують відновлення фізичного стану людини.

Найважливішою ланкою управління природоохоронної діяльності є:

- система державного бюджетного фінансування природоохоронних заходів. Для цього створюються різні фонди охорони навколишнього середовища;
- механізм зборів за використання (забруднення) навколишнього природного середовища й спеціального використання природних ресурсів;
- механізм оплати за збиток, нанесений внаслідок порушення закону про охорону навколишнього середовища.

Туристські ресурси підрозділяються на:

- кліматичні;
- гідромінеральні;

- рекреаційні ресурси морських узбереж;
- водні рекреаційні ресурси;
- рекреаційні ресурси лісів;
- туристські ресурси гір;
- культурно-історичні ресурси й пам'ятники природи.

Територія України має сприятливі природно-кліматичні умови різноманітні туристські ресурси для організації й розвитку міжнародного туризму. Поряд із уже сформованими туристськими районами, які вже функціонують, існують перспективні райони для розвитку міжнародного туризму.

Кліматичні ресурси

У медичній кліматології використовується класифікація клімату курортів, з обліком як кліматичних, так і метеорологічних умов різних географічних зон, а також ураховуються ландшафтні фактори.

Відповідно до цієї класифікації на Україні виділяють 4 типи клімату:

- клімат лісів;
- клімат лісостепу;
- клімат середземноморський;
- клімат гірський.

Кліматолікування використовується при лікуванні багатьох захворювань органів дихання, нервової системи й органів кровообігу, крім того, він використовується як загальзміцнювальний для практично здорових людей.

На Україні розроблена карта кліматичних умов. Аналіз кліматичних карт України показує, що для поліпшення комфортних умов, практично по всій території України, необхідне створення вітрозахисних пристроїв. Ці пристрої знижують охолоджуючий вплив вітру, і сприяють тому, що протягом 3-х літніх місяців кліматичні умови України перебувають у зоні стійких ефективних температур.

Для охорони атмосферного повітря передбачається:

- будівництво установок для вловлювання й знешкодження шкідливих газових викидів;
- розробка систем контролю забруднення повітря (моніторинг навколишнього середовища);
- спорудження пристроїв для знешкодження газових двигунів транспортних систем.

Гідромінеральні ресурси

Гідромінеральні ресурси діляться на ресурси грязелікування й бальнеолечения (лікування водами, які мають лікувальні властивості й поширені на Україні у Львівській і Харківській областях). На Україні перебувають термальні води в Криму, Приазов'ї й Закарпатті (для лікування ревматизму й т.д.). У центральній частині України перебувають також радіоактивні води. Радіоактивні води використовують для лікування опорно-рухового апарата, серцево-судинної системи, обміну речовин і шкірних захворювань.

У Карпатах, Керченській області, поширені сірководневі води (використовують для лікування опорно-рухового апарата, шкіри й підвищення імунного статусу).

Метанові води на території України зустрічаються в Дніпропетровських, Донецьких, Волинських, Подільської областях.

У Закарпатті й Кримі зустрічаються вуглекислотні води. Ці Води по своїх властивостях не уступають Боржомі, Кавказу. Вони використовуються в лікувальній практиці для лікування органів травлення, містять багато мікроелементів.

У лікувальній практиці часто використовуються води з високою мінералізацією й слабомінералізовані з підвищеним змістом органічних речовин.

Законом України про охорону навколишнього середовища громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів без закріплення цих ресурсів за окремими особами. У порядку спеціального використання громадянам, підприємствам, організаціям надається право використання на підставі спеціальних дозволів для здійснення виробничої діяльності. Установлено диференційовані плати за користування підземними водами.

Нормативи плати залежать від категорії джерел (унікальні, рідкі й інші мінеральні води) і від обсягів добувається води

Грязелікування

Для лікування в Україні використовуються 6 типів лікувального мулу:

- Мінеральний мул, що утворився на дні солоних водойм, ці мули часто містять сірководень;
- Мули, які містять органічні речовини з малою мінералізацією. Це звичайно мул прісних водойм;
- Різні види торфу, що утворився в результаті розкладання рослин;
- Мули нафтового походження;
- Собкові мули, які насичені мікроелементами й газами (на Керченському півострові);
- Глинисті мули, розташовані на узбережжях Чорного й Азовського морів.
- Склад всіх мулів різний, але оскільки вони використовуються для лікування певних захворювань, їх визначають у групу природних лікувальних факторів.
- морського походження поширені на узбережжях Чорного й Азовського морів (Крим, Одеських, Миколаївських, Херсонських, Запорізьких, Донецьких областей).
- Мули материкових озер використовуються в Донецькій, Херсонській і Дніпропетровській областях, а сопкові мули - на Керченському півострові.

Список джерел

1. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року N 2768-III // Відомості Верховної Ради. - 2002. - №3-4. - С.27.
2. Закон України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 року N 962-IV // Відомості Верховної Ради. - 2003. - №39. - С.349.
3. Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19 червня 2003 року N 963-IV // Відомості Верховної Ради. - 2003. - №39. - С.350.

4. Закон України «Про охорону навколишнього середовища» № 1264-ІІІ // В редакції Закону N 824-ІV від 22.05.2003, ВВР, 2003, N 35, ст. 269.
5. Екологічне право України: Підручник. / В.К. Попов, А.П. Гетьман, С.В. Разметаєв та ін. – Харків: Право, 2001. – 479 с.
6. Миронов В. Економіко-правова та екологічна охорона земель // Право України. - 2003. - №8.
7. Сафранов Т.А. Екологічні основи природокористування: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. - Львів: «Новий Світ-2000», 2003. - 248 с.

Лекція 3

Природні зони України. Природно-заповідний фонд України. Охорона і раціональне використання природних ресурсів

1. Природні зони України

2. Природні території, що підлягають особливій охороні

3.1 Зона мішаних лісів України

Зона мішаних лісів в Україні репрезентована Українським Поліссям. Південна межа Полісся проходить поблизу Львова, Шепетівки, Житомира, Києва, Ніжина, Глухова.

Поверхня Полісся — хвилясто-горбиста рівнина, складена переважно піщаними і супіщаними льодовиковими відкладами.

Клімат помірно континентальний, літо тепле, вологе, у липні від +17 (на заході) до +19 °С (на сході). Зима м'яка, з частими відлигами, особливо на заході. Температури січня із заходу на схід змінюються від — 4,5 до -8 °С. У середньому за рік в Українському Поліссі випадає 600-680 мм опадів. Кліматичні умови і рельєф обумовлюють велику густоту річкової мережі, утворення боліт.

Ґрунти зони дерново-підзолисті і болотні. Природну рослинність складають лісові, лучні й болотні види.

З лісів переважають соснові (бори), дубово-соснові (субори) і дубово-грабові. У ХУІ-ХУІІ ст. вся територія Полісся на захід від Дніпра була покрита лісами. Тепер лісистість складає лише 30%.

Середня розораність Полісся — понад 30% , ділянки середньопідзолистих (досить родючих) ґрунтів розорані на 80%. Луки займають 10% території. Багато боліт осушено й перетворено на сільгоспугіддя.

Для Полісся характерні типово лісові тварини: козуля, лось, дикий кабан, вовк, лисиця, рись, куниця, заєць, білка, борсук, із птахів — тетерев, глухар, рябчик. Водяться бобер, видра.

Українське Полісся поділяється на 5 фізико-географічних областей: Волинське, Житомирське, Київське, Чернігівське і Новгород-Сіверське Полісся.

3.2. Лісостепова зона України

Лісостепова зона простяглася від Прикарпаття до Середньоросійської височини. Північна межа (із Поліссям) проходить поблизу Львова, Шепетівки, Житомира, Києва, Ніжина, Глухова, а південна — по лінії Ананьїв — Знам'янка — Олександрія — Красноград — Балаклія — Куп'янськ.

Рельєф Лісостепу різноманітний. На Правобережжі зона займає Волино-Подільську і Придніпровську височини, на Лівобережжі — частину Придніпровської низовини і відроги Середньоросійської височини.

Зональними типами ґрунтів є сірі лісові ґрунти (під лісовими масивами), а також типові чорноземи (під лучним різнотравним степом). У заплавах річок поширені лучно-чорноземні ґрунти, Клімат Лісостепу помірно континентальний. Із заходу на схід січніві температури змінюються від -5 до -8 °С, липневі — від +18 до +22 °С. На заході випадає 550-750 мм, на сході — 450 мм опадів на рік. Густота річкової мережі зменшується із заходу на схід.

У Лісостепу переважають широколисті ліси, головним чином дубові. Бук утворює великі масиви на крайньому заході. Граб характерний для лісів Придніпровської височини. На Лівобережжі домінує дуб із домішкою клена, липи, ясена. Соснові й сосново-дубові ліси займають піщані тераси річок.

Ландшафти Лісостепу сильно змінені людиною. За останні сторіччя лісистість зменшилася від 40-50 до 5-10%. Середня розораність Лісостепу складає 75%, а на Лівобережжі — навіть 90%. Природні умови сприятливі для вирощування пшениці, кукурудзи, гречки, цукрового буряка і багатьох інших культур.

Для Лісостепу є характерним поєднання тваринного світу Полісся і Степу. У лісах водяться лось, дикий кабан, козуля, вовк, борсук, куниця, білка. На степових ділянках типові тварини — заєць-русак, лисиця, гризуни (ховрашки, хом'яки, миші); із птахів — сіра куріпка, перепел.

Лісостеп України поділяється на чотири фізико-географічні провінції: Західно-Українську, Дністровсько-Дніпровську, Лівобережну - Дніпровську, Середньоросійську.

3.3. Степова зона України

Степова зона займає близько 40% території України. На півночі Степ межує з Лісостепом по лінії Ананьїв — Знам'янка — Олександрія — Красноград — Балаклія — Куп'янськ. Степ охоплює Причорноморську низовину, південні частини Придніпровської височини і Придніпровської низовини, Донецьку й Приазовську височини, а також рівнини Криму.

У порівнянні з іншими зонами України Степ одержує найбільшу кількість сонячного тепла, але найменшу кількість опадів. Із заходу на схід температури січня змінюються від -2 до -9 °С, температури липня — від +20 до +24 °С. Річна сума опадів зменшується з північного заходу на південний схід — від 450 до 300 мм. Це є причиною маловодності степових річок.

Природних лісів у Степу мало. Вони ростуть переважно в балках (байрачні дубові ліси), у заплавах рік (заплавні ліси), на піщаних терасах (соснові ліси). Є й штучні лісові масиви. Скрізь в Степу створено лісові пожезахисні смуги.

Степ сильно змінений людиною. Природна рослинність збереглася в заповідниках, на схилах річкових долин і балок,

У північних районах є лучні степи з пишним різнотрав'ям (конюшина, шавлія, сон-трава та ін.) і степовими злаками. Ґрунти — звичайні чорноземи,

типові чорноземи. Далі на південь — різнотравно-типчаково-ковилові степи на звичайних чорноземах поступово переходять у типчаково-ковилові на південних чорноземах. Ще далі на південь — сухі степи з розрідженим травостоєм із злаків, полину, солянок на каштанових ґрунтах.

Тваринний світ: крім численних дрібних гризунів у степу живуть землерийки, кроти, сліпці. Бабак звичайний зараз зберігся тільки в Лу ганському заповіднику та у двох заказниках Харківської області. Характерні для степу ховрашки, зустрічаються ласка, горностай, степовий тхір, борсук, лисиця та ін., із птахів — жайворонки, перепели, куріпки, рідко — дрохви, орли.

Рілля в степу складає 75% земельного фонду. Головні сільськогосподарські культури — озима пшениця, соняшник, цукровий буряк, баштанні.

Степова зона України поділяється з півночі на південь на три підзони: Північностепову, Середньостепову та Південностепову.

3.4. Природні умови і природні ресурси Чорного та Азовського морів

Чорне море — внутрішнє море басейну Атлантичного океану, омиває береги України, Росії, Грузії, Туреччини, Болгарії і Румунії. Площа 422 тис. км², середня глибина 1271 м, максимальна — 2245 м. Керченською протокою Чорне море сполучене з Азовським, протокою Босфор — з Мармуровим морем. У Чорне море впадають Дунай, Дніпро, Дністер, Південний Буг та інші ріки.

Найбільший півострів — Кримський, найбільші затоки у берегів України — Каркінітська, Каламітська, Феодосійська, Джарилгацька. Островів мало (Зміїний, Джарилгач та ін.). Поширені піщані коси. Взагалі береги розчленовані мало.

Кліматичні умови Чорного моря визначаються розташуванням значної його частини в субтропічному поясі. Зима тепла і волога, літо жарке і сухе.

Середня солоність Чорного моря 21,8‰. Температура поверхневих вод влітку від +24 до +26 С, у мілководних затоках — до +29 С. Взимку температура води в середньому дорівнює +8 С. У суворі зими в північно-західній і північно-східній частинах Чорне море замерзає.

Характерною особливістю моря є наявність в його глибинних водах сірководню, рівень якого підвищується і вже досяг позначок -100-200 м, що негативно відбивається на органічному житті.

У Чорному морі промислове значення мають червоні водорості, із риб — хамса, ставрида, кефаль, камбала, скумбрія, із безхребетних — мідії, креветки, устриці. Узбережжя Чорного моря — головний рекреаційний район України. Море відіграє велику роль у внутрішніх і зовнішніх транспортних зв'язках (порти Одеса, Іллічівськ, Південний та ін.). Розпочато освоєння шельфу (видобуток газу, у перспективі — нафти).

Азовське море — внутрішнє море басейну Атлантичного океану в межах України і Росії. Площа 39 тис. км², середня глибина 7,4 м, Максимальна — 15 м (наймілководніше море Землі).

Найбільші затоки — Сиваш, Обіточна, Бердянська, Таганрозька. Острів мало. Характерні довгі піщані коси — Арабатська Стрілка (довжи на 115 км), Федотова, Бердянська та ін. В море впадають Дон, Кубань, а також малі річки.

Для району Азовського моря характерним є помірноконтинентальний клімат. Влітку температура води в морі підвищується до +25-30 С, взимку на півночі має температуру від 0 до -3 С, на півдні — від 0 до +3 С. У суворі зими море може повністю покритися льодом товщиною до 90 см.

Солоність води в морі збільшується, оскільки скоротився річковий стік головних рік. Рівень води в Азовському морі підтримується за рахунок надходження солоніших вод Чорного моря. Солоність води в Азовському морі сьогодні досягла в середньому 13,8 ‰ і продовжує зростати, що згубно впливає на прісноводні види органічного світу.

Органічний світ Азовського моря характеризується високою продуктивністю. Водяться азовський дельфін, 79 видів риб, з яких найбільше значення мають тюлька, хамса, камбала, бички, оселедець, а також осетрові — осетер, севрюга.

Узбережжя Азовського моря використовується для рекреації. Найважливіші порти — Маріуполь, Бердянськ. Промислове значення мають солі Сиваша. Шельф перспективний для пошуків нафти, газу, розсипних родовищ корисних копалин. У 1999 р. біля мису Казантип відкрито перше газове родовище.

2.1 Природні території, що підлягають особливій охороні

Особливо охоронювані природні території (ООПТ) призначені для збереження типових і унікальних природних ландшафтів, розмаїтості тваринного й рослинного миру, охорони об'єктів природної й культурної спадщини. Повністю або частково вилучені з господарського використання, вони мають режим особливої охорони, а на прилягаючих до них ділянках землі й водного простору можуть створюватися охоронні зони або території з регульованим режимом господарської діяльності.

Особливо охоронювані природні території відносяться до об'єктів загальнонаціонального надбання.

Розрізняють наступні категорії зазначених територій:

- державні природні заповідники, в тому числі біосферні;
- національні парки;
- природні парки;
- державні природні заказники;
- пам'ятники природи;
- дендрологічні парки й ботанічні сади;
- лікувально-оздоровчі місцевості й курорти.

Збереження й розвиток особливо охоронюваних природних територій є одним із пріоритетних напрямків державної екологічної політики України.

Державні природні заповідники

Заповідники – зразки недоторканої, дикої природи – по праву називають природними лабораторіями. Вони особливо потрібні нам зараз, коли ми

повинні зрозуміти напрямки змін природного Середовища під впливом діяльності людини й відшукати шляхи найбільш дбайливого й розумного використання її багатств. Такі зразки необхідно було вдумливо й уміло вибирати. Місця для наших заповідників відшукували найбільші знавці природи. Вони віддали багато років життя справі створення заповідників і вклали в нього свою любов до справи. Заповідники наші прекрасні, викликають замилювання, у всякого, кому доводиться там бувати.

Виняткова роль заповідників у збереженні й відновленні найрідших тварин, рослин, неповторних ландшафтів та ін. заповідників природи. Завдяки діяльності заповідників деякі рідкі тварини стали промисловими, вони дають нам зараз хутро, лікарську сировину й іншу коштовну продукцію.

Чимало великих учених нашої країни в плинні десятиліть були співробітниками заповідників, а деякі й донині трудяться в цих природних лабораторіях. У далечині від культурних центрів і всякого комфорту, в дощ і хуртовину або під палючим сонцем пустель, вони добувають той первинний науковий матеріал, без якого неможливий рух уперед наукової думки. Саме яскраві й цікаві дослідження з екології звірів і птахів, були виконані в заповідниках. Описи заповідників у більшості засновані на роботах співробітників цих заповідників.

Для складання наукового прогнозу змін природного середовища надалі, оцінки впливу різних форм людської діяльності на природні комплекси й відшукування методів найбільш раціональної експлуатації природних ресурсів виняткове значення здобувають заповідні території. І як еталони природних екосистем вони вимагають комплексного дослідження. Очевидна необхідність мати еталони всіх основних екосистем і, отже, удосконалювати й розширювати заповідну мережу. Це й визначило швидке збільшення кількості заповідників в останні роки.

Значення заповідних територій стало очевидним і в глобальному масштабі. Національних (провінційних) парків і великих природних резервуарів, за списком ООН, було 1035, з яких більшість організовані за останні кілька років. Особливо швидке зростання заповідних територій відбувалося в країнах, що розвиваються.

Головним чином на заповідних територіях, у тому числі в деяких наших заповідниках, були проведено роботи з міжнародної біологічної програми. Досить помітно, що один з висновків МБП прийнятий під час обговорення підсумків роботи говорив, що постановка досліджень будь-якої великої екологічної проблеми сучасності немислима без аналізу процесів, що відбуваються на заповідних територіях. Зокрема, розробка методу керування процесами в антропогенних екосистемах (поля, пасовища, ліс та ін.) і відшукування прийомів підвищення їхньої біологічної продуктивності неможливі без пізнання законів діючих у природних, недоторканих і охоронюваних екосистемах. У зв'язку з цим нова програма ЮНЕСКО "Людина і біосфера" надає заповідникам виняткове значення.

Українські заповідники з першого моменту їхнього створення призначалися "винятково для рішення наукових і науково-технічних завдань країни" У цьому специфіка й принципова відмінність заповідників від інших форм охоронюваних територій, як у нас, так і за рубежом.

При організації мережі радянських заповідників в основу були покладені наукові принципи, що не втратили свого значення й у цей час.

Сутність заповідників:

- Території, обрані під заповідники, були в найменшій мірі змінені під впливом господарської діяльності людини
- Природні комплекси заповідників включали рідкі види тварин і рослин (або рідкі екосистеми);
- Заповідники служили зразками ландшафтно-географічних зон;
- Території заповідників були достатні для забезпечення саморегуляції природних процесів, що відбуваються;
- У першу чергу заповідалися "еталони" тих ландшафтів, яким загрожувала небезпека зникнення.

Не менш чудово й те, що Українські заповідники для виконання свого завдання еталонування природного ходу природних процесів завжди проводили безперервні стаціонарні дослідження, для забезпечення яких мали свій постійний штат наукових співробітників.

Заповідники й Національні Природні Парки України

Загальна площа Природного Заповідного Фонду становила на 01.09.1999 р. близько 2,4 мільйонів га (4% загальної площі України).

На території України налічується 22 національних парків.

Назва	Рік створення	Площа, га	Область
Азово - сивашський національний природний парк	1993	57 400	Херсонська область
Білобережжя Святослава, національний природний парк	2009	35 223,15	Миколаївська область
Великий Луг, національний природний парк	2006	16 756	Запорізька область
Вижницький національний природний парк	1995	7 928,4	Чернівецька область
Галицький національний природний парк	2004	14 684,8	Івано-Франківська область
Гомільшанські ліси, національний природний парк	2004	14 314,8	Харківська область

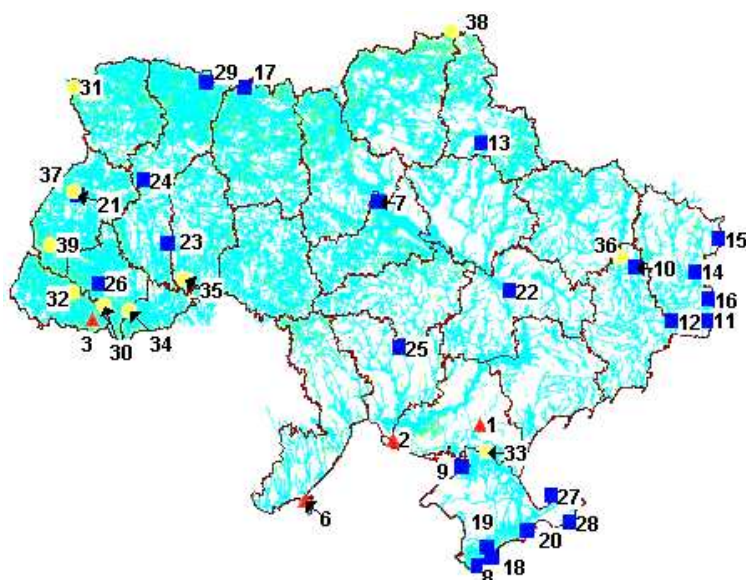
Продовження табл.

Гуцульщина, національний природний парк	2002	32 271	Івано-Франківська область
Деснянсько-старогутський національний природний парк	1999	16 215,1	Сумська область
Ічнянський національний природний парк	2004	9 665,8	Чернігівська область
Кармелюково Поділля, національний природний парк	2009	20 203,4	Вінницька область
Карпатський національний природний парк	1980	50 303	Івано-Франківська область
Мезенський національний природний парк	2006	31 035	Чернігівська область
Подільські Товтри, національний природний парк	1996	261 316	Хмельницька область
Святі гори, національний природний парк	1997	40 589	Донецька область
Нижньосузьський, національний природний парк	2010	18 635	Черкаська область
Синевір, національний парк	1989	40 400	Закарпатська область
Сколівські Бескід, національний парк	1999	35 684	Львівська область
Приазовський національний парк	2010	78 127	Запорізька область
Північне Поділля, національний природний парк	2010	15 588	Львівська область
Ужанський національний природний парк	1999	39 159,3	Закарпатська область
Шацький національний природний парк	1983	48 977	Волинська область
Яворівський національний природний парк	1998	7 078,6	Львівська область

На території України налічується 21 заповідник, з яких 4 — біосферних заповідника і 17 — природних заповідників.

Назва	Рік створення	Площа, га	Область
Асканія - Нова, біосферний заповідник	1921	11 100	Херсонська область
Горгани, природний заповідник	1996	5 344,2	У Івано-Франківській області
Дніпровсько-орельський заповідник	1990	3 766,2	Дніпропетровська область
Дунайський біосферний заповідник	1981	50 252,9	Одеська область
Єланецький степ, заповідник	1996	1 675,7	Миколаївська область
Казантіпський заповідник	1998	450,1	АР Крим
Канівський заповідник	1923	2 027	Черкаська область
Карадагський заповідник	1979	2 872	АР Крим
Карпатський біосферний заповідник (Філії: Чорна гора, Долина нарцисів, Юльївська гора, Кузійський масив, Свідовецький масив, Мармарошський масив, Чорногорський масив і Угольсько-широколужський масив)	1968	57 880	Закарпатська область
Кримський природний заповідник Філія: Лебедині острови	1923	44 175	АР Крим
Луганський заповідник	1968	2 122	Луганська область
Медобори, заповідник	1990	10 521	Тернопільська область
Мис Мартьян, заповідник	1973	240	АР Крим
Опукський заповідник	1998	1 592,3	АР Крим
Поліський природний заповідник	1968	20 104	Житомирська область
Розточье, заповідник	1984	2 084,5	Львівська область
Рівненський заповідник	1999	42 288,7	Рівненська область
Черемиський заповідник	2001	2 975,7	Волинська область
Чорноморський біосферний заповідник (Філія - Волижін Ліс)	1927	89 129	Херсонська, Миколаївська області

Український степовий заповідник Відділення: Кам'яні могили, Крейдяна флора, Хомутовський степ, Михайлівська цілина	1961	3 335,6	Донецька, Запорізька, Сумська області
Ялтинський гірничо-лісовий заповідник	1973	14 523	АР Крим

Заповідники і Національні Природні Парки України

Біосферні заповідники

1. Біосферний заповідник "Асканія - Нова"
2. Чорноморський біосферний заповідник
3. Карпатський біосферний заповідник
6. Дунайський біосферний заповідник

Природні заповідники

7. Канівський Державний Заповідник
- 8.,9. Кримський природний заповідник
- 10.,11.,12.,13 Український Степовий природний заповідник
- 14.,15.,16. Луганський природний заповідник
17. Поліський природний заповідник
18. Природний заповідник "Март'янів Мис"
19. Ялтинський Гірничо-лісовий природний заповідник
20. Карадагський природний заповідник
21. Природний заповідник "Розточья"
22. Дніпровсько-орізький природний заповідник
- 23.,24. Природний Заповідник "Медобори"
25. Природний Заповідник "Єланецький степ"
26. Природний заповідник "Хоргань"

27. Казантіпський природний заповідник

28. Опукський природний заповідник

Національні природні парки

30. Карпатський Національний природний парк

32. Національний природний парк "Синевирь"

33. Азово - сивашський Національний природний парк

34. Національний природний парк "Вижницький"

35. Національний природний парк "Подільські Товтри"

36. Національний природний парк "Святі Гори"

37. Національний природний парк "Яворівський"

38. Десняно-Старогутський Національний природний парк

39. Національний природний парк "Ськолівський Беськуду"

Використання особливо охоронюваних природних територій

Основне призначення цих територій - охорона кошових природних об'єктів: ботанічних, зоологічних, гідрологічних, геологічних, комплексних, ландшафтних.

Строга природоохоронна функція ООПТ обумовлює регламентування використання цих територій для інших видів господарського освоєння. Разом з тим унікальність даних природних об'єктів визначає їхню високу цінність для пізнавального туризму, що дозволяє розглядати ООПТ як важливі природні рекреаційні ресурси, використання яких у туризмі повинне бути строго регламентовано. Припустимий вид рекреаційної діяльності в ООПТ записується у паспорт конкретного охоронюваного об'єкта.

Природні заказники, пам'ятники природи й заповідні ділянки лісу - це території, виділені для унікальних, рідких або типових природних комплексів, охорона яких поручається землекористувачам цих територій: лісництвам, лісгоспам, якщо ООПТ розташовані на землях госплісфонду (ГЛФ), або сільської адміністрації, якщо вони перебувають у межах земель колишніх колгоспів, радгоспів і т.д. Землекористувачі цих ООПТ організацією рекреаційної діяльності на них не займаються.

Ботанічні заказники, створені для охорони певних видів рослинного покриву, звичайно використовують для регламентованого зимового полювання або рибальства.

У зоологічних заказниках, де охороняються представники фауни, дозволяється регламентований збір грибів, ягід і лікарських рослин.

Геологічні й гідрологічні заказники становлять інтерес для прогулянкового пізнавального туризму, шкільних екскурсій і навчальних занять для студентів географічних і геологічних факультетів вузів.

Для цілей пізнавального туризму особливе значення мають комплексні заказники, в яких туристів знайомлять із рідкими видами тваринного й рослинного світу, мальовничими пейзажами. Як правило, розбивка туристських стоянок на території заказників заборонена, дозволяється лише проложення туристських стежок.

Пам'ятники природи – це унікальні природні об'єкти (водоспади, печери, мальовничі скелі й т.д.) або меморіальні природні об'єкти (наприклад, модрина

в садибі Ярополець, під якою відпочивав О. С. Пушкін). Пам'ятники природи завжди намагаються включати в туристські маршрути як найбільш цікаві природні об'єкти.

Заповідні ділянки лісу виділяються лісниками як еталонні (типові) або унікальні лісові території, що мають значення для збереження й відтворення певних рослинних формацій. Їхнє відвідування звичайно входить у маршрути екологічного туризму.

Національні парки й заповідники - особливі види ООПТ, які мають адміністрацію, у функцію якої входить організація як природоохоронної, так і рекреаційної діяльності. Правда, значення рекреаційної діяльності в них різне: у заповідниках домінує природоохоронна функція й обмежено - пізнавальна рекреаційна, у національних парках обидві функції мають рівне значення.

Національні парки - це природоохоронні установи, території (акваторії) яких включають природні комплекси й об'єкти, що мають особливу екологічну, історичну й естетичну цінність, призначені для використання в природоохоронних, рекреаційних, просвітницьких, наукових і культурних цілях. Завданням національних парків поряд із природоохоронною функцією є створення умов для регульованого туризму й відпочинку в природних умовах. При цьому передбачається розробка й впровадження наукових методів збереження природних комплексів в умовах рекреаційного використання. На територіях національних парків установлюється диференційований режим охорони з врахуванням місцевих природних, історико-культурних і соціальних особливостей. Відповідно до цього територія парків розбивається на наступні функціональні зони:

- зона заповідного режиму – усяка рекреаційна й господарська діяльність заборонена;
- зона замовленого режиму – збереження природних об'єктів при строго регламентованому рекреаційному користуванні;
- зона пізнавального туризму - організація екологічної освіти й ознайомлення з визначними пам'ятками парку;
- зона рекреаційного використання, що включає території для відпочинку, спортивного й аматорського полювання й рибальства.

Як видно з установленого функціонального зонування територій національних парків, рекреації й туризму в них приділяється велике значення.

В усьому світі національні парки активно охоплені туристською індустрією, виконуючи, крім оздоровчих функцій, завдання екологічної освіти населення.

Заповідники - природоохоронні установи, територія яких включає природні комплекси й об'єкти, що представляють унікальну екологічну цінність, призначені для використання у природоохоронних, наукових і науково-просвітницьких цілях. На відміну від національних парків заповідники мають дуже обмежене рекреаційне використання, в основному тільки просвітницьке.

Це відображено у функціональному зонуванні територій заповідників:

- зона заповідного режиму, в якій тваринний і рослинний мир розвивається без втручання людини;

- зона наукового моніторингу, в якій наукові співробітники заповідника ведуть спостереження за станом і розвитком охоронюваних природних об'єктів;
- зона екологічної освіти, де звичайно розміщується музей природи заповідника й прокладені строго регламентовані тропи, по яких проводять групи туристів для ознайомлення із природними особливостями комплексу;
- зона господарсько-адміністративна.

Державні природні заказники – це території (акваторії), що мають особливе значення для збереження або відновлення природних комплексів або їхніх компонентів і підтримки екологічного балансу.

Оголошення території державним природним заказником допускається як з вилученням, так і без вилучення в користувачів, власників і власників земельних ділянок.

Державні природні заказники можуть мати різний профіль, у тому числі бути:

- комплексними (ландшафтними), призначеними для збереження й відновлення природних комплексів (природних ландшафтів);
- біологічними (ботанічними й зоологічними), призначеними для збереження й відновлення рідких і зникаючих видів рослин і тварин; у тому числі цінних видів у господарських, наукових і культурних відносинах;
- палеонтологічними, призначеними для збереження викопних об'єктів;
- гідрологічними (болотними, озерними, річковими, морськими), призначеними для збереження і відновлення цінних водних об'єктів і екологічних систем;
- геологічними, призначеними для збереження цінних об'єктів комплексів неживої природи.

Пам'ятники природи – унікальні, непоправні, цінні в екологічному, науковому, культурному й естетичному відношенні природні комплекси, а також об'єкти природного й штучного походження.

Пам'ятники природи можуть мати федеральне або регіональне значення залежно від природоохоронної, естетичної і іншої цінності охоронюваних природних комплексів і об'єктів.

У пам'ятниках природи й заказниках, які перебувають під охороною органів лісового господарства, установлений і підтримується режим невтручання у процеси природного розвитку природних співтовариств, що виключає проведення вирубки головного користування, а в окремих випадках і вирубань відходу.

Території природних парків розташовують на землях, наданих їм у безстрокове (постійне) користування, в окремих випадках - на землях інших користувачів, а також власників.

Мисливські й рибальські угіддя

Мисливський туризм припускає процес полювання і видобутку дозволених до промислу звірів і птахів.

Рибальський туризм припускає лов риби з використанням високоспортивних прийомів.

Рибальські й мисливські угіддя оцінюються двома факторами: доступністю водних угідь і розмаїтістю видів. Оцінка здійснюється по трибальній системі: багато промислових тварин - 3 бали, середній достаток - 2, мало -1.

Лікувально-оздоровчі місцевості й курорти

Аналіз і узагальнення матеріалів режимних спостережень показує, що на поліпшення екологічного стану курортних територій і лікувально-оздоровчих місцевостей продовжують впливати такі фактори, як спад промислового й сільськогосподарського виробництва, що спричиняє тенденцію до постійного зниження обсягів скидання промислових стічних вод і застосовуваних ядохімікатів і хімічних добрив.

У зв'язку зі зменшенням числа громадян, що обслуговуються на курортах, відзначається різке й необґрунтоване скорочення в цілому по країні використання природних ресурсів - мінеральних вод і лікувальних мулів.

За останні роки технічний стан гідромінерального й бальнеотехнічного господарства на багатьох курортах і в санаторно-оздоровчих установах не задовольняє існуючим вимогам. Відсутність засобів не дозволяє проводити планові ремонти й заміну зношеного й застарілого обладнання.

Ботанічні сади й дендрологічні парки

Відповідно до Закону "Про особливо охоронювані природні території" ботанічні сади й дендрологічні парки являють собою окрему самостійну категорію об'єктів з особливим режимом охорони й функціонування.

У числі основних напрямків діяльності ботанічних садів як особливо охоронюваних природних територій виділяються: збереження біорозмаїття, створення і збереження генофонду рослин, у тому числі рідких і зникаючих видів, а також вивчення й розробка підходів до охорони й раціонального використання рослинних ресурсів.

Повсюдно в країні велике рекреаційне й освітньо-просвітницьке значення ботанічних садів і дендрологічних парків. Це пов'язане з високою естетичною привабливістю їхніх територій, багатством і розмаїтістю їхніх колекцій, що зложилися традиціями їхньої діяльності як вогнищ екологічної культури, високим професійним рівнем їхніх співробітників.

У наш час ботанічні сади й дендрологічні парки України зазнають певних труднощів, обумовлених, насамперед, недостатнім фінансуванням. У багатьох ботанічних садах скоротилися обсяги наукових досліджень, під загрозою опинилися колекції рослин і насінь, ослабла взаємодія (обмін матеріалом, контакти співробітників і т.п.) між садами.

Розміщуючись переважно в містах і пригородах, ботанічні сади випробовують вплив тих же несприятливих екологічних факторів, що й навколишні їхні території: забруднення повітряного басейну й водотоків, шумове забруднення, рекреаційне перевантаження та ін. Проблема при цьому загострюється внаслідок найчастіше підвищеної чутливості колекцій рослин до факторів негативних зовнішніх впливів у порівнянні з місцевою рослинністю.

Особливо сильно на екологічний стан садів і парків впливають хімічне й шумове забруднення середовища, викликані проходженням у безпосередній близькості від їхніх територій автомагістралей, що найбільше характерно для садів, розташованих у великих містах. Нерідко специфічним фактором екологічного ризику для них є також звичайна забудова прилеглих площ, що викликає підтоплення території садових ландшафтів.

Однієї з основних проблем ботанічних садів і дендрологічних парків є збереження територіальної цілісності. Території садів і парків часто представляються досить привабливими для реалізації різних проектів, таких як створення рекреаційних об'єктів, будівництво спортивних площадок, котеджів, автостоянок, прокладка автострад і т.п.

ЗАКОНОДАВСТВО ПРО СТАТУС І РЕЖИМ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКІВ

РОЗДІЛ 4

НАЦІОНАЛЬНІ ПАРКИ

Стаття 10. Статус національних парків

Національний парк - це територія (водна територія), що включає природні системи й об'єкти, які представляють особливу екологічну, історико-культурну та естетичну цінність, які внаслідок сприятливого сполучення природних і культурних ландшафтів можуть використовуватися в рекреаційних, історико-культурних і наукових цілях.

Дана територія надається національному парку в постійне користування у встановлюваному законодавством порядку.

По функціональному призначенню, характеру режиму охорони й використання окремих своїх ділянок національний парк ділиться на відповідні зони, у яких території заповідної зони виводяться з господарської експлуатації.

Національний парк має статус природоохоронної, науково-дослідної установи, користується правами юридичної особи.

Стаття 11. Режим національних парків

На території національного парку затверджується порядок охорони його окремих підрозділів (заповідна ділянка, зона відпочинку та ін.) і використання природних систем та інших об'єктів - з урахуванням їх екологічної, рекреаційної, культурної й естетичної цінності.

На території національного парку (за винятком заповідної зони, де діє встановлений для заповідників режим) забороняються:

- будівництво й експлуатація промислових та інших об'єктів, не зв'язаних з діяльністю парку;
- розвідницькі роботи, розробка корисних копалин;
- рубання лісу (за винятком санітарної);
- робота з розведення і акліматизації нових видів рослин і тварин;
- будь-яка інша діяльність, що суперечить цілям і статуту національного парку.

Лекція 4 ПРИРОДНІ РЕСУРСИ МОРСЬКИХ УЗБЕРЕЖ

1. *Природні ресурси морів і океанів*
2. *Районування берегової зони*
3. *Рекреаційні ресурси морських узбереж*
4. *Гідромінеральні ресурси*
5. *Грязелікування*
6. *Сучасні геологічні процеси в північній частині Чорного та Азовського морів*

1.1 *Природні ресурси морів і океанів*

Ресурси океанів та морів — поняття не тільки природниче, але й історичне. Використання живих і неживих багатств океанів і морів породило уявлення про невичерпність ресурсів Світового океану, а, отже, й про безмежні можливості їхньої експлуатації. Проте ґрунтовні сучасні дослідження довели, що не всі види морських ресурсів кількісно рівноцінні. Біологічні ресурси — різновид природних багатств Світового океану. За значенням та масштабами використання провідне місце займає бентос. В його біомасі переважає (80—85%) риба. Близько 10—15% біомаси бентосу припадає на частку головоногих молюсків, головним чином кальмарів. Морські ссавці, в основному кити й ластоногі, становлять менше 5% біомаси бентосу. При господарському використанні біологічних ресурсів Світового океану звичайно враховують або їхню загальну сировинну базу, або сировинну базу кожного виду живих ресурсів (риби, молюсків, китів тощо). При експлуатації біологічних ресурсів океанів і морів застосовують поняття "промислового запасу", що означає максимально припустимий вилов певних населців Світового океану без порушення нормальної регенерації решти, що не вилучається промислом. Світовий промисел водних тварин і рослин зосереджений у північній зоні океану (на північ від 30° п.ш.). Це пояснюється гідрохімічними й біологічними умовами та багатою сировинною базою промислових видів. До 40-х років північна зона давала понад 50% світового вилову. Вона й досі лишається провідною за кількістю виловленої риби та морепродуктів, хоч її "питома вага" зменшилась до 50% , а внесок тропічної і південної зон у загальноокеанський вилов збільшився. Сумарно вони дають майже 50% риби й морепродуктів. Середньосвітовий рівень споживання риби на душу населення — 17—18 кг. При цьому в Японії він дорівнює 60—70 кг, у Непалі — 0,2 кг. В Україні в середині 80-х років він дорівнював 20 кг, а в 1995 році знизився до 5 кг. Розчинені в океанській і морській воді органічні й неорганічні елементи та сполуки становлять хімічні ресурси Світового океану. В океанах та морях є всі природні елементи. Концентрація тільки кількох елементів перевищує 1 г/л. До них відносяться хлористий натрій (27,2 г/л), хлористий магній (1,7 г/л), сірчаноокислий кальцій (1,3 г/л). Сірчаноокислого калію, вуглекислого кальцію, бромистого магнію та деяких інших речовин міститься менше 1 г/л. Тільки 16 елементів знаходяться в океані у кількості понад 0,1 мг/л, вміст інших вимірюється сотими й тисячними частками міліграма на літр води. Серед них срібло, цинк, мідь, уран, золото та інші елементи.

Таким чином, хімічні ресурси Світового океану можна вважати практично невичерпними: вони забезпечать потреби людства на багато століть, враховуючи навіть їхнє зростаюче використання. Практично незмінний хімічний склад вод у Світовому океані зумовлює повсюдність хімічних ресурсів в океанічному середовищі. Тим часом досі використовуються тільки ті хімічні ресурси Світового океану, видобування яких економічно вигідне порівняно з їхніми наземними аналогами. Підприємства морської хімії одержують з морської води кухонну сіль, магній, калій, бром, йод. Заводи морської хімії є в Україні (використовується ропа оз. Сиваш у Червоноперекіпську), Туркменії (ропа затоки Кара-Бугаз-Гол у Бекдаші), у Японії, США, Саудівській Аравії.

Варіантом використання енергії моря є припливні електростанції (ПЕС). У Росії працює Кислогубська ПЕС потужністю 400 кВт. Для України цей тип електростанцій нереальний, бо у внутрішніх морях не буває значних припливів. Натомість перспективним енергоджерелом є енергія хвиль. В океанічних хвилях запас енергії майже утричі перевищує світове споживання електрики. В Японії енергія хвиль використовується на 300 буйках та маяках. В Індії працює плавучий маяк Мадраського морського порту на базі хвильової електростанції (ХЕС).

Четверта група факторів пов'язана з розвитком рекреаційного господарства та туризму. Це відпочинок на приморських курортах, морські круїзи по Середземному морю, навколо Європи, Америки, кругосвітні подорожі тощо. В Україні поширений відпочинок на узбережжі Чорного та Азовського морів. Береги з пляжами, придатними для оздоровлення, становлять на Чорному морі 1599 км, на Азовському—518 км.

П'ята група факторів посилює багатопрофільність приморських центрів. Великі приморські міста виконують управлінські функції. Вони є центрами пароплавств, океанічного рибальства (Одеса), координують науково-дослідну та навчальну діяльність для морського господарства, виконують роль центрів управління на обласному рівні, залишаючись швидкозростаючими портами та курортами (Керч, Ялта, Феодосія, Миколаїв). Порти міст даної групи виділяються більшим набором функцій, що пов'язано з особливостями перехідного значення з середніх у великі. У середніх містах зростає значення курортних функцій, роль у підготовці кадрів з середньою спеціальною освітою. Малі приморські міста виконують роль організуючих центрів на локальному (районному) рівні. У них розміщуються морський транспорт, рибна промисловість (прибережного та морського лову) та курортне господарство.

На шельфах Чорного і Азовського морів зосереджені значні запаси мінерально-будівельної сировини: піску, гальки, жорстви. Піщано-черепашкова суміш є основною кальцієвою добавкою в раціоні птахів на птахофабриках.

Важливою сировиною для промисловості є морська вода, що містить близько 70 хімічних елементів, але переважає 10 елементів.

В 1 км³ морської води є близько 37,5 млн т твердої речовини, що оцінюється на 1 млрд дол.. Сучасна сумарна вартість видобутих з морської води

сполук становить 0,5 млрд дол. Морська хімія розвинена на узбережжі Гнилого моря — Сивашу, де на Чорвоноперекопському комбінаті з ропи добувають йод, бром, бромисте залізо, магній, кухонну сіль та інші компоненти.

Враховуючи недостатню забезпеченість Причорномор'я та Приазов'я прісними водами, можливо частково розв'язати цю проблему за рахунок опріснення морських вод. У світі виробляється до 10 млн м³ опрісненої води на добу. Найбільшими її виробниками є Саудівська Аравія (1/3), ОАЕ, Кувейт, Лівія, Іран, Катар, Бахрейн. На терені Росії опріснювачі є на Південносахалінській ТЕЦ (селище ТТТ міл-та). Можливо також, враховуючи дефіцит прісних вод на території України, використовувати для технічних потреб мінералізовану морську воду. Такий досвід є у світі. В Одесі, зокрема, морською водою користується понад 20 підприємств.

Таким чином, враховуючи реальну вичерпність багатьох родовищ сировини, слід передбачити велике майбутнє для розвитку морегосподарського комплексу.

2.1. Історія вивчення геоекології морських берегів України.

Районування берегової зони

Найперші відомості щодо природних умов Азово-Чорноморського басейну містяться в описових роботах античних авторів – Геродота (V ст. до н.е.), Птолемея (II ст. до н.е.), Страбона (I ст. н.е.) та ін. До цього часу відноситься складання перших карт Чорного та Азовського морів, призначених головним чином для мореплавства. Характер та рівень досліджень в регіоні суттєво не змінився і в Середньовіччя. Значний розвиток гідрографічних досліджень відбувся у XVIII ст. завдяки зусиллям російських дослідників (Нестеров, Брюс, Синявін та ін.). Тільки наприкінці XIX ст. відмічається новий етап в дослідженні Чорного та Азовського морів, пов'язаний з іменем академіка М.І.Андрусова (1861-1924) – засновника морської геології. Він вперше виявив наявність сірководневого зараження придонних чорноморських вод, склав стратиграфічну схему четвертинних відкладів і палеогеографічні карти Азово-Чорноморського басейну.

Сучасні корінні береги північної частини Чорного моря утворені найбільш давніми породами уздовж Кримської гірської споруди (тріас-юра, крейда, частково палеоген, неоген). Узбережжя північно-західного шельфу Чорного та Азовського морів представлено на окремих ділянках породами міоцен-пліоцену (сармат, меотіс, понт, кімерій, куяльник), загалом четвертинними морськими та континентальними відкладами.

Сучасний гідрологічний режим та гідродинаміка прибережної зони в Азово-Чорноморському басейні склалися на останньому етапі чорноморської трансгресії, коли рівень моря досяг сучасної відмітки.

Районування берегової зони Чорного і Азовського морів вперше зроблено В. П.Зенковичем (1958) на основі даних про морфологію берега і гідродинаміку берегових процесів. У подальшому районування вказаного регіону було проведено Ю.Д.Шуйським (1974), з урахуванням структурно-геоморфологічних, історико-генетичних, та динамічних критеріїв. Класифікація морських берегів України дана В.Л.Максимчуком (1993) з позицій їх інженерно-геологічних особливостей.

Берегова зона та прилеглий шельф Чорного та Азовського морів в межах України поділяються на вісім областей:

Область північної частини Дунайської дельти. До неї входить частина Дунайської дельти на північ від Кілійського гирла до Жебриянівської затоки (оз. Сасик), загальною протяжністю 45 км. Ділянка дельти утворена пізньочетвертинними відкладами і являє собою типову форму подібних акумулятивних утворень. Підводна частина дельти простягається на 15-20 км від берегової лінії, чітко виявлена в рельєфі дна, а ще далі на шельфі простежується ерозійна долина – затоплена палеосистема Дунаю, котрий на краю шельфу впадав в однойменний каньон.

Прилегла частина шельфу складена в основному пізньочетвертинними континентальними та морськими відкладами, в тому числі карангатського віку. Північно-Західна область простягається від Дунайської дельти до дельти Дніпра на відстань 300 км, приурочена до Північно-Західного Причорномор'я, являє собою слабо нахилене рівнинне плато з абсолютними відмітками 50-100 м, що складене у прибережній смузі Чорного моря міоцен-пліоценовими та четвертинними відкладами. Берегова зона характеризується чергуванням абразійних ділянок, які є вододільними просторами між значно поширеними у регіоні річковими системами та акумулятивними берегами, що утворилися головним чином у вигляді пересипів, відокремлюючи від моря затоплені нижні частини долин рік (лимани).

Шельфова зона цієї області має ширину 150-190 км, слабо розчленовану поверхню, і чітко виражені у рельєфі палеодолини Дніпра і Дністра, що продовжуються на континентальному схилі у вигляді каньонів. Основними геологічними явищами у прибережній зоні області є абразія, що супроводжується головним чином зсувами, та акумулятивні процеси, розвантаження підземних вод. На зовнішньому шельфі характерні також субмаринне розвантаження прісних вод, переважно по палеодолинах Дніпра і Дністра і активні газові виділення.

Дніпровсько-Каркінітська область простягається від гирла Дніпра (лівий берег) до Бакальської коси (Каркінітська затока, північно-західний Крим). Береги складені найкрупнішими у Північно-Західному Причорномор'ї акумулятивними тілами (косами), з переважним розвитком абразійних берегів у вершині Каркінітської затоки. На шельфі розвинуті пізньочетвертинні континентальні суглинки, з окремими островами морських піщано-черепашкових відкладів. Шельфова зона області являє собою вододільний простір між палеодолиною пізньочетвертинного Дніпра, що впадав у Чорноморський басейн на схід від Одеси, та більш давніми (пліоцен-ранньоплейстоценовими) долинами цієї річкової системи, що впадала в крупний так званий Каланчакський каньон (на захід від Кримського півострова), який простягається у район Ломоносівського вулканічного центру на континентальному схилі Чорного моря.

Західно-Кримська область є приуроченою до західної частини Кримського півострова (від коси Бакальської до миса Виноградний). Береги в районі Тарханкутського півострова та південно-західних відрогів Кримської гірської споруди складені переважно вапняками. В Євпаторійській затоці розвинуті головним чином піщані відклади пізньопліоценового віку. Берегова зона області характеризується значною звивистістю, завдяки широко розвинутій сітці заток, бухт та озер, які примикають до берегової лінії і відшнуровані від моря вузькими піщаними пересипами.

Прилегла до області шельфова зона на південь від миса Тарханкут характеризується відносно вузькістю (40-10 км) та густою сіткою дрібних каньонів, що простягаються до крупного каньйону, котрий, ймовірно, належить палео-Дніпру (або його притоці палео-Каланчак).

Основними геологічними процесами у береговій зоні області є абразійно-зсувні явища, меншою мірою акумуляція осадків.

Південно-Кримська область простягається від мису Виноградний на заході до міста Феодосії на сході. Прибережна смуга характеризується дрібнобухтовою будовою з окремими витягнутими, плавно ввігнутими ділянками, слабкою звивистістю. Серія мисів у західній та східній частинах узбережжя складена масивами середньо- та верхньоюрських вапняків, а також відпрепарованими останцями вулканогенних порід. Схил розчленовано густою сіткою каньонів. Для області характерно інтенсивне ерозійне розчленування, висока зсувна та сейсмічна активність.

Керченська область є приуроченою до однойменного півострова, омивається на півдні Чорним морем, на сході водами Керченської протоки, на півночі – Азовським морем. Простягається від міста Феодосії до селища Каменське (біля основи Арабатської стрілки). Область характеризується значним розчленуванням берегової лінії, численними напіввігнутими затоками та мисами, що утворені головним чином виходами рифових вапняків. Для цієї області вздовж Чорного моря є характерними відносно широкий шельф та пологий континентальний схил. Вздовж Керченської протоки та Азовського узбережжя область межує з мілководною акваторією (глибини 10-15 м), береговий схил якої складено переважно четвертинними відкладами. В цілому в області переважають в основному абразійні процеси в східній її частині та приуроченість акумулятивних ділянок до західної половини Керченського півострова. Область характеризується широким розвитком грязьових вулканів, а також відносно активною сейсмічною діяльністю.

Арабатська область знаходиться у західній частині Азовського моря. Отримала назву від Арабатської стрілки, яка відокремлює від Азовського моря протягом 110 км його затоку Сиваш, що з'єднується з морем на півночі через вузьку протоку під назвою Тонка. Береги Сиваша низькі, пологі, складені переважно четвертинними суглинками, сильно порізані, з густою сіткою заток, півостровів та озер. Підводний береговий схил Арабатської стрілки вздовж Азовського моря пологий, з переважаючими глибинами до 10 м, окремі ділянки стрілки зазнають розмиву.

Північно-Азовська область розташована в межах України від міста Генічеська на заході до селища Седово на сході. Простягається вздовж південних схилів Українського щита та Приазовського масиву. Корінні морські береги висотою до 15 м складені відкладами неогенового та четвертинного віку. До корінних берегів причленовуються своєрідні акумулятивні тіла – коси, які простягаються у напрямку морської акваторії на відстань до 30-45 км. Ширина кос у основи сягає 5-7 км, у дистального кінця – 0,5-1,5 км. Коси складені піщано-черепашковим матеріалом, висота їх над урізом води не перевищує 2-3 м. Береговий простір між косами характеризується активними абразійно-зсувними процесами.

3.1 Рекреаційні ресурси морських узбереж

Рекреаційна цінність морських узбереж визначається якісним складом, а також сукупністю кліматичних, ландшафтних, бальнеологічних ресурсів. Істотно на потенціал морських узбереж впливають також інженерно-геологічні умови, забудови територій, ґрунтово-рослинні умови й санітарно-гігієнічні умови повітря. Загальна довжина узбереж Чорного й Азовського морів на території України - 2780 км, з них для рекреаційних цілей можуть бути використані близько 1,5 тис. км.

Норма площі на одного відпочиваючого - 5 м^2 або 1 метр периметра узбережжя на 3-х чоловік.

На Україні можуть одночасно знаходитися 4,5 млн. відпочиваючих при середній ширині пляжу 15-17 м.

На Азовському узбережжі загальна довжина придатного для рекреаційного використання узбережжя - близько 600 км. З них 450 - найбільш придатні, а інші - обмежено придатні для відпочинку й туризму. Основними обмеженнями є, важкоприступність частини берегів, відсутність джерел водопостачання, а також використання частини узбереж у промислових цілях.

Близько 30% узбереж зайнято промисловими зонами, портами й населеними пунктами. Морські узбережжя України ділять на 8 природно-рекреаційних зон. Вони відрізняються природними умовами й можливостями їхнього рекреаційного освоєння. Це район Одеського узбережжя (від устя Дунаю до Очакова), район Скадовського узбережжя, район західного узбережжя Криму, південний берег Криму, південний берег Керченського півострова, район Генічеського й Бердянського узбережжя, район північного Приазов'я.

Район Одеського узбережжя знаходиться від устя Дунаю до Очакова. Він має переважно рівні береги, найцінніші пляжі шириною близько 25 м. Між устям Дунаю й селищем Лебедівка близько 80 м пляжу. Умовно можуть бути використані, але для їхнього освоєння необхідно провести роботи з розширення пляжу.

Район Скадовського узбережжя знаходиться між Кинбульською і Бакальською косою. Він має сухостепний ландшафт, низинну поверхню, що є недостатньо привабливим для використання; берегова лінія сильно порізана. Довжина узбережжя 800 км, пляжі переважно піщані, однак більша частина пляжів розташована в заповідній зоні.

Західне узбережжя Криму від Бакальської коси до устя ріки Альма має довжину 227 км. Але тут два типи берегів скелясті береги й природно-вирівняні. Широкі пляжі простираються суцільною лінією, тому можуть бути використані.

Найбільше широко використовують південний берег Криму. Це курорт не тільки союзного, але й міжнародного значення. Сумарна довжина всіх берегів із пляжами - 115 км. Кращі пляжі розташовані в східній частині між Алуштою й Феодосією. Подальший розвиток цього району пов'язаний із проведенням великого комплексу інженерних робіт для зниження дефіциту води. Частина земель використовується для сільського господарства.

Район південного узбережжя Керченського півострова від Феодосії до Керчі вважається малоперспективним районом для розвитку туризму. Основна причина-дефіцит прісної води й незручні береги; тут також мало рослинності. Район північного азовського узбережжя Керченського півострова має більшу туристичну привабливість. Він розташований між Керчю й Арабатською стрілкою. Пляжі досить широкі. Гарні прибережні ландшафти. Цей район особливо привабливий для самодіяльних туристів, але використання його у великомасштабних розмірах обмежено наявністю промислових і гірничодобувних підприємств.

Район Генічеського узбережжя має довжину 180 км пляжів; шириною близько 25 м. Тут в основному піщані або піщано-глинисті пляжі, але цей район недостатньо освоєний. Найцінніші й перспективні, з погляду освоєння є райони біля міста Генічеська й селища Кирилівка, тому що тут знайдені джерела мінеральних вод і лікувальних мулів.

Район Бердянського узбережжя має глибоко висунуті в море коси, дуже гарні цінні пляжі, але освоєння їх утруднене через складність будівництва й несприятливих умов для озеленення. На корінних берегах розташовано багато господарських об'єктів і загальна проблема цього району - недолік якісної питної води.

Крім морських водних ресурсів для рекреаційних цілей використовуються також ріки, озера й водоймища. Найбільш багаті річковими рекреаційними ресурсами східні райони України. Найменш - південний район і північна частина кримського півострова.

Крім рік для туристичних цілей використовують також озера. На Україні для розвитку міжнародного туризму найбільшу цінність мають Шацькі озера Волинської області. На берегах Шацьких озер розташовано багато туристичних баз. Обмеженням є тільки те, що на їхній території знаходиться національний парк. Більше Україна забезпечена туристичними ресурсами водоймищ. Завдяки водоймищам підвищується рекреаційна цінність багатьох районів. Їхньою перевагою є те, що, вони розташовані недалеко від великих міст, завдяки чому підвищується їхня транспортна доступність, у других, вони можуть створюватися з обліком туристично-рекреаційних вимог, у третіх, навколо водоймищ можна легко створювати туристичні бази, причому в досить короткий термін. Найбільша кількість водоймищ створена на річці Дніпро, основні зосереджені в Черкаській,

Полтавській, Дніпропетровській, Херсонській, Каховській областях. Трохи обмежене використання водоймищ у Київській області.

Оскільки водойми широко використовуються в різних цілях, на Україні уведена плата за спеціальне використання водних ресурсів. Установлено збори за користування водними ресурсами, які обумовлені дефіцитом води й зростаючим навантаженням на водні ресурси.

Спеціальне водокористування здійснюється в першу чергу для задоволення населення питною водою, а також для побутових, лікувальних, оздоровчих, сільськогосподарських, промислових, енергетичних, транспортних, рибогосподарських і інших потреб.

У 1994 р. були введені нормативи плати за спеціальне водокористування і створений економічний механізм спеціального використання водних ресурсів.

4.1 Гідромінеральні ресурси

Гідромінеральні ресурси діляться на ресурси грязелікування і бальнеолікування (лікування водами, які мають лікувальні властивості й поширені на Україні у Львівській і Харківській областях). На Україні є термальні води в Криму, Приазов'ї і Закарпатті (для лікування ревматизму й т.д.). У центральній частині України знаходяться також радіоактивні води. Радіоактивні води використовують для лікування опорно-рухового апарата, серцево-судинної системи, обміну речовин і шкірних захворювань.

У Карпатах, Керченській області, поширені сірководневі води (використовують для лікування опорно-рухового апарата, шкіри й підвищення імунного статусу).

Метанові води на території України зустрічаються в Дніпропетровській, Донецькій, Волинській, Подільській областях.

У Закарпатті й Криму зустрічаються вуглекислотні води. Ці води по своїх властивостях не уступають Боржомі, Кавказу. Вони використовуються в лікувальній практиці для лікування органів травлення, містять багато мікроелементів.

У лікувальній практиці часто використовують води з високою мінералізацією й слабо мінералізовані з підвищеним вмістом органічних речовин.

Законом України про охорону навколишнього середовища громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів без закріплення цих ресурсів за окремими особами. У порядку спеціального використання громадянам, підприємствам, організаціям надається право використання на підставі спеціальних дозволів для здійснення виробничої діяльності.

Установлено диференційовані плати за користування підземними водами.

Нормативи плати залежать від категорії джерел (унікальні, рідкі й інші мінеральні води) і від обсягів води, що добувається.

5.1 Грязелікування

Для лікування в Україні використовуються 6 типів лікувального мулу:

1. Мінеральний мул, що утворився на дні солоних водойм, ці мули часто містять сірководень;

2. Мули, які містять органічні речовини з малою мінералізацією. Це звичайно мул прісних водойм;
3. Різні види торфу, що утворився в результаті розкладання рослин;
4. Мул нафтового походження;
5. Собкові мули, які насичені мікроелементами й газами (на Керченському півострові);
6. Глинисті мули, розташовані на узбережжях Чорного й Азовського морів.

Склад всіх мулів різний, але оскільки вони використовуються для лікування певних захворювань, їх відносять до групи природних лікувальних факторів.

Мули морського походження поширені на узбережжях Чорного й Азовського морів (Крим, Одеських, Миколаївських, Херсонських, Запорізьких, Донецьких областей).

Мули материкових озер використовують в Донецькій, Херсонській і Дніпропетровській областях, а сопкові мули - на Керченському півострові.

6.1 Сучасні геологічні процеси в північній частині Чорного та Азовського морів

Крім основних геологічних факторів, обумовлених ендо- та екзогенними процесами, в береговій зоні значною мірою проявляються явища, спричинені промислово-господарською діяльністю людини. При цьому антропогенні фактори впливу на розвиток берегової зони можна поділити на безпосередні або прямі та опосередковані або непрямі (В.І.Лимарев 1978; Ю.П.Хрустальов, В.О.Мамікіна, 1980 та ін.).

До першої групи факторів належать:

1. Забудова берегової зони. Сюди відносяться споруди промислового, житлово-комунального, курортного, портового призначення та прокладення нафто-газових та зрошувальних комунікацій, що за певних умов негативно впливають на ділянки як абразійних, так і акумулятивних берегів, порушуючи встановлену динамічну рівновагу.

2. Берегозахисні споруди без достатнього врахування гідродинамічних факторів призводять до порушення балансу потоків уламкового піщано-черепашкового матеріалу, внаслідок чого прискорюється розмив дна та руйнування берегів.

3. Розробка піщаних відкладів морських пляжів, кос, пересипів, підводних банок в більшості випадків порушила динамічну рівновагу на значних ділянках узбережжя Чорного і Азовського морів і, як наслідок, призвела до розмиву прилеглих корінних берегів. Найбільш значного руйнування зазнали береги в районі Ялтинської бухти, Одеси, Генічеська, Маріуполя та ін.

4. Прокладка підхідних морських каналів до портів та днозаглиблюючі роботи створюють пастки для наносів на береговому схилі, що також підвищує інтенсивність руйнування корінних берегів.

До другої групи опосередкованих факторів відносяться:

1. Зарегулювання річкових систем і вилучення материкового стоку, що, з одного боку, змінює баланс піщаного матеріалу, а з іншого, біогенних та хемотропних компонентів, призводить до зменшення обсягів акумулятивних

утворень та пониження біологічної продуктивності прибережних акваторій. Зарегулювання стоку зумовило помітне підвищення солоності морської води в північно-західній частині Чорного і Азовського морів та зменшення біомаси придонних моллюсків, які при відмиранні складають одну із головних частин уламкового матеріалу, що накопичується в прибережній зоні.

2. Зрошувальні роботи, що виконувалися на окремих сільськогосподарських ділянках берегової зони (район озера Сасик та ін.) високомінералізованими водами, призвели до структурних змін, втрати родючості ґрунтів та вилучення їх з користування. Деякі негативні явища в землекористуванні відмічаються також вздовж Північно - Кримського каналу, що спричиняються підвищенням рівня ґрунтових вод.

3. Забруднення водних мас і донних осадків комунальними, промисловими й зрошувальними стоками, транспортними засобами, тощо. В результаті в морське середовище надходить широкий спектр високотоксичних речовин і сполук органічного та неорганічного походження, а також такі важкі метали як ртуть, свинець, кадмій, цинк, мідь, хром. Частково вони нейтралізуються в прибережній смужі на геохімічному бар'єрі внаслідок змішування прісних та морських вод, адсорбуються донними осадками й прибережними гідробіонтами. При надвисоких концентраціях надходження шкідливих речовин на окремих ділянках прибережних акваторій виникає екологічно критична обстановка. Найбільш поширені такі явища відмічаються в районі промислових та портових міст – Одеси, Керчі, Маріуполя, а також в районах рисосіяння (Херсонська область).

Під впливом господарської діяльності в береговій зоні відбувається утворення геохімічних та біологічних аномальних явищ, що виникають в результаті привносу активних шкідливих речовин і сполук органічного та неорганічного походження внаслідок скиду промислових, комунальних, сільсько-господарських стоків. Найбільш шкідливий вплив на навколишнє середовище мають нафтопродукти, пестициди, важкі метали: свинець, ртуть, кадмій, цинк та ін.

Для запобігання і подолання негативних природних та антропогенних явищ у прибережній зоні необхідно узгодження структури народногосподарського комплексу відповідно з існуючими геологічними процесами в регіоні. Для цієї мети передбачається виконання вимог щодо раціонального використання природних ресурсів приморських районів України.

В даний час завдання по раціональному використанню природних ресурсів та охороні навколишнього середовища південних приморських районів України закріплені в ряді законодавчих актів України в тому числі у постанові Верховної Ради України: "Основні напрямки державної політики України в галузі охорони довкілля, використанню природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки" (1998).

При створенні системи геоекологічного моніторингу навколишнього середовища Азово-Чорноморського регіону необхідно передбачити проведення таких першочергових природоохоронних заходів:

- детальне вивчення літодинамічних процесів у береговій зоні моря з метою дослідження їх впливу на стан берегів і їх захист від руйнування;
- припинення видобування будівельних пісків та черепашок із прибережних надводних та підводних покладів та перенесення їх видобування з морського дна на глибини не менше 30 м;
- врахування підводних потоків наносів на занесення підхідних судохідних каналів і вплив грязьовулканічної діяльності на безпеку мореплавства;
- використання методу марікультури – створення комплексних плантацій по штучному вирощуванню колоній молюсків і водоростей для очищення стічних вод, зниження рівня заморних явищ, що в решті-решт сприятиме збереженню і підвищенню рекреаційних властивостей прибережних акваторій Чорного і Азовського морів;
- вилучення із господарської діяльності районів поширення грязьового вулканізму з унікальними ландшафтами та створення на їх території заповідників.

Список джерел

1. Розвиток і запровадження ноосферного природокористування – найважливіше завдання сучасності // Вісник Українського Будинку економічних та науково-технічних знань. – 1998. – №4. – С.67. (співавт.: А.В.Коваленко, В.Г.Маслюченко).
2. Теория и практика ноосферного природопользования // Мат-лы конф. "Нормативно-правовые аспекты оценки и прогноза экологического состояния окружающей среды административных областей и районов Украины. – Киев: Об-во "Знание" Украины. – 1997. – С. 86-87. (соавт.: А.И.Шевченко, А.К.Щеголев, В.Н.Елин).
3. Иванников А.В., Парышев А.А. Геоэкологические проблемы береговой зоны Черного и Азовского морей // Геология и полезные ископаемые Черного моря. - Киев, 1999. – С. 323-326.

Лекція 5

ТУРИСТСЬКЕ РАЙОНУВАННЯ

5.1 Дніпровсько-дністровський тур район

Район охоплює всю Україну, крім Азово-Чорноморського і Карпатського тур районів. Клімат - помірно-континентальний; середня температура взимку – -9° С, улітку +18 ° С.

Рельєф: Розташований у межах низовини, Придніпрово-Подільської височини.

Водні джерела: Дніпро, Сіверський Донець, Південний Буг.

Лісу: Є лісостепова зона, але в основному – степ.

Ґрунту: Переважають чорноземні, сприятливі для вирощування овочів і фруктів.

У межах району перебувають чотири підрайони:

1. *центральний* (Київ, Чернігів, Черкаси, Кіровоград, Житомир, Вінниця).
2. *північно-західний* (Волинь, Хмельницький, Тернопіль, Рівне).
3. *північно-східний* (Харків, Полтава, Суми).
4. *південно-східний* (Донецьк, Луганськ, Дніпропетровськ, Запоріжжя).

Сприятливий у туристському відношенні. У районі багато джерел мінеральних вод; ріки й озера добре прогриваються - у році біля 70-90 купальних днів.

У районі добре розвинені пізнавальний туризм, лікувально-оздоровчий, рекреаційний, промисловий.

У районі велика кількість заповідників, дендропарків (знаменитий дендропарк - Софіївка, Черкаська обл.)

Багаті природні ресурси, достаток овочів і фруктів робить район привабливим для с/г, зеленого, кантрі, еко й агротуризму.

Район багатий історико-культурними ресурсами й визначною пам'ятками, більшу цінність являє собою столиця України, Полтава, Чернігів.

Вінниця.

Місто. Центр області й району. Перебуває на берегах ріки Південний Буг, в 260 кілометрах від Києва.

Уперше згадується в історичних документах в 1363 році як міцність, побудована литовськими князями Каратовичами.

У місті збереглося багато церков і ін. архітектурних пам'ятників старовини.

Домініканський монастир входив до складу оборонного комплексу Мури. В 1760 році він був перебудований у костьол. Перестав існувати як монастир в 1831 р. Збереглися: костьол, печери, сторожова вежа.

Єзуїтський монастир був у складі оборонного комплексу Мури. На його території перебували костьол, колегіум, чернечі келії. Тепер - краєзнавчий музей.

Миколаївська церква, дзвіниця. Була реставрована в 1970 р.; під час реставрації оновлена форма й основні конструкції, аркада-галерея. Тепер - філія краєзнавчого музею.

Садиба в Пятичанах. У комплекс входять: палац, флігель, павільйон. Розміщена в парку, у якому перебувають рідкі дерева хвойних і листяних порід.

У місті багато музеїв: Краєзнавчий, літературно-меморіальний музей М. Коцюбинського, музей-садиба М. Пирогова,

Буша

Печерський храм. Знайдений в 1883г В. Антоновичем. Розташований у щілині скелі над рікою Бушка

Покровський монастир. Споруджений на руїнах попереднього храму. На території монастиря збереглися: Покровська церква з келіями, дзвіниця.

Успенська церква. Споруджена на місці Троїцької. Від попередньої зберігся живопис 19 ст.

Могилів-Подільський

Миколаївський собор. Побудований із цегли. Зараз на території собору перебуває історико-краєзнавчий музей.

Церква св. Параски, дзвіниця. Споруджена з дерева. Зберігся живопис нач. 20 ст., написана маслом.

Георгіївська церква й дзвіниця. Споруджена по проєкті архітектора І.Фрейвальда в стилі класицизму. В інтер'єрі збереглися роботи нач. 20 ст.

Тульчин

Уперше згадується в 1607-1609 гг. Населення брало активну участь у визвольній боротьбі 1648-1654гг. У місті перебуває краєзнавчий музей з пам'ятником композиторові М. Леонтовичу.

Палац (старий). Побудований по проєкті французького архітектора Лакруа. Є кращим зразком стилю класицизм на Україні. У його склад входять театр і ін. будинку.

Успенська церква. Дзвіниця; у стилі класицизму, зроблена з каменю.

Дніпропетровськ

Заснований князем Потьомкіним в 1787р. на місці Запорізької слободи Мостина. Назву одержав на честь Катерини II. За наказом Петра I був перейменований у Новоросійськ. З 1802 р. став губернським центром. Швидкий розвиток міста почалося в 70-х роках. 19 ст. після проведення залізниці, що з'єднала Криворізькі залізорудні й Донецький вугільний басейни.

Церкви, пам'ятники історії й архітектури:

- *Брянська Миколаївська церква.* Споруджена в 1913-1915 рр. із цегли в стилі, характерному для архітектури початку 20 ст.
- *Миколаївська церква, 19 ст.* В архітектурному стилі з'єднані риси класицизму з єпархіальною архітектурою 2-ї половини 19 ст.
- *Миколаївська церква, 1807р.* Перебуває поблизу колишньої дерев'яної Миколаївської церкви в містечку Новий Кодак, побудована в стилі класицизм. Збереглися розписи 20 ст.
- *Преображенський собор.* Споруджений по проєкті арх. Захарова в класичному стилі.
- *Палац Г. Потьомкіна.* В 1961 р. став палацом культури студентів.

Пам'ятники: Т.Г. Шевченко в парку ім. Шевченко; Б. Хмельницькому в парку ім. Хмельницького; Л. Глобі під столітнім дубом у парку ім. Глоби.

Новомосковськ

Місто на правому березі р. Самари.

Миколаївська церква Самарського монастиря. Побудована в стилі бароко. На території перебувають монастирські келії - одноповерхові, кам'яні з коридорною системою планування.

Троїцький собор. Побудований А. Погрібняком. Дерев'яний, на кам'яному фундаменті, побудований у стилі бароко. Єдиний в українській архітектурі дерев'яний храм.

Донецьк

Місто, обласний і районний центр. Розташований на ріці Кальміус. Стародавня назва - Юзівка. У 1924-1961 рр. називався Сталіно. У місті багато будинків, побудованих в 30-60гг: Театр Опері й Балету, будинок Керування вугільною промисловістю, Театр юного глядача.

Окремою визначною пам'яткою є Донецький Ботанічний сад. Там перебувають теплиці з рідкими тропічними рослинами й вирощуються сотні сортів троянд (Донецьк-Місто троянд).

Головна вулиця - вул. Артема. На ній розташований пам'ятник Артему й Перший танк-визволитель міста в роки ВОВ.

Пам'ятники: Т.Шевченко, Артему, И.Франко, А.Пушкіну.

Артемівськ

Місто, розташоване на р. Бахмутовка. Промисловий центр солеваріння. Раніше в печерах, з яких добувалася сіль, перебували склади шампанського знаменитого Артемівського заводу шампанських вин.

Маріуполь

Місто, біля устя ріки Кальміус. Заснований в 1778 за назвою Павловськ. В 1779 перейменований греками в Маріуполь. В 1948-1990 - Жданів.

Краєзнавчий музей, Художній музей ім. Куїнджі, Російський драматичний театр. Побудований на місці старої церкви св. Марії Магдалини.

Слов'янськ

Районне місто, розташоване на р. Казенний Торець. Уперше згадується в документах в 1646 р. як кріпость за назвою Тор. У 1784 р. перейменований на Слов'янськ. У 1969 р. у місті був установлений пам'ятник Т. Г. Шевченко.

Славяногорськ

Місто на ріці Сіверський Донець.

Святогорський Успенський монастир. Уперше згадується в 1624р. У 1783 р. був закритий. З 1844р. відкритий під назвою "Святогорське Успенське пустище". До монастирського комплексу відносяться: Миколаївська церква, Успенський собор, келії, підземний хід, паломницький павільйон, печери, вежі, трапезна, дзвіниця і т.д.

З 1922 р. монастир використовують як будинок відпочинку й санаторій. *Хомутовський степ.* Філія Українського державного степового заповідника.

Житомир

Місто, обласний і районний центр. Розташований на берегах ріки Тетерів і її приплив Каменки.

Церкви, пам'ятники культури й архітектури.

Городище. Пам'ятник археології 2-й половини 1-го тисячоріччя.

Преображенський кафедральний собор. Був побудований заново в 1847 р. у візантійському стилі. Висота собору 53м.

Церква пресвятої Богородиці. Один з найстарших храмів Житомира.

Кафедральний собор Св. Софії. Побудований у стилі пізнього ренесансу й бароко. В 1801 перебудований у стилі класицизму.

Пам'ятники: А. Пушкіну, С. Корольову.

Бердичів

Місто, розташоване на ріці Гнилопять. Починаючи із 2-й половини 18 ст., Бердичів став одним із самих великих торгових центрів України.

Костьол Св. Варвари. Тут вінчався Оноре де Бальзак з Евеліною Ганською.

Маріїнський костьол. Побудований у стилі бароко. Інтер'єр розписував італійський художник В. Фредериче.

Кіровоград

Місто, обласний центр, розташований у верхньому плінні ріки Інгул. В 1775 р. називався Єлисаветград. У 1934 р. місто перейменували в Кірово, з 1939 р. - Кіровоград.

Церкви, пам'ятники культури й архітектури.

Покровська церква. Зразок еклектичної архітектури. В інтер'єрі збереглися залишки розпису 2-ї. половини 17 ст.

Грецька церква. Зроблена з каменю. В інтер'єрі збереглися розписи, які були реставровані в 1905р. Поруч з церквою перебуває кам'яна дзвіниця.

Міцність св. Єлисавети. Залишки кріпосних валів і військового поселення, які переросли в місто.

Луганськ

Місто й обласний центр. Розташований біля стику рік Ольховка й Лугань.

Полтава

Місто, обласний центр. Розташований на правому березі ріки Ворскла. Вузол залізничних колій. Одне з найважливіших місць-скупчень української національної культури. Точна дата виникнення міста невідома. На околицях міста, на Білій горі, знайдена стоянка первісної людини періоду неоліту, а на Соборній площі - залишки скіфської й давньослов'янської культури.

Церкви, пам'ятники історії.

Спаська церква. Дерев'яна. Побудована на місці зруйнованої вогнем церкви Спасу Перетворення. Єдиний зразок дерев'яного містобудування 18 ст. на Полтавщині.

Крестовоздвиженський собор; дзвіниця. Споруджена силами ігумена Лубенського Мгарського монастиря Калістрата на гроші старшини з полковником М. Пушкарем.

Дзвіниця Успенського собору. Успенський собор був першим кам'яним спорудженням у Полтаві. Його висота зі шпилем - 44 м.

Будинок духовної семінарії. Тут учився С. Петлюра, письменники М. Нуайме, П. Капельгородський. Тепер - сільгоспінститут.

Будинок Губернського земства. Побудований у стилі модерн. Фасад прикрашають герби міст губернії. Оснащений спеціальною керамікою й майолікою.

Будинок інституту шляхетних дівиць. У 19 ст. в інституті працювали М. Гулак-Артемівський, Боровиковський, Бодянський.

Кругла площа. У 1804-1811рр. навколо неї були споруджені адміністративні будинки: присутніх місць, дворянських зборів, резиденція генерал-губернатора, поштамт.

Садиба Котляревського. Складається з хати, комори, колодязя з журавлем. При реконструкції взятий за зразок малюнок Т. Г. Шевченко, написаного з натури в 1845р.

Пам'ятники: Т. Шевченко. Символізує курган, увінчаний статуєю Т. Шевченко. *Котляревському.* На високому постаменті бронзове погруддя поета, унизу горельєфи із зображенням сцен з добутоків письменника. *Могила Котляревського.* Надгробник побудований до 100-летю "Енеїди". *Дуб Шевченко.* Посаджений полтавською "Громадою" у травні 1861 на згадку про перевезення тіла поета на Україну.

Диканька

Село, центр Диканського району, перебуває в 25 км від Полтави. Уперше в історичних документах згадується в 1658 р. Родове гніздо Кочубейовий. Від старої діброви, що оточувала палац, залишилося трохи "кочубейовських" дубів. У палаці було більше 100 кімнат, картинна галерея, музей, бібліотека. Все це було зруйновано під час революції 1917 року.

Церкви, пам'ятники.

Миколаївська церква, дзвіниця. Побудована в стилі класицизму. Родова церква й усипальниця Кочубейових. У ній перебуває музей атеїзму й філія краєзнавчого музею.

Троїцька церква. Побудована в стилі бароко. По розповіді, у цій церкві коваль Вакула малював чорта.

У селі також встановлені пам'ятники Т. Шевченко й М. Гоголю.

Миргород

Місто на річці Хорол. Заснований в 16 ст. Під час визвольної війни проти поляків у місті був Б. Хмельницький. З 1802 р. - повітове місто. З 1923 р. - райцентр.

Церкви, пам'ятники.

Спасо-преображенська церква. У спорудженні використаний стиль українське бароко. Зберігся розпис і мальовничі полотна 17 ст.

На території перебуває всіма відомий бальнеологічний курорт із мінеральними джерелами.

У місті також знаходяться пам'ятники Т. Шевченко й М. Гоголю.

Суми

Обласний центр, розташований на берегах ріки Псел і її приплива Сумки, а також припливу Стрілки. Місто засноване в 1655 р. У 1656-1658 рр. споруджена міцність - одна із найбільших і самих укріплених на Слобожанщині.

Церкви, пам'ятники історії і архітектури.

Воскресенська церква. Двох'ярусна, унизу розташована зимова, тепла церква. Належить до найбільш видатних пам'ятників слобожанської школи будівництва, виконаним у стилі українського бароко. Автор невідомий.

Дзвіниця Воскресенської церкви. У стилі бароко, цегельна. Прикраси на фасадах перегукуються з декором храму.

Спасо-преображенський собор. Побудований на місці дерев'яної церкви. Автор невідомий. 56-метрова дзвіниця верховенствує в архітектурній композиції. Собор однобанний, із чотирма стовпами. З'єднує в собі елементи ренесансу, барокко, класицизму.

Іллінська церква. Закладена в 1836 р. Автор невідомий. Храм побудований на штучному піднесенні, що символізувало його більшу значущість. Пам'ятник у стилі класицизму з елементами еkleктики.

Троїцький собор. Побудований у стилі класицизму, з елементами бароко в декорі. Використовується як зал органної і камерної музики обласної філармонії й музею скульптури.

Пантелеймонівська церква. Композиційний центр однойменного монастиря, від якого залишилися двоповерхові келії, господарські прибудови. На заході - дзвіниця. Пам'ятник оригінальний своїм об'ємно-просторовим рішенням.

Петропавлівська церква. Цегельна, хрестово-лазнева. Дзвіниця з'єднана із храмом коротким переходом. Збереглися первинні прикраси інтер'єру, олійний живопис. Пам'ятник - один з кращих прикладів класицизму в східних областях України.

Пам'ятники: *Т. Шевченко, нагробні пам'ятники.* Перебувають на місці поховання родини промисловців, діячів культури, утворення, меценатів Харитоненко. Автор мармурових композицій на релігійні теми француз Аристид Круазі.

Черкаси

Місто, один з самих більших портів на річці Дніпро. Уперше згадується в історичних документах в 1286 р.

Пам'ятники: Т. Шевченко, Б. Хмельницькому, И. Підкові, В. Симоненку.

Умань

Місто, розташоване на р. Уманка, в 188 км від Черкас.

Дендрологічний парк Софіївка. Споруджений за заявкою графа С. Потоцького й названий на честь його дружини Софії. Парк площею 150 га містив у собі Великий водоспад із залізним містком, Амстердамський шлюз, вирубаний у скелі грот Лева, грот Венери з водоспадом, басейн Рибки, джерело Гигаюкрени, Верхній і Нижній ставки, підземну ріку Стикс та ін.

Архітектурні споруди Софіївки: вхідні ворота, павільйон флори, грот Венери (у вигляді античного храму зі статуєю Венери Мілоської), рожевий павільйон на острові Любові в стилі ренесансу, Амстердамський шлюз, Китайська альтанка.

Дендропарк Софіївка - 8-е чудо світу

Історія Софіївки почалася з того моменту, коли змучений розлученням з 1-ю дружиною граф Потоцький почув з вуст своєї нової обраниці - прекрасної грекині Софії - її давню мрію про тихі тіністі липові алеї, про мармурові скульптури, які нагадували б їй давно покинуту батьківщину.

Слова Софії запали в душу графа. Його піднесено-романтична натура шукала заспокоєння у відданій і вічній любові, і він зайнявся ідеєю створити рукотворний парк, що перевершив би за своїм архітектурним ансамблем всі, бачене їм досі, і став би гідним подарунком улюбленій жінці. На будівництво граф виділив суму в 8 мільйонів польських злотих. І робота закипіла.

Побудували на річці Камінці греблю - розлилися води безліччю озер, вирвалися на десятки метрів угору струменями фонтанів, обрушилися долілиць потоками водоспадів. Звели гроти й павільйони. Висадили алеї лип, кленів, каштанів. Поставили дивної краси скульптури

"Грот Венери" нагадує ворота античного храму, стіна спадаючої води подібно шлейфу огортає стан богині любові й краси, висічений з білого мармуру. На самій середині Нижнього озера, згорнувшись клубком і піднявши голову, лежить величезна змія, з черева якої б'є фонтан. "Грот Діани", "Левиний грот", "Долина гігантів" - це дивна поезія в камені.

Все таїть глибокий зміст: у гроті "Страху й Сумнівів" прямо над головою нависає величезна кам'яна брила, готова в будь-яку мінуту зірватися і роздавити під своєю вагою мандрівника, який сумнівається. Лець віддалік - інша ілюзія: малюсінький горішок якимсь дивом підтримує камінь, що перевищує його у вазі в 1000 разів!

Одним з чудес стала ріка Стикс: бажаючі сідали в човен, і той, минувши шлюзи, ніс їх, немов міфічних героїв, до вод Верхнього озера, посередині якого затаївся "Острів любові".

"Творець пролив воду на землю й кинув на неї древні камені", - так говорили захоплені відвідувачі про парк. "Улюблений дарує Софії", - мовив про свій утвір граф Фелікс Потоцький, і ці слова наказав висікти на одній з колон у входу в цей дивний парк.

Тоді він ще не знав, що його любові, увічненої в скелях, призначено розбитися подібно водам екзотичних фонтанів.

Чернігів

Місто, обласний центр на правому березі Десни, що перебуває за 150 км від Києва. Одне з найстарших міст України.

Пам'ятники, церкви, музеї:

Єкатерининська церква. Кінець 17 - початок 18 в.

Спаско-преображенський собор. 1033-1034 гг.

Пятницька церква. 12 ст. - однолітка "Слова..."

Іллінська церква. 12 ст.

Борисоглебовський собор. - 12 ст.

Будинок Лизогуба. 1680-1690гг.

Чернігівський обласний історичний музей. Побудований в 1804 р. за проектом А. Захарова.

Алея героїв. 1971 р.

Список джерел

1. Диканський історико-краєзнавчий музей, путівник. Д. И. Гармаш і т.д., 1990.
2. Ковтун В.В., Степаненко А.В. Міста України - довідник. - К.: "Вища школа", 1990.

Лекція 6

Концепція сталого розвитку сучасного туризму. вплив масового туризму на навколишнє середовище й туристські ресурси

6.1. Концепція сталого розвитку сучасного туризму

У міру актуалізації проблем зростала й кількість публікацій, конференцій і нарад, присвячених раціональному використанню природних і культурно-історичних туристських ресурсів. Тільки в 1999 р. за рубежом було опубліковано більше 400 робіт на цю тему. Підсумком напруженого пошуку стала розроблена в 1996 р. ВТО, Всесвітньою радою з подорожей і туризму (WTTC), організацією «Зелений мир» концепція стійкого розвитку туризму в XXI столітті: «Agenda 21 for travel and tourism industry». Вона була адресована національним адміністраціям з туризму, туристським, торговельним організаціям, а також споживачам туристських послуг. Концепція базується на «Порядку денному 21 для індустрії туризму й подорожей» - всебічній програмі дій, прийнятої 182 урядами на Конференції ООН з навколишнього середовища й розвитку (UNCED) 14 червня 1992 р. Під стійким розвитком розуміється процес, що відбувається без завдання збитків туристським ресурсам. Це досягається таким керуванням ресурсами, при якому вони можуть відновлятися з тією же швидкістю, з якою використовуються, або переходом з повільно поновлюваних ресурсів на швидко поновлювані.

«Порядок денний 21» містить наступні положення:

- констатується, що індустрія подорожей і туризму зацікавлена в захисті природних і культурних ресурсів, які є ядром туристського бізнесу;
- підкреслюється важливість координації спільних зусиль урядів, індустрії і неурядових організацій для створення стратегії довгострокового розвитку;
- перераховуються області пріоритетних дій з певними цілями й кроки для їхнього досягнення;
- вказується на важливість партнерства між урядом, промисловістю і неурядовими організаціями, аналізується стратегічна й економічна важливість подорожей і туризму, демонструються величезні вигоди від створення життєздатної туристської індустрії.

Документ закликає використовувати в розвитку туризму наступні принципи:

- подорожі й туризм повинні допомогти людям у досягненні гармонії із природою;
- подорожі й туризм повинні внести свій внесок у збереження, захист і відновлення екосистем;
- подорожі й туризм повинні ґрунтуватися на життєздатних моделях виробництва й споживання;
- політика протекціонізму в торгівлі подорожами й туристськими послугами має бути частково або повністю змінена;
- захист навколишнього середовища повинен становити невід'ємну частину процесу розвитку туризму;
- проблеми розвитку туризму повинні вирішуватися за участю зацікавлених громадян (місцевих жителів), з урахуванням рішень, прийнятих на місцевому рівні;

- Держави повинні попереджати один одного щодо природних нещасть, які можуть торкатися туристичної сфери.
- Туризм повинен сприяти створенню робочих місць для місцевих жителів.
- Розвиток туризму повинен підтримувати культуру й інтереси місцевих жителів.
- Розвиток туризму повинний враховувати законодавчі положення у сфері захисту навколишнього середовища.

Цей документ послужив основою для створення різних програм. На його основі приймалися програми розвитку туризму в кожній країні, й сформульовані основні завдання туристичних компаній.

Десять завдань туристичних компаній

1. Мінімізація, повторне використання й рециркуляція процесів використання природних, туристичних ресурсів.
2. Збереження і керування використовуваної енергії.
3. Керування ресурсами прісної води.
4. Керування стічними водами.
5. Керування небезпечними речовинами.
6. Керування транспортом і транспортуванням.
7. Планування і керування використовуваною землею.
8. Залучення працівників, клієнтів, місцевих жителів у рішення проблем навколишнього середовища.
9. Розробка проектів стійкого розвитку.
10. Партнерство в ім'я життєздатного розвитку.

У зв'язку з цим необхідно розвивати інфраструктуру туризму відповідно до поставлених завдань.

Принципи стійкого розвитку туризму лягли в основу «Глобального етичного кодексу туризму». Особливо актуальні проблеми стійкого розвитку для унікальних природних об'єктів і для природних резервацій, залучених у туризм.

Це характерно для гірських територій.

- держави повинні попереджати один одного відносно природних нещасть, які можуть зачіпати безпосередньо туристів або туристські сфери;
- подорожі й туризм повинні сприяти створенню робочих місць для місцевих жителів;
- розвиток туризму повинен забезпечувати й підтримувати; культуру й інтереси місцевих народів;
- повинна базуватися на міжнародному праві у сфері захисту навколишнього середовища індустрія туризму й подорожей.

Були обкреслені 9 областей пріоритетних напрямків роботи національних адміністрацій по туризму:

1. Оцінка місткості існуючої туристської інфраструктури з метою забезпечення життєздатного туризму.
2. Оцінка економічних, соціальних, культурних і природних складових розвитку турорганізацій.

3. Навчання, освіта й суспільне розуміння процесів стійкого розвитку.
4. Планування життєздатного розвитку туризму.
5. Обмін інформацією, досвідом і технологіями життєздатного туризму між розвиненими й країнами, що розвиваються.
6. Забезпечення участі в процесі розвитку всіх секторів суспільства.
7. Розробка турпродуктів з дотриманням принципів стійкого розвитку в їхній основі, як невід'ємної частини процесу розвитку туризму.
8. Прогрес досягнення життєздатного розвитку на місцевому рівні.
9. Партнерство в ім'я життєздатного розвитку.

Документ, звернений до урядів, промисловості, неурядових організацій і засобів масової інформації, був широко розповсюджений. Після прийняття зазначеного документа почалася розрахована на 5 років програма просування виконання його резолюцій у регіонах миру. Перші дві наради, проведені в Лондоні (лютий 1997 р.) і Джакарті (листопад 1997 р.), дозволили зробити наступні висновки:

- індустрія туризму має реальний потенціал, щоб внести вклад у життєздатний розвиток з ефективним керуванням і розумним регулюванням. «Порядок денний 21» повинна бути поширена як основний документ розвитку галузі, і виконання всіма сторонами його положень повинне заохочуватися;
- потрібне близьке співробітництво між споживачами, громадськістю, приватними секторами й туристськими організаціями галузі;
- необхідно мати велику кількість систем виміру прогресу просування до цілям стійкого розвитку;
- варто управляти процесом розширення туристської інфраструктури стосовно цілям стійкого туризму;
- екологічні податки повинні бути справедливими й не дискримінаційними, а отримані засоби асигновані індустрії туризму для програм по охороні навколишнього середовищу;
- міжнародні, національні й місцеві органи фінансування повинні включити життєздатний розвиток як частина критеріїв для відбору одержувачів економічної підтримки;
- сучасні дослідження стійкого розвитку повинні негайно впроваджуватися в туроператорську діяльність;
- освіта у сфері охорони навколишнього середовища повинна бути посилена, особливо в навчальних закладах, які готують персонал для готелів і туристських фірм;
- реклама відіграє важливу роль для спонукання споживачів і змушує індустрію, таким чином, працювати за новими принципами. Це необхідно реалізовувати за допомогою: показу відеофільмів у літаках і аеропортах, публікацій статей у журналах для читання в подорожі, оголошень, корисних рад на квитках, дорожніх аксесуарах і брошурах, що містять інформацію для відпочиваючих.

6.2 Вплив масового туризму на навколишнє середовище

Туризм впливає на навколишнє середовище і з позитивної і з негативної сторони. Цей вплив може бути прямим й непрямим.

Прямий - проявляється включенням територій у господарську діяльність, винищуванням представників флори й фауни, знищенням природних територій перебувань, розведенням тварин і рослин у штучних умовах не властивих даному виду, поширенню інфекцій через продукти життєдіяльності людини.

Непрямий вплив: глобальний антропогенний вплив на біосферу, створення тварин і рослин із заданими властивостями.

Управління впливу туризму на навколишнє середовище також може бути пряме й непряме.

Пряме - обмеження числа відвідувачів відповідно до гранично припустимого туристичного навантаження на природні комплекси. Використання спеціальних технологій мінімізуючих забруднення навколишнього середовища, штрафи за порушення, пропуски на відвідування охоронюваних територій.

Непряме - ґрунтується на зміні поведінки туриста.

У той же час туризм, при правильному його плануванні, впливає на навколишнє середовище й соціальний розвиток багатьох регіонів.

Створюються робочі місця для місцевого населення в індустрії туризму й суміжних областей, розвиваються доходні галузі місцевої економіки (реєстр, суспільний транспорт), стимулювання обміну валюти, розвивається сільськогосподарська, харчова промисловість, поліпшується робота житлово-комунального господарства, інвестування раціонально використаних туристичних ресурсів у тому числі особливо охоронюваних природних територій, стимулюється охорона місцевої культурної й природної спадщини, розвивається рекреаційні комплекси.

Міжнародними організаціями з туризму були сформульовані 10 заповідей екотуриста:

1. Пам'ятати про уразливість землі.
2. Залишати тільки сліди, нести тільки фотографії.
3. Пізнавати світ, у який потрапив, культуру народу, географію.
4. Поважати місцевих жителів.
5. Не купувати вироби виробників, що піддають небезпеці навколишнє середовище.
6. Завжди ходити тільки протоптаними тропами.
7. Підтримувати програми із захисту навколишнього середовища.
8. Де можливо, використовувати методи збереження навколишнього середовища.
9. Підтримувати організації, які сприяють захисту навколишнього середовища.
10. Подорожувати з фірмами, які підтримують принципи екотуризму.

Можна виділити активний і пасивний вплив туристів на збереження навколишнього середовища.

В екотуризмі головною цінністю є природа.

Якщо неможливо виконати всі заповіді, то туристична фірма повинна відмовитися від таких турів. Збереження цієї системи має на увазі як відповідно поводження туристів, так і участь у заходах щодо захисту навколишнього середовища.

Екотуризм має деякі недоліки, тому що він не враховує повністю інтереси місцевих жителів, не зберігає екосистеми, тому необхідний подальший його розвиток.

У наш час виділяють 4 види екотурів:

Науковий екотуризм. При ньому проводяться різні дослідження природи, ведуться польові спостереження. Об'єктами наукового екотуризму виступають заповідники, заказники, національні парки, пам'ятники природи. До наукового екотуризму належать польові практики студентів.

Тури історії природи. Це подорож, пов'язані з пізнанням навколишнього середовища й місцевої культури. Звичайно це навчальні, науково-популярні й тематичні екскурсії. Проводяться в національних парках (походи школярів).

Пригодницький туризм. Відносять альпінізм, скелелазіння, спелеотуризм, пішохідний, гірський, водний та ін. Багато з них вважаються екстремальними. Самий доходний, що швидко розвивається, спортивний туризм.

Подорож у природні резервації (в особливо охоронювані природні території).

Вплив людської діяльності на навколишнє середовище призводить до наступних глобальних змін в біосистемах:

- кліматичні зміни;
- деградація ґрунтів і земель;
- руйнування екосистем і зменшення біорізноманітності;
- збільшення забруднення води, ґрунту й повітря;
- природні нещастя, викликані діяльністю людини;
- неконтрольований приріст населення й посилення нерівності в соціально-економічному розвитку;
- продовольча безпека й наростання погроз здоров'ю населення;
- обмеженість запасів енергії й інших видів природних ресурсів.

З огляду на глобальний характер цих проблем, вирішити їх на регіональному або національному рівні неможливо.

Німецька Рада консультантів з глобальних змін виділила наступні типові моделі проблем, що повторюються в багатьох регіонах світу. За аналогією із хворобами, вони були названі синдромами:

1. синдроми утилізації. Наприклад, надмірна обробка маргінальних земель (Сахельський синдром), або рекреаційний розвиток і руйнування природи (синдром масового туризму);
2. синдроми розвитку. Наприклад, екологічне руйнування ландшафтів внаслідок реалізації неадекватних програм розвитку («Аральський синдром»), або ігнорування екологічних стандартів при швидкому економічному розвитку («синдром Азіатських тигрів»);
3. синдроми відходів. Наприклад, деградація навколишнього середовища при контрольованому й неконтрольованому похованні відходів (синдром дам্পінга).

6.3 Вплив туризму на туристські ресурси

У процесі туристської діяльності неминуче відбувається зміна навколишнього середовища. У наш час проблема охорони навколишнього середовища і її поліпшення займають важливе місце в багатьох дослідженнях. Раніше дослідженням з аналізу туристської діяльності приділялося мало уваги, та й то розглядали вплив туризму тільки в певних точках земної кулі або вплив окремих його видів.

Вплив туризму на навколишнє середовище може бути прямим, непрямим і спонукальним, а також позитивним і негативним. Туризм не може розвиватися без взаємодії з навколишнім середовищем, однак за допомогою керування розвитком туризму й чіткого планування можливо зменшити негативний вплив і збільшити позитивне.

Позитивний вплив міжнародного туризму включає: охорону й реставрацію історичних пам'яток, створення національних парків і заповідників, захист берегів і рифів, збереження лісів і т.д.

Але у багатьох країнах, що розвиваються, не вживають ніяких кроків для захисту й збереження природи через відсутність необхідних фінансових засобів, а отримані від туризму доходи перекачуються в інші, пріоритетні сфери, що вважалися економічно більш вигідними.

При оцінці впливу туризму на природу важливо також, з якого погляду вона ведеться: адже те, що вважається позитивним з погляду туристів, може виявитися негативним з погляду місцевих жителів. Наприклад, збереження парків може бути причиною скорочення пасовищ для худоби й, отже, причиною спаду виробництва харчових продуктів.

Негативні впливи туризму, на жаль, часто беруть гору над позитивними. Зокрема, це вплив на якість води в ріках, морях, озерах і на якість повітря через застосування транспортних засобів із двигуном внутрішнього згоряння на масляному паливі; шум від діяльності різних розважальних закладів; знищення місцевої й дикої фауни туристами; руйнування історичних пам'яток вандалами, що здійснюють на них написи, і т.д. Це приклади лише незначних ушкоджень, заподіяваних навколишньому середовищу.

Політика будівництва нових готельних комплексів і інфраструктур уздовж узбережжя, особливо в 70-ті роки, що негативно вплинула на навколишнє середовище, в останні роки стала неактуальна. У деяких країнах застосовуються обмеження на зведення будинків у безпосередній близькості до моря, наприклад в Індії.

Тому що в туристській сфері вживається продукція багатьох інших галузей, що прямо не роблять туристських продуктів, вплив їх на навколишнє середовище також варто враховувати.

Політика із захисту навколишнього середовища повинна бути націлена на довгостроковий період для забезпечення тривалості туристської діяльності. Однак багато країн, що розвиваються, ігнорують це, віддаючи перевагу комерційній і фінансовій швидкій вигоді.

Для оцінки впливу на навколишнє природне середовище прийняті різні моделі. У деяких туристських місцях слабо діють нормативні акти, а природоохоронні служби практично відсутні. Однак відсутність нормативної бази, що забезпечує захист навколишнього середовища, не повинна зупиняти процес планування розвитку туризму. Фахівці в цій області повинні провести власну оцінку впливу на навколишнє середовище. Слід зазначити, що захист навколишнього середовища є більше простий і дешева міра, чим виправлення нанесеної шкоди в майбутньому.

Політика розвитку туризму з урахуванням екологічного впливу стає все більш актуальною, і Всесвітня туристська організація пропонує багато програм з охорони навколишнього середовища.

Охорона й перетворення рекреаційних територій містить у собі визначення норм навантажень на природні комплекси, виділення зелених зон і курортних лісів, охорону рекреаційних земель, лісовпорядні заходи, охорону підземних вод і мінеральних ресурсів і джерел, збереження чистоти повітряного басейну.

Туристська діяльність може призвести до негативних наслідків: до небажаних змін природи гірських схилів, до забруднення їхніми відходами й т.п. Розвиток рекреаційної діяльності обертається багатолюдям, різким збільшенням числа автотуристів. Питання охорони природних ресурсів повинні вирішуватися задовго до початку експлуатації рекреаційної території, тобто ще в стадії проектування. Обумовлено це тим, що саме природні ресурси є основою, «містотвірною базою» розвитку рекреаційного господарства.

Туризм, як правило, виступає фактором, що стимулює виявлення, охорону, реставрацію й раціональне використання природних ресурсів і культурно-історичних цінностей. Це відбувається тому, що країна, яка приймає іноземців мобілізує рекреаційні ресурси, щоб гідно зустріти гостей, довше їх затримати на своїй території і скласти саме сприятливе враження з метою насамперед рекламного характеру для потенційних туристів. По-друге, це зустрічне прагнення мандрівників шукати й знаходити нове, цікаве й корисне під час закордонних поїздок. По-третє, можливість використання частини надходжень від туризму на охорону й відновлення національних багатств.

6.4 Негативний вплив туристичної діяльності на окремі елементи навколишнього середовища

Скупченість, переексплуатація природних (рекреаційних) ресурсів, будівництво будинків і елементів інфраструктури й інша діяльність, пов'язана з туризмом, впливає на навколишнє середовище. Цей вплив може бути не тільки фізичним, але й культурним.

Загалом, вплив туризму на навколишнє середовище залежить від масштабів і типу туристичної діяльності. Окремий турист робить звичайно незначний вплив. Проблеми з'являються при збільшенні числа туристів або при зміні ступеня використання ресурсів. Так що, хоча туризм і є значним джерелом доходу, з ним зв'язані серйозні проблеми.

Вплив туризму на охоронювані території можна розділити на 2 категорії: прямий й непрямий. Прямий вплив туризму пов'язаний з безпосередньою присутністю туристичної діяльності, непрямий - з туристичною інфраструктурою. Крім того, можна виділити наступні типи впливу:

- вплив на геологічну будову, мінерали й копалини,
- вплив на ґрунт,
- на водні ресурси,
- на рослинність,
- на тваринний світ,
- вплив на санітарний стан території,
- естетичний вплив на ландшафт,
- вплив на культурне середовище регіону.

Результати впливу туристичної діяльності на навколишнє середовище часто проявляються в наведеній вище послідовності. Ті явища, які випливають завжди один за одним або разом, можна попередити. Першими зазнають серйозних змін ті території, на яких найбільш розвинена рекреаційна діяльність. На їхньому досвіді можна прогнозувати й попереджати ситуацію в інших регіонах з туризмом, що розвивається.

6.4.1 Вплив на геологічні умови території, гірські утворення, мінерали й копалини

З горами зв'язані два популярних у наш час виду рекреаційної діяльності - скелелазання і спелеологія. Але вони не наносять великої шкоди навколишньому середовищу, крім утворення подряпин на поверхні гір і зносу склонових відкладень. Набагато більше приводів для занепокоєння дає колекціонування мінералів, кристалічних утворень і копалин. Одним з найбільш драматичних прикладів наслідків подібної діяльності є Пам'ятник Природи лісових скам'янілостей (Petrified Forest) в Арізоні. Мисливці за сувенірами в деяких місцях тут практично повністю зняли покрив окам'янілих дерев.

У Мексиці колекціонування мінералів стало настільки популярним, що більше 100 га національного парку Нью-Мехіко було виділено спеціально для цих цілей, щоб зменшити на іншій території негативний вплив від цього виду діяльності (Mitchell, 1967).

У менш розвинених країнах через відсутність контролю відбувається інтенсивне виснаження природних копалин (скам'янілостей). Крім того, люди з надзвичайною запопадливістю шукають і збирають різні печерні утворення (сталактити, сталагміти). У зв'язку з цим гостро стоїть необхідність розробки планів із захисту навколишнього середовища.

6.4.2 Вплив на ґрунт

Вплив туризму на ґрунтовий покрив може мати різний характер. Видалення або переміщення верхнього шару ґрунту є, як правило, наслідком поверхневої діяльності. Часто земна поверхня губиться під будинками, автомобільними стоянками й дорогами і т.д. Осипи, зсуви й змив ґрунту

пов'язані з пішими прогулянками туристів. Невеликі осипи можна спостерігати на террасовидних схилах пагорбів. Поверхня таких схилів звичайно покрита стежками, що проходять по спіралі від вершини до підніжжю. На таких пагорбах туристи звичайно прогулюються пішки або верхи на поні. Більше руйнівний вплив на ґрунт роблять туристи, які пересуваються прямо долілиць або нагору по схилу. Найбільш уразливі схили древніх вулканів. У густих лісах помірного пояса, зі слабо ущільненими вапняно-кам'янистими ґрунтами, середня швидкість зносу ґрунту зі схилів становить 5-30 см. за рік. Відновити ґрунти й запобігти їхньому подальшому руйнуванню можливо тільки в тому випадку, якщо туристи будуть користуватися стежками. Крім того, необхідно зміцнювати схили рослинністю.

Пошкодження ґрунту, пов'язані з "розпиленням" рослинної підстилки, відбуваються звичайно на стежках і дорогах, а також на більших площах у кемпінгах. Зникнення рослинної підстилки через фрагментацію (розпаду на частині й наступній ерозії) звичайно відбувається на ранніх стадіях утворення стежок і доріг. Підраховано, що на новій стежці в густому лісі помірного пояса, по якій пройшло близько 8 тис. чоловік листяна підстилка за тиждень була зруйнована на 50%. При цьому, товщина трав'яної підстилки, навпаки, збільшилася, що відбиває втрати в наземній рослинності. Роздрібнена листяна підстилка розноситься вітром, збільшуючи ефект від витоптування. Особливо сильно руйнується ґрунт під дією кінських копит. Тривале руйнування листяної підстилки згубно для екосистем, тому що при цьому знижується кількість азоту в ґрунті. Крім того, гинуть мікроорганізми, що забезпечують його утворення і кругообіг.

Ущільнення ґрунту спостерігається в степах з карбонатними ґрунтами, уздовж берегів озер, на стежках і дорогах, а також у районах вічної мерзлоти. Часто ґрунт утрамбовується під дією транспортних засобів, наприклад, у туристичних кемпінгах. (Дуже чутливі до проходження транспортних засобів і піших туристів дюни). У США були обстежені 137 лісових кемпінгів, виявилось, що 70% з них страждає від ущільнення. (Карбонатні степові ґрунти відновилися від ущільнення після проходження 8 тис. чоловік тільки через два тижні).

Ущільнення впливає на здатність ґрунту відновлювати свій рослинний покрив, тому що ушкоджуються коріння рослин. Наслідком ущільнення також є порушення дренажу (яке викликає змив ґрунту й ерозію), утрудняється доступ вологи й повітря до корінь рослин і ґрунтових організмів (що веде до скорочення їхніх популяцій і до загибелі рослин), зменшується кількість пор; у ґрунті (що приводить до скорочення популяцій більших ґрунтових тварин). Існуючої інформації про процес ущільнення ґрунту часто не буває досить для того, щоб визначити результати впливів різних типів і інтенсивності. Але добре відомо, що на щільних, утрамбованих ґрунтах збільшується поверхневий стік. Ущільнення ґрунту на стежках, використовуваних для верхівкової їзди на конях також погіршує дренаж і сприяє розвитку процесів заболочування. Крім того, розвиваються глейові процеси, ушкоджуються коріння рослин, що утрудняє відновлення рослинного покриву.

Однак значні зміни в дренажі й поверхневому стоці спостерігаються, в основному, у місцях найбільш активної рекреаційної діяльності, на дорогах і стежках, а також у місцях туристичних стоянок. На зміну поверхневого стоку також впливають особливості земної поверхні (наприклад, тип рослинності), крутість схилу, тип ґрунту (лісочки менш чутливі до змін дренажу), первісні дренажні умови. Найбільш імовірним наслідком зміни поверхневого стоку є ерозія. Ґрунтова ерозія в місцях туристичних стоянок, на стежках і піскових дюнах звичайно пов'язана з рекреаційною діяльністю. Але сама рекреаційна діяльність не є безпосередньою ерозійною силою, вона лише створює умови, що сприяють руйнівному впливу вітру, води й т.д. Найпоширенішими результатами впливу рекреації, що сприяють ерозії, є скорочення рослинного покриву й ущільнення ґрунту, які зв'язані між собою, і звичайно спостерігаються одночасно. Вітряної ерозії найбільшою мірою піддані піщані ґрунти й торфовища. Особливо руйнівно діє вітер на піщані дюни й рослинний покрив, що пошкоджений. У національному парку на Західній Яві в Індонезії дуже швидко розвиваються ерозійні процеси. Це пов'язане з великою кількістю відвідувачів, неправильним керуванням, відсутністю в туристів турботи про стан навколишнього середовища. Також свій внесок вносять фізичні фактори, такі як висока середньорічна кількість опадів, крутість і довжина схилів і ін. Ґрунтова ерозія особливо помітна на стежках, що ведуть до найвищої точки парку й до інших вершин. Її розвиток пов'язаний з тим, що багато людей піднімаються по схилу, не користуючись стежками, або скорочують шлях, розширюючи й поглиблюючи тропу. Ущільнення ґрунту на територіях кемпінгів не значне, тому що більшість із них розташовано на кам'янистих ґрунтах.

Також було замічене прискорення берегової ерозії на ріках, у зв'язку з використанням різних засобів пересування, особливо високошвидкісних моторних човнів. Але більше точна інформація з даного питання поки відсутня. Поки дуже мало відомо про вплив туризму на водні ґрунти, хоча встановлено, що в дрібних водоймах з уповільненим рухом води проходження плавальних засобів запобігає відкладенню осадів.

Евтрофікація (збагачення ґрунту органічними речовинами), як правило, пов'язана з органічним сміттям, залишеним туристами (головним чином з їжею). Продукти фізіологічної життєдіяльності туристів, коней і собак (фекалії, сечовина) утворюють додаткове джерело органічних відходів. У місцях з інтенсивною рекреаційною діяльністю була зареєстрована поява флори, що вимагає живильного ґрунту (різні види трав). Рекреаційна діяльність також впливає на поширення живильних речовин у ґрунті, що пов'язане з використанням в якості палива в кемпінгах повалених дерев.

Вплив туризму на живі організми до кінця не вивчений, але він звичайно пов'язується із процесами ерозії, ущільнення й евтрофікації ґрунтів. У результаті спостережень, проведених у степах, було помічено, що зі збільшенням інтенсивності рекреаційної діяльності скоротилася чисельність і розмаїтість земляних хробаків і бактерій. Альпійські ґрунти також являють

приклад несприятливого впливу "нестійкого" туризму. В альпійській зоні Евересту відзначені втрати рослинного покриву й верхнього захисного обрію А тонкого моренного ґрунту, які пов'язані з вирубкою кущів ялівця на паливо й з видобутком дерну для будівництва стін і балконів. Ці процеси збільшуються негативним впливом на ґрунт випасу худоби. Крім того, дощі, що сприяють росту рослинного покриву, ідуть тут нечасто. Тому в альпійській зоні швидкість деградації ґрунтів вище, ніж у степах і лісах, де в основному проводяться дослідження.

6.4.3 Вплив на водні ресурси

Проблемам впливу туризму на водні ресурси приділялося мало уваги в науковій літературі, крім питань, пов'язаних зі здоров'ям населення. Однак проблеми використання землі, пов'язані з якістю води, джерела забруднення часто згадуються в літературі, пов'язаній з рекреацією.

Контроль за якістю води має справу з наземними водоймами й водотоками, а також з підземною водною системою. Підземні води можуть служити джерелом для забезпечення питною водою жителів й відвідувачів парку. Поверхневі води використовуються як рекреаційний ресурс для відпочинку й купання туристів.

Оскільки водні ресурси не мають юридичних границь, керівництво охоронюваної території повинне контролювати не тільки діяльність, пов'язану з охоронюваним ареалом, але й за його межами, тому що землекористувачі, забруднюючи воду за межами охоронюваної території, можуть впливати на якість води всередині неї.

Здатність водних ресурсів задовольняти рекреаційні потреби різна, але в основному чим більше людей використовують територію, тим більше ризик погіршення якості води. Деякі види діяльності наносять особливо великий збиток. Використання моторних човнів сприяє розвитку берегової ерозії, розсіюванню (поширенню) водних бур'янів і хімічних забруднювачів, заму́тненню води в дрібних водоймах. У ріках і струмках, завдяки бігу води, розчиненню й дисперсії, віз дія забруднення нетривало й локалізовано на короткій ділянці. Воно може бути більше тривалим, якщо скидання забруднюючих речовин триває або якщо користувачі водотоку сильно сконцентровані й ведуть неправильну утилізацію відходів. У районах найбільш інтенсивного використання водних ресурсів можуть спостерігатися тимчасові сезонні зміни. Проблеми органічного збагачення й зараження води бактеріями також розвиваються в районах із заборонаю на будівництво, у яких переважають коттеджні або наметові містечка з незадовільною системою очистки стічних вод.

Правильне розташування кемпінгів, відповідно до вимог для збереження ґрунтів і дотримання необхідної дистанції від водних джерел, є обов'язковою умовою для підтримки задовільної якості води. Рекомендується періодично

брати проби на якість води, особливо в районах з інтенсивним використанням вододілів і самих водних джерел.

Іншою проблемою для керування якістю водних ресурсів є інтенсивне розмноження водоростей у районах скидання стічних вод. Збільшення кількості органічних речовин у водоймі сприяє росту водоростей, що приводить у певний момент до припинення рекреаційної діяльності поблизу водойми й на ній. Наприклад, берега, які поросли волокнистими водоростями, що зрослись між собою, виключають рекреаційну діяльність, таку як купання, плавання на човні й т.д.

Сильно піддані впливу туризму прибережні й морські води. Скрізь спостерігається негативний вплив скидань стічних вод з пляжних готелів. Багато готелів використовують хімікати (хлорку або їдку соду) для знищення заходу стічних вод або для розчинення жирів і масел. Ці хімікати токсичні, що губить морські організми. Деякі готелі навіть скидають хлоровану воду з басейнів прямо в море. Звичайно, негативний вплив на прибережні зони робить не тільки туризм. Існує безліч інших джерел забруднення, що впливають на рекреаційну діяльність, таких як: промисловість і сільське господарство; мул, що надходить із поверхневим стоком з територій, підданих ерозії; насипу під будівництво будинків, підприємств, аеропортів і т.д.; роботи з поглиблення й розширення гаваней; видобуток корисних копалин на шельфах і в прибережних зонах та ін.

Деякі типи прибережних і морських місць перебування особливо ранимі. Найменш візуально привабливі місця перебування, наприклад, болота, що часто використовуються тваринами як притулок. Оскільки туристи неодмінно хочуть кімнату з видом на море й близько розташований пляж, готелі звичайно будуються занадто близько до рівня води, змінюючи природний рух піску, що часто приводить до ерозії. Будівництво аеропорту, такого ж невід'ємного елемента туристичної інфраструктури, як і готель, вимагає виділення великої рівної ділянки земної поверхні, що неможливо зробити на маленьких островах. Тому для будівництва аеропортів використовують рифи, поверхню яких попередньо вирівнюють. При цьому часто пошкоджуються суміжні рифи. На маленьких островах кількість будівельних матеріалів також обмежена, тому часто їхнім джерелом стають корали.

6.4.4 Вплив на рослинність

Рекреаційна діяльність може впливати на видовий склад рослинності. Особливо це характерно для приземного шару, підданого витоптуванню. Збір рослин у гербарії і букети, при якому їх часто виривають з коренем, приводить до зникнення деяких видів.

Проходження туристичних транспортних засобів також завдає шкоди рослинності. У заповіднику Мааса Мага в Кенії водії автомобілів часто звертають із прокладених доріг в пошуках хижаків. Це веде до локальної деградації трав'яного покриву й до утворення великої кількості доріг, що порушує природну красу природних територій. Для захисту рослинного покриву на охоронюваних територіях необхідні наступні заходи:

- забезпечити контроль за з'їздами з існуючих доріг, вжити строгі заходи до покарання порушників;
- створити службу огляду доріг;
- заохочувати відвідування парку туристами у вологий сезон, щоб зменшити негативний вплив на рослинність у сухий період;
- стежити за відносною рівномірністю туристичного потоку, з метою запобігання надмірної концентрації відвідувачів у піковий сезон.

Слід зазначити, що приземна рослинність, яка перешкоджає розмиву, видуванню ґрунту та розвитку інших ерозійних процесів, пошкоджується при утворенні доріг. У зв'язку із цим необхідно скоротити до мінімуму кількість доріг на охоронюваних територіях і забезпечити контроль за такими порушеннями.

Особлива увага повинна бути також звернена на паління і розведення багаття з метою забезпечення пожежної безпеки. Необхідно розташовувати кемпінг у спеціально відведених місцях. Крім того, потрібно строго припиняти будівництво будь-яких туристичних фондів у районах з недоторканою природою. Для забудови можна використовувати тільки ділянки з порушеною або вторинною рослинністю.

6.4.5 Вплив на дику природу й екосистеми

Найбільш сильний вплив туризму на дику природу пов'язаний з полюванням і рибним ловом, які скорочують популяції деяких видів тварин і риб. Відомо, що проста присутність людей також здатна порушити життєдіяльність диких тварин, особливо птахів і великих ссавців. Часто незручності твариною заподіюють не самі люди, а устаткування, яким вони користуються на відпочинку. Так, тварин сильно турбує шум радіоприймачів і двигунів автомобілів, що приводить до порушення їхнього розмноження. Моторні й вітрильні судна завдають шкоди водоплавним птахам, особливо тим, які будують гнізда на поверхні води. Часто це веде до того, що водоплавні птахи залишають водойму. Туристи, які керують човнами, не повинні перевищувати дистанцію в 200 метрів від зграї птахів, що перебуває на водній поверхні. Крім того, плавання на човнах впливає на скорочення популяцій риб, що зв'язано головним чином з розливами бензину й сильним шумом.

Багато тварин міняють своє поведіння, якщо втручання стає особливо сильним. Наприклад, олень і сарна починають уникати вдень тих районів, де ходять туристи. У цілому до впливу людини швидше пристосовуються тварини відкритих місць перебування.

При відсутності належного контролю великий вплив на розмаїтість дикої природи робить споживання туристами природних продуктів. Так, попит туристів на морепродукти стимулював розвиток місцевої рибної індустрії й поставив під погрозу зникнення багато видів морських організмів, у тому числі і на охоронюваних територіях. Наприклад, у Карибському морі сильно скоротилася чисельність популяцій колючого омара. Це великою мірою

пов'язане із уживанням їх у їжу як екзотичного блюда в готелях, ніж із традиційним споживанням омарів місцевими жителями, для яких він є основним продуктом харчування. Туризм, крім того, прискорив розвиток торгівлі сувенірами. Корали й раковини, часто незаконно добуті на охоронюваних територіях, продають по усьому світі. Дотепер популярна заборонена торгівля черепашачими панцирами.

Відходи, залишені туристами в одному з національних парків Великобританії, привели до наступних наслідків:

- виросла чисельність популяції пацюків;
- збільшилася чисельність домашнього горобця, лисиць, чайок, галок та ін.

Хоч багато видів тварин піддаються прямому впливу рекреаційної діяльності, набагато більший збиток їм завдає непряма зміна умов перебування. Наприклад, якщо в результаті витоπτування знищена приземна флора, гинуть комахи, які в ній живуть. Деякі екосистеми й місця перебування особливо нестійкі до антропогенного впливу. Це насамперед стосується до морських екосистем, в яких розвивається найбільш інтенсивна туристична діяльність.

У біосфері порушене природне співвідношення місць перебування, що не відновлюється. Найбільш імовірно, що свою чисельність збережуть види рослин і тварин, які живуть у несприятливих умовах або не привабливих для туристів, тоді як види, що живуть у більше стійких умовах і гірше пристосовані до змін навколишнього середовища (ліс, лісостеп) будуть скорочувати свою чисельність.

6.4.6 Вплив туризму на санітарний стан території

Сміття і відходи, що залишаються туристами, створюють серйозні санітарні проблеми й впливають на здоров'я місцевого населення. Відходи насамперед впливають на санітарні якості питної води, ґрунту, рослинності й повітря. Важливо розділити органічні й неорганічні відходи. Органічні відходи можна переробити в компост, що є гарним добривом для парків і садів. Що стосується неорганічних відходів, то важливо заборонити туристам викидати коробки від сигарет і фотоплівок, пивні банки, пластиковий посуд, пакети й т.д. Можна використовувати зворотну систему збору тари, при якій турист одержує гроші при здачі порожнього посуду.

Сьогодні не існує повністю нешкідливих для навколишнього середовища способів утилізації відходів. Єдиний ефективний спосіб запобігання шкідливого впливу відходів - не допускати їхнього нагромадження. Запобігання забруднення вимагає зміни способу діяльності й усунення безпосереднього джерела проблеми. Це не значить "не робити" або "робити без...". Це означає "робити по-іншому". Наприклад, для усунення забруднення навколишнього середовища банками від напоїв не потрібно забороняти вживання напоїв, необхідно просто використовувати багаторазові пляшки.

У традиційних очисних системах вода звичайно дезінфікується хлоркою або її з'єднаннями, перш ніж надходить назад у навколишнє середовище або використовується вдруге. Хлорка і її з'єднання дуже активні й часто утворюють стійкі

токсичні хімікати. Багато екологів вважають, що хлорка використовується невиправдано і її варто замінити іншими з'єднаннями. Основними альтернативними дезинфікаторами є озон і ультрафіолетове випромінювання.

6.4.7 Естетичний вплив на ландшафт

Неконтрольована туристична діяльність впливає на естетичні якості ландшафту. Найпоширеніший прояв такого впливу пов'язаний зі сміттям, залишеним туристами уздовж доріг і туристичних стоянок. Іншою серйозною проблемою в національних парках по всьому світі є вандалізм. Він виражається в багатьох формах, включаючи написи й малюнки на древніх валунах, що лежать по краях доріг і стежок; здирання кори зі стовбурів дерев; руйнування заборів і огорож та інші види фізичної наруги над навколишнім середовищем.

6.4.8 Вплив туризму на культурне середовище

На території багатьох національних парків і заповідників знаходяться археологічні пам'ятники. Іноді присутність історичних і доісторичних об'єктів була визначальним чинником для виділення охоронюваної території. Дуже часто ці об'єкти доповнюються природними екосистемами, що також представляють інтерес для туристів. Майже всі доісторичні ділянки земної поверхні становлять інтерес для палеоекологів, тому що вони несуть інформацію про зміни флори й фауни, процеси утворення ґрунту й т.д. Також вони дозволяють історикам установити способи використання землі в епоху зародження людського суспільства. Таким чином, руйнування земель, що мають археологічну цінність (яке, в основному, відбувається в результаті ерозії), веде й до втрати непоправної інформації. Велику тривогу викликає збиток, що спричиняється археологами-аматорами й колекціонерами археологічних цінностей.

Величезний збиток наносить туристична діяльність земляним зміцненням, наскальному живопису й іншим історичним об'єктам, що привертають увагу туристів. Яскравим прикладом є печерний живопис "maladie verte" у Франції. Протягом 10-ти років, коли він був відкритий для відвідувачів (з 1949 року), сюди приїжджали подивитися близько 125 тис. туристів у рік. Але незабаром малюнки стали покриватися водоростями, які розросталися під дією світла й органічних білкових речовин, принесених відвідувачами. Основним джерелом органічних речовин був людський подих. З 1963 року печери були закриті, поки не був знайдений спосіб запобігання появі водоростей.

Аналогічний випадок відбувся в південній Англії. Там під дією ерозії, викликаній витоптуванням туристів, почали руйнуватися земляні зміцнення Бронзового століття, що знизило їхню археологічну цінність.

Таким чином, негативний вплив туристичної діяльності в багато разів перевищує руйнівну здатність навколишнього середовища й ніякі фінансові й технічні ресурси не зможуть його відшкодувати. Це також стосується культурного надбання. Як відзначає Грінвуд, всі суспільства, які розвиваються, створюють свої традиції, залучають щось із боку, винаходять ритуали й увесь

час удосконалюють свої духовні й матеріальні цінності. Туризм як потужний фактор зміни й розвитку впливає на ці процеси. Деякі суспільства відкидають туризм, інші намагаються його прийняти, обмежуючи власні традиції.

Який би підхід не вибирався суспільством, незмінно поширюється універсальна міжнародна культура, пов'язана з розвитком телебачення і транснаціональних корпорацій. Туризм сприяє проникненню цієї культури в раніше недоступні й ізольовані регіони. Найбільшому ризику, пов'язаному з культурними змінами, принесеними туризмом, піддаються економічно й політично нестійкі суспільства.

6.5 Охорона природи в більшості країн Європи

У наш час більшість країн Європи провели паспортизацію природних і історичних цінностей, що дозволило намітити правильні шляхи розвитку туризму й охорони національних багатств. Прийняття в останні роки в ряді країн строгих заходів, спрямованих на охорону природи, створення нових національних парків і заповідників, спроби наукового визначення припустимих навантажень на природу т.п. - все це в значній мірі відбило прагнення гранично нейтралізувати негативні сторони міжнародного туризму, що бурхливо розвивається, і одночасно створити для нього найбільш сприятливу обстановку, зберегти й поліпшити природно-географічну обстановку, зберегти й поліпшити природно-географічне середовище. Озеленення міст, боротьба проти шуму й наведення чистоти - теж певною мірою результат вимог розвитку туризму.

До заслуг міжнародного туризму варто віднести посилення охорони лісів і їхнє відновлення в ряді європейських країн, створення на Гавайських островах так званого «Райського парку», що нараховує більше тисячі видів тропічних птахів, заповідника на острові на острові Саа-Нане на озері Вікторія й т.д.

Негативний вплив туризму, позначається насамперед на природних багатствах країн або районів масового відпочинку й подорожей. Особливу привабливість для туристів мають недоторкані лісові ландшафти. Звичайно, лісові пожежі, пов'язані з розпаленням багать, в основному належать до явищ, що характеризують внутрішній туризм, а не міжнародний, оскільки комфортабельно обставлені маршрути іноземних туристів, як правило, не супроводжуються готуванням їжі на багаттях. Однак вирубка лісів, викликана створенням туристських комплексів, які вимагають розчищення площадок для будівництва, стала супроводжувати розвиток міжнародного туризму.

Національні парки - один з найбільш притягальних об'єктів для туристів. Так, у США відвідуваність національних парків досягає 90 млн. своїх і іноземних туристів у рік. Але як би доброзичливо не ставилися до природи організатори поїздок і відвідувачі, все-таки через надмірне число людей на обмежених площах національних парків відбувається розлякування тварин і витоптування рослинності. Удосконалення комунікацій, створення торговельної мережі й готелів на заповідних територіях, викликуване прагненням створити для туристів

сервіс і дістати підвищений прибуток, також не сприяє збереженню первозданих ландшафтів.

Масовий розвиток туризму, в тому числі іноземного, приховує чималу небезпеку й для тваринного миру, оскільки багато туристів не задовольняються оглядом, кінофотозйомками представників фауни, а намагаються взяти участь у полюванні, мало замислюючись над тим, чи не наносить відстріл тварин збитку природі. Незважаючи на заходи, прийняті в багатьох країнах, браконьєрство іноземців залишається й зараз ще частим явищем у деяких районах Африки, Азії й Латинської Америки.

Отже, надмірний «наступ» на природу, проведений з метою розвитку туризму, не служить ні схоронності природних багатств, ні поліпшенню відпочинку туристів.

Рішення цієї найважливішої й далеко не простої проблеми повинне йти по лінії підвищення загальної культури туризму, в тому числі міжнародного, посилення законодавчих і охоронних заходів, виробленню з наукових позицій норм навантаження на кожний туристський об'єкт, розвитку екологічного туризму.

Охорона природних багатств вимагає створення і спеціальних технічних засобів. Це стосується, по-перше, впровадження в курортну справу різного виду машин для очищення пляжів, припливних вод і вод морів, озер і водоймищ; по-друге, більше широкого використання техніки для спостереження за станом природи й поводженням відпочиваючих; по-третє, забезпечення туристів новими видами транспорту, спорядження і устаткування, використання яких виключило б завдання збитків природі.

Таким чином, у результаті швидкого розширення сектора туризму традиційні й нові місця, відвідувані туристами, зіштовхуються з усе більше серйозними проблемами в області екології, культури й соціально-економічного розвитку. У цей час зізнається, що неконтрольований ріст сектора туризму, що переслідує ціль швидкого одержання прибутку, найчастіше має негативні наслідки, оскільки він завдає шкоди навколишньому середовищу й громадам і руйнує саму основу, на якій ґрунтується функціонування й успішний розвиток цього сектора.

На даний час уряди деяких країн і деяких міжнародних організацій займаються рішенням проблем погіршення стану навколишнього середовища у відвідуваних туристами місцях; а також деградація природних екосистем.

6.6 Екологічний аспект менеджменту туристичної діяльності

На думку швейцарських дослідників, що використовують системний метод дослідження туризму, система "туризм" виникла й існує в рамках трьох взаємозалежних суперсистем: "суспільство", "економіка", "природне середовище". Життєдіяльність системи "туризм" неможлива без взаємодії з навколишнім природним середовищем, отже, великого значення набуває екологічний аспект дослідження туризму як системи.

Екологічний аспект туризму обумовлений усвідомленням людиною того факту, що непропорційний розвиток туризму може підривати саму основу його існування: туризм споживає природні ресурси; у центрах масового туризму цей процес здобуває хижацький характер; руйнування природного середовища спричиняє спад туристського виробництва. Взаємозв'язок туризму з навколишнім середовищем зводиться в основному до наступних відносин:

- туризм > забруднює навколишнє середовище;
- туризм > зберігає навколишнє середовище;
- природне середовище > необхідна умова існування туризму.

За допомогою керування розвитком туризму й чіткого планування можна зменшити негативний вплив і збільшити позитивний. Для керування туристичними потоками з метою збереження екологічної рівноваги використовується інструментарій візитного менеджменту. Він контролює час поїздок (максимальну тривалість перебування, час відвідувань), види відвідувань (дозволені види спорту й т.д.) або інтенсивність використання регіону (максимально припустиме число відвідувачів).

Обмежувальні заходи вводять інформування населення, підвищення вартості подорожей або державних указів.

Використовувати візитний менеджмент повною мірою заважають такі фактори: місцеві жителі не хочуть, щоб обмежували їхня активність у вільний час; природа, що вимагає захисту, не має власника, здатного її зберегти; обмеження не збігаються з короткочасними інтересами туристських підприємств.

Вважається, що проблеми захисту навколишнього середовища повинні вирішуватися після економічних. Насправді ж збереження цілісності навколишнього середовища є найважливішою передумовою розвитку туризму, тому що тільки первозданна природа залучає туристів і сприяє їхньому повноцінному відпочинку. Руйнування навколишнього середовища рано або пізно приводить до зникнення в регіоні туризму як галузі економіки. Отже, проблематику в розвитку туризму можна визначити в такий спосіб: з одного боку, ми не можемо відмовитися від туризму як від економічного фактора; з іншого боку, він несе загальну відповідальність за руйнування нашого життєвого простору. Для вирішення цієї проблеми необхідно вжити наступні заходи:

1. На індивідуальному рівні необхідність збереження навколишнього середовища повинна зізнаватися кожним подорожуючим й відповідно повинне бути змінене його відношення до цього середовища.
2. На державному рівні повинен дістати розвиток "м'який туризм". Це туризм, що прагне зберегти рівновагу між навколишнім середовищем, відпочинком і економічним відтворенням, або між екологією, суспільством і економікою. "М'який (помірний) туризм" припускає індивідуалізацію й регламентацію масового потоку туристів. Туризм, що орієнтується на проблеми навколишнього світу, - це такий тип туризму, при якому менеджмент систематично й цілеспрямовано культивує критерій рівноваги навколишнього нас світу.

3. Процес нового мислення повинен торкнутися також і осіб, відповідальних за туристську діяльність, адже для того, щоб туризм зберігся, завдання цілеспрямованого захисту навколишнього середовища повинні стати важливіше короточасних інтересів одержання прибутку. Важливою рисою сучасного споживача Заходу є екологізація світогляду: усвідомлення крихкості навколишнього середовища і її нерозривної єдності з людським суспільством. Екологічна свідомість займає міцні позиції в житті європейських країн, багато в чому визначаючи економічну політику як підприємців, так і держави.
4. Політика повинна сприяти збереженню навколишнього середовища. Стимулюючи розвиток туризму, варто щадити природні основи самого існування: природу, ландшафти, зовнішній вигляд туристичних центрів. Перевагу слід віддавати тим пропозиціям, в яких передбачається використання по можливості громадських видів транспорту, ощадлива й доцільна витрата енергії.

Висновок

Туризм часто розглядають як найбільш безпечну стосовно навколишнього середовища галузь. Але при поверхневому ознайомленні з цим питанням це приводить до формування якоїсь ідеальної сфери туризму. Незважаючи на зацікавленість у чистоті навколишнього середовища, індустрія туризму є великим ресурсоспоживачем і виробником відходів. Часто ущемляються права місцевого населення, втрачаються культурні й історичні цінності. Але туризм здатний внести в усі ці проблеми й позитивний вплив, що можливо при подальшому стійкому його розвитку. Перші приклади використання концепції стійкого розвитку: створення національних парків, використання в готелях систем повторного очищення й заощадження води.

Для подальшого успішного існування нових форм туризму необхідна консолідація зусиль на всіх рівнях, врахування інтересів туристів, місцевих жителів, урядів, туроператорів, перевізників, власників готелів.

Важливу роль стали відігравати міжнародні організації, зусиллями яких велике поширення одержали всі проблеми розвитку туризму та заходи, які пропонуються для їхнього рішення. Швидко росте попит на екологічні послуги. Але треба розмежовувати стійкий туризм і екологічний. Другий являє гарний приклад першого, і представляє просто один з видів туризму. Стійкий туризм - це напрямок подальшого його розвитку, включає використання певних принципів.

Головну ідею можна сформулювати так: туризм може й повинен розвиватися, при цьому необхідно розглядати його як складову частину світового господарства, що залежить від стійкого розвитку всіх інших галузей.

Звичайно, буде потрібний час для того, щоб повністю встати на шлях розвитку, що дозволить наступним поколінням задовольняти свої потреби як у відпочинку й туризмі, так і всі інші. Але радує факт того що, незважаючи на масу гучних слів, програм, світ дійсно серйозно звернувся до проблем, які визначають наше майбутнє.

Список джерел

1. Багряна Л.А., Багрів Н.В., Преображенський В.С. Рекреаційні ресурси. - М., 1997.
2. Бобылев С.Н. Економіка природокористування. - М., 1996.
3. Держкомстат РФ.
4. Преображенський В.С. Шеломов Н.П. Проблеми використання природних ресурсів для відпочинку й туризму. - М., 1967.
5. Сенин В. С. Організація міжнародного туризму: Підручник. - 2-е изд., перераб. і доп. - М.: Фінанси й статистика, 2003.
6. Тарасенок А. Види екологічного туризму. //Туризм і відпочинок. - 2000.
7. Учені записки таврического національного університету/ Випуск N 12(51)№1.
8. Зачиняев П.Н., Фалькович Н.С. Географії міжнародного туризму.
9. <http://www.tourism.ru/>

Лекція 7

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

7.1 Економічне значення туризму

Значення туризму в світі постійно зростає, що пов'язане з його впливом туризму на економіку окремої країни. В економіці країни міжнародний туризм виконує ряд таких важливих функцій:

1. Міжнародний туризм – джерело валютних надходжень для країни засіб забезпечення зайнятості.
2. Міжнародний туризм розширює внески в платіжний баланс і ВВП країни
3. Міжнародний туризм сприяє диверсифікації економіки, створюючи галузі, обслуговування сфер туризму.
4. З зростанням зайнятості в сфері туризму ростуть прибутки населення і підвищується рівень добробуту нації.

Розвиток міжнародного туризму приводить до розвитку економічної інфраструктури країни і мирних процесів. Таким чином міжнародний туризм потрібно розглядати разом з економічними відносинами окремих країн.

Міжнародний туризм входить до трьох найбільших галузей, поступаючись нафтодобувній промисловості і автомобілебудуванню, питома вага яких у світовому експорті 11 і 8,6 %. Відповідно у 1991 р. сумарний прибуток країн світу від міжнародного туризму становив 7% від загального обсягу світового експорту послуг. Прибутки від туризму в світі в 1998 р. становили понад 445 млрд. дол., чисельність туристів дорівнювала 625 млн. осіб. Найбільші прибутки отримали: США – 75 млрд. дол., Франція – 27,9 млрд. дол.; Італія – 30 млрд. дол.; Іспанія – 28 млрд. дол.; Велика Британія – 19,9 млрд. дол.; ФРН – 19 млрд. дол.

Значення туризму як джерела валютних надходжень, забезпечення зайнятості населення, розширення міжособистих контактів зростає.

Міжнародний туризм в світі надто не рівномірний, що пояснюється насамперед різними рівнями соціально-економічного розвитку окремих країн і регіонів.

В ряді країн туризм став крупною самостійною галуззю господарства, що займає провідне місце в економіці. Це пояснюється тим, що сучасна індустрія туризму пропонує широкий спектр послуг для туристів під час закордонних подорожей.

Це, перш за все, послуги:

- 1) доставка туристів у країну і перевезення туристів по країні відвідування (транспорт);
- 2) розміщення туристів (готелі, мотелі кемпінги і т.д.);
- 3) забезпечення туристів харчуванням (ресторани, кафе, бари і т.д.);
- 4) реклама туристського продукту;
- 5) збут туристського продукту - це послуги туристичних агентств (розробка маршрутів подорожі, бронювання місць на транспорті й у готелях);
- 6) задоволення культурних потреб туристів (відвідування визначних пам'яток, музеїв і виставок і т.д.);
- 7) задоволення ділових і наукових інтересів туристів (участь у наукових конференціях, різних нарадах);
- 8) торгових підприємств як загального, так і спеціального призначення (продаж сувенірів, буклетів, листівок, путівників, предметів туристичного спорядження);
- 9) контрольно-адміністративних органів (оформлення документів, прикордонний, митний контроль);
- 10) служб охорони природи, пам'ятників, музеїв;
- 11) інформаційних служб для туристів;
- 12) забезпечення туристів засобами зв'язку (пошта, телеграф, телефон, факс);
- 13) засобів інформації (телебачення, газети, журнали);
- 14) державних туристських органів;
- 15) страхових компаній;
- 16) задоволення потреб у розвагах (казино, атракціони, нічні клуби і т.д.).

Для індустрії туризму характерні особливі специфічні властивості:

- а) ресурсна орієнтація в розміщенні туристських підприємств;
- б) сезонний цикл у виробництві туристських послуг;
- в) високі вимоги до рівня розвитку соціальної інфраструктури інформаційних мереж.

Найбільший розвиток міжнародний туризм отримав в західноєвропейських країнах. Частка цього регіону складає понад 70% світового туристичного ринку і біля 60% валютних надходжень. Приблизно 20% доводиться на Америку, менше за 10% - на Азію, Африку і Австралію разом взяті.

Всесвітня організація з туризму в своїй класифікації виділяє країни, що є переважно постачальниками туристів (США, Бельгія, Данія, Німеччина, Нідерланди, Нова Зеландія, Швеція, Канада, Англія) і країни, що, в основному,

приймають туристів (Австралія, Греція, Єгипет, Кіпр, Італія, Іспанія, Мексика, Туреччина, Португалія, Франція, Швейцарія).

Для досягнення позитивного балансу між грошима, що ввозяться в країну (в'їздний туризм) і вивозяться з країни (виїзний туризм), потрібно особливу увагу приділити залученню зарубіжних туристів, щоб якомога більше грошей в країну ввозилось і витрачалось. Правильно продумана, динамічна і професійно здійснювана політика у сфері розвитку національного туризму приносить державі велику економічну вигоду.

7.2 Туристичний бізнес в Україні

В Україні є традиційні й перспективні санаторно-курортні і туристичні райони з ефективними унікальними ресурсами для відпочинку і лікування міжнародного, державного і місцевого значення.

На сьогоднішній день туристична інфраструктура в Україні є недостатньо розвинутою і нерациональною, якість сервісу низька. Це зумовлює її низьку привабливість.

Проте, Україна має прекрасні умови для організації відпочинку на берегах і лиманах Чорного і Азовського морів, водойм і річок, в Кримських горах і Українських Карпатах.

Розглянемо деякі стратегічно важливі місця розвитку туристичного бізнесу.

Наприклад, південний берег Криму характеризується м'яким субтропічним кліматом середземноморського типу. Окрім традиційних баз відпочинку, санаторіїв існують інші напрямки бізнес діяльності. Зокрема необхідно звернути увагу на побудову тренувальних баз для футбольних клубів. Цей захід дасть змогу отримувати кошти за використання баз не лише вітчизняними, а й зарубіжними футбольними клубами. Температурні умови є дуже сприятливими для підготовки команд на протязі усього року, особливо під час зимового періоду.

Унікальні рекреаційні ресурси є також у Карпатах, Передкарпатті і Закарпатті. Тут розташовані джерела цінних і різноманітних за своїм хімічним складом та лікувальними властивостями мінеральних вод, в ряді випадків унікальних, великі масиви лісів.

Води з високим вмістом органічних речовин виявлені лише на Прикарпатті. Це два родовища типу "Нафтуся" – у Трускавці й Східниці. Дуже перспективний бальнеологічний курорт Східниця. Східниця має великі, але не до кінця реалізовані можливості щодо розвитку курортного господарства.

По-перше, необхідно звернути увагу на відносну відсутність автомобільних шляхів, не зручно, з пересадками, доводиться добиратися до місця відпочинку.

По-друге, залучивши інвестиційні кошти, частку доходів від отриманих за реалізацію путівок, слід направляти на розширення пансіонатів, турбаз, санаторіїв.

Необхідно також продовжити капіталовкладення на реконструкцію діючих родовищ лікувальних мінеральних вод, і покращення матеріально-технічної бази санаторіїв, з наближенням їх до світових стандартів.

Пляжні ресурси зосереджені в приморських територіях Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької і Донецької областей та у Криму. Важливою перевагою ефективного функціонування рекреаційного комплексу стало б зменшення сезонності в роботі курортів, особливо морських, тобто створення умов для цілорічного обслуговування. Практичний інтерес становлять термальні води цього регіону. Так зокрема, в Криму, нараховується 310 термальних джерел, 240 з них уже досліджено, а використовуються ці джерела, тільки в Медведівці Джанкойського району та Янтарному Красногвардійського району. Тому є всі можливості використання термальних вод в поєднанні з теплим кліматом протягом року.

На маркетинг подорожей і туризму дуже могутньо впливає Інтернет. Тому важко переоцінити важливість привертання потенційних туристів через електронні медіа-носії.

Щоб розвивати туристичний бізнес, необхідно забезпечити туристам комфортні і безпечні умови для проїзду; сприяти оформленню віз; провести будівництво малих мотелів і готелів сімейного типу, які можуть стати джерелом валютних надходжень; розгорнути реалізацію проектів з будівництва готелів високої категорійності.

Туристичний бізнес потребує значних капіталів та експертного підходу, але за умови грамотного планування та ефективного реалізації проектів, туристичний бізнес є надзвичайно прибутковим.

Організація міжнародного туризму

Україна має вагомі об'єктивні передумови, щоб увійти до найрозвиненіших у туристичному відношенні країн світу. Маючи вигідне геополітичне розташування, вона з давніх часів є перехрестям транспортних та людських потоків з Півночі на Південь та із Заходу на Схід. Держава володіє значним туристсько-рекреаційним потенціалом: сприятливими кліматичними умовами, переважно рівнинним ландшафтом, багатством флори і фауни, розвиненою мережею транспортних сполучень, культурно-історичними пам'ятками, широкою індустрією подорожей та туризму. Також потенційно перспективними в цьому плані є Карпатський, Чорноморсько - Приазовський, Західний регіони України та ін., де вже започатковані рекреаційні ресурси. Україну відвідує понад 900 тис. туристів.

Коли порівняти рівень розвитку туризму України з такими державами, як Болгарія, Кіпр, Іспанія, Італія, Мексика, то, звичайно, він досить низький, адже в цих країнах надходження від туризму становить 60-80% загальної суми національного доходу країн, порівняно з 5%. На Ямайці -90%, Мальдівських островах - 60%. А в Франції, США, Іспанії, Італії та Угорщині припадає майже 40% всіх прибутків, які поступають від міжнародного туризму. Україна має всі

необхідні умови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму. Насамперед, знаходячись у самому центрі Європи, на перехресті важливих міжнародних транспортних коридорів, вона має сприятливі природно-кліматичні умови, багаті історико-культурні можливості, людські та матеріальні ресурси. Але, щоб створити в Україні конкурентоспроможну туристичну індустрію, треба вивчати, аналізувати та впроваджувати досвід держав, де туризм є однією з найбільш прибуткових галузей економіки.

У науковій літературі розглядалися шляхи розвитку міжнародного туризму в Україні. Але недосконале законодавство, політична нестабільність потребують постійного вивчення цієї проблеми.

15 вересня 1995 р. Верховна Рада України схвалила Закон України “Про туризм ” [2]. Вперше в історії України був прийнятий законодавчий акт, який підвів правовий фундамент під діяльність всіх туристичних підприємств і організацій незалежно від форм власності, спрямований на стимулювання їхньої роботи в умовах переходу до ринкової економіки, оптимальне регулювання взаємовідносин в цій галузі між органами державної влади і управління, підприємницькими структурами. У Законі підкреслюється, що держава проголошує туризм одним із пріоритетних напрямків розвитку національної культури та економіки і створює сприятливі умови для туристичної діяльності. Введення в дію Закону України “Про туризм ” відкрило нові перспективи для подальшої роботи по реформуванню галузі туризму .

Отже, Україна має високий потенціал щодо розвитку міжнародного туризму. Становлення і розвиток інноваційної діяльності та наукове забезпечення туризму сприятиме створенню нових оригінальних туристичних продуктів, комплексному використанню та збереженню навколишнього природного середовища та культурної спадщини, патріотичному вихованню, пропаганді здорового способу життя, зміцненню міжнародного авторитету України як туристичної держави. В економіці сучасної України міжнародний туризм повинен зайняти важливе місце. Одним з пріоритетних завдань Державної програми розвитку туризму в Україні є становлення в Україні сучасного високоефективного і конкурентоспроможного туристського комплексу.

Але у зв'язку з кризовим становищем економіки останнього часу кількість туристів зменшилась. Основними причинами повільного розвитку туризму в Україні є невідповідність об'єктів туристичної інфраструктури світовим стандартам, відсутність скоординованої висококваліфікованої та грамотної системи дій з проведення туристичного продукту України на світовий ринок та технологічна відсталість і слабка матеріальна база галузі.

Навчальне видання

ДЕГТЕРЕВА Людмила Іванівна
ДЕГТЯР Марія Володимирівна

Конспект лекцій
з дисципліни
«ТУРИСТСЬКЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ»
(для студентів 2 курсу денної і заочної форм навчання
напряму підготовки 6.030601 «Менеджмент»)

Редактор *З. М. Москаленко*

Комп'ютерний набір *Л. І. Дегтерева*

Комп'ютерне верстання *К. А. Алексанян*

План 2010, поз. 52 Л

Підп. до друку 12.08.2010
Друк на різнографі.
Тираж 50 пр.

Формат 60x84/16
Ум. друк. арк. 5,1
Зам. №

Видавець і виготовлювач:
Харківська національна академія міського господарства
61002, Харків, вул. Революції, 12
Електронна адреса: rektorat@ksame.kharkov.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК№ 4064 від 12.05.2011